

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

**nord
nytt**

13

nordisk tidsskrift for folkelivsforskning

KULTUR OCH KLASS

nord nytt 13

nordisk tidsskrift for folkelivsforskning

marts 1982 tema:
kultur och klass

av Mats Lindqvist och Magnus Wikdahl

udgivet af NEFA-Norden

Special-Trykkeriet Viborg a-s

NORD NYTT är en nordisk tidskrift för etnologi/folklivsforskning och anslutande ämnesområden samt informationsblad för forskningsinstitutioner, museer, arkiv m.m. NORD NYTT utkommer 4-8 gånger om året med ett fast innehåll av etnologisk debatt, recensioner, anmälningar, nyhetsstoff etc. Dessutom utvidgas innehållet genom regelbundet återkommande temanummer. Tidskriften redigeras av ett nordiskt redaktionsutskott. Temaninnehållet brukas dock redigeras av olika gästredaktörer.

NORD NYTT utges sedan 1963 av NEFA-Norden. NEFA (Nordisk Etnologisk Folkloristisk Arbejdsgruppe) är en nordisk organisation av studerande och yngre forskare inom etnologi och folkloristik, med lokalavdelningar på de olika universiteten.

Upplaga detta nummer: 1.400

Utges med stöd från Statens Humanistiske Forskningsråd, Danmark, Norges almenvitenskapelige forskningsråd och Humanistisk-Samhällsvetenskapliga forskningsrådet, Sverige

Abonnemang och lösnummer: *Museumstjenesten*, Lysgård, DK-8800 Viborg. tlf. (06) 667666

Abonnementet är löpande och man betalar bara för de mottagna numren. Studentrabatt ges. Priset bestäms av sidantalet och är inklusive porto och andra omkostnader. Prisexempel (Dkr):

sidetal	40	64	96	120
ord. abonnem	11,00	15,30	20,90	25,15
stud. abon.	20,00	29,60	42,20	52,00

Annonser: Kontakta redaktionssekretariatet.

Redaktionssekretariat: *NORD NYTT*, c/o IEF, Brede Alle 69, DK-2800 Lyngby

Anmälerredaktion: *Jørgen Burchardt*, Nyborgvej 13, Sødinge, 5750 Ringe, DK. (09) 623617

Meddelanden, nyhetsstoff, böcker för anmälan, artiklar och anmälningar av nordiskt intresse mottages gärna. Räckvira manuskriftvägledning och manuskriptark. För ej beställt material – text och bilder – ansvaras ej. Om du har förslag till artiklar, tema, anmälningar etc., kontakta gärna redaktionssekretariatet eller någon av nedenstående redaktörer.

Redaktion:

Sverige:

Institut för folklivsforskning, Stockholm:
Christian Richette, Krukmakargatan 10, 116 51 Stockholm (08) 846886

Etnologiska institutionen, Lund:
Magnus Wikdahl, Vildanden U:304, 223 34 Lund (046) 115296

Etnologiska institutionen, Uppsala:
Ingvar Svanberg, Väktargatan 50 A, 754 22 Uppsala
Etnologiska institutionen, Göteborg:
Lars Brink, Dr. Liboriusgt., 10 A, 413 23 Göteborg (031) 827526

Umeå Universitet:
Alf Arvidsson, Pedagoggränd 3 H, 902 40 Umeå

Island:

Ragnheidur Þorarinnsdóttir, Safnostofnun Austurlands, Box 33, Egilsstaðir

Finland:

Kansanrunoustieteen Laitos, Helsinki:
Albert Anttonen, Ida Aalbergs väg 1 E 140, 00 400 Helsingfors (905) 621873

Etnologiska institutionen, Jyväskylä:
Esa Hassinen, Halmekatu 18 D 25, 40 320 Jyväskylä 32. 252211/2833

Kulttuurien tutkimuksen kaitos:
Maria Eleoranta, Kaarinankatu 2 aC, 20 500 Åbo 50

Tampere Universitet:
Päivi Passanen, Puutarkatu 31 A 14, 33 210 Tampere
Ole Rud Nielsen, Vähämalminkatu 4, 26 100 Raumo (938) 18582

Norge:

Institut for folkelivsgranskning:
Anne Hoel, Lallakroken 2, Oslo 2
Institut for folkeminnevitenskap, Oslo:
Torill Wyller, Landingsveien 104, Oslo 7. 141698
Etno-Folkloristisk institut, Bergen:
Leif Dybing, Lyder Sagengade 10, 5000 Bergen

Danmark:

Jørgen Burchardt, Nyborgvej 13, Sødinge, 5750 Ringe (09) 623617

Institut for europæisk folkelivsforskning, Brede:
Allan Schnipper, Bellmangsgade 31, st., 2100 Kbh. Ø (01) 206916
Lykke Pedersen, Filippavej 8, st., 1928 Kbh. V. (01) 249053

Institut for folkemindevidenskab, Amager:
Lenne Jørgensen, Drogdengsgade 5, 1.th., 2300 Kbh. S
Institut for sprog, kommunikation og kulturhistorie, Aalborg:
Peter Ludvigsen, Inst. f. sprog, kom. og kulturh. AUC, Boks 159, 9100 Aalborg (08) 159111

Århus Universitet:
Svend Åge Andersen, Hørmarks Alle 24, 8240 Risskov (06) 175750

Oversætter (til engelsk):

Corinne Mountfield, Egholmvej 5, 2720 Vanløse
ISSN: 0008-1345

Förord

1978 startades ett forskningsprojekt vid etnologiska institutionen i Lund som kallats "Kulturgränser och klassgränser". Syftet bakom projektet är att bygga upp en bred kunskap om livsformer och kulturmönster inom olika samhällsskikt i Sverige under det närmaste århundradet. Samtidigt är projektets avsikt att pröva och utveckla nya teoretiska forskningsverktyg.

Inspirationskällorna har varit många: Från den engelska oralhistoryrörelsens intresse för livshistoria och livserfarenhet, till det långa historiska perspektiv man finner hos civilisationskritiker som Norbert Elias och Michel Foucault; från den interaktionistiska och strukturalistiska tradition som utvecklats inom svensk etnologi under de senaste decennierna, till den humanistiska marxism som man finner i Tyskland och England.

Den problematik som projektet främst arbetat med, har inriktats mot frågor kring hur klassspecifika kulturmönster skapats, återskapats och manifesterats; hur dessa kulturmönster förändrats och använts i samhället. Vi vill se kultur och klass som två oskiljbara kategorier i de samhälleliga processer vi valt att studera.

Inom ramen för projektet ryms en rad olika delundersökningar, som var och en utgår från huvudproblematiken, men gör det utifrån olika aspekter och utifrån olika sociala grupper. Några av undersökningarna har varit kopplade till pedagogiska utvecklingsprojekt, vilket inneburit att de samordnats med undervisningen för tvåbetygsstudenter i etnologi. Som ett resultat av detta har flera av de två- och trebetygsuppsatser som producerats vid institutionen utgått från frågeställningar som legat i linje med projektets huvudproblematik.

I enlighet med Nord Nytt's intentioner att i första hand vara en studenttidsskrift, var en av våra tankar med ett temanummer kring kultur och klass att presentera några av dessa studentarbeten.

Ett annat syfte var att samla forskare från andra orter och andra länder som arbetar med kultur/klassproblematiken. Inte minst för att vidareföra den debatt som startade med Nord Nytt nr. 4 och som fortsatte i bl.a. nr. 9. För att bredda denna debatt har vi inte velat styra bidragen så att de avspeglar en konsekvent teoretisk eller metodologisk linje. Det som förenar alla artiklarna är dock att samtliga på något sätt behandlar förhållandet mellan klass och kultur.

I den inledande artiklen vill vi presentera några av våra egna erfarenheter från de delstudier inom projektet "kultur och klassgränser" som vi arbetar med. Dessa erfarenheter vill vi pröva i en mera generell diskussion kring kultur och klass: Hur ser man och hur har man sett på förhållandet kultur och klass i nutida respektive äldre etnologisk forskning i Sverige? Hur förhåller sig den etnologiska forskningstraditionen på denna punkt till det marxistiska alternativ som framskymtar i t.ex. Nord Nytt nr. 4?

Därefter följer fyra artiklar som alla bygger på studentuppsatser i etnologi. De tre första är s.k. tvåbetygsuppsatser. Författarna arbetar främst utifrån vad man skulle kunna kalla ett klassmötesperspektiv: Genom konkreta vardagserfarenheter har man velat skildra mötet mellan olika samhällsklasser, och hur detta möte avspeglats i minnen och berättelser. Det fjärde bidraget svarar Berit Wigerfelt för. Denna artikel bygger på en trebetygsuppsats, och tar upp frågor kring social mobilitet. Artikelns avsikt är främst att formulera olika frågor kring hur man som enskild upplever bytet av samhällsklass. Författaren menar att detta byte i hög grad inneburit ett medvetet avståndstagande från det egna ursprunget; ett avståndstagande som på olika sätt betytt såväl känslomässiga som existensiella problem för "klassresenären".

Efter detta lundablock följer några artiklar av mera allmän karaktär. Den danske etnologen Jørgen Selmer, København, diskuterar i en artikel om olika befolkningskategorier i fiskeläget Vedbæk utanför København, frågan om förhållandet klasstillhörighet—kulturmönster. Författaren vill se skillnaden mellan olika livsformer och kulturmönster snarare som variationer av ett och samma övergripande tema, än som uttryck för grundläggande ekonomiska och sociala mot-sättningar mellan olika befolkningsgrupper.

I den påföljande artiklen tar sig stockholmsetnologen Stefan Bohman an frågan om på vilket sätt musik och musikutövande inom den organiserade arbetarrörelsen kan ses som ett uttryck för egna klassspecifika värderingar och erfarenheter, eller som uttryck för ett förborgerligande inom rörelsen. Bohman menar att den kultursyn som präglar den socialdemokratiska arbetarrörelsen vid sekelskiftet, snarare gick ut på att bilda arbetare i traditionella borgerliga kulturformer, än att skapa en självständig arbetarkultur.

I numrets åttonde artikel för oss etnologen Peter Ludvigsen Aalborg, längre tillbaka i historien. Han tar upp ett gammalt kärt tema inom den nordiska etnologin, nämligen omvandlingen av den gamla bondekulturen/allmogekulturen. Ludvigsen visar hur allmogekulturen, under det kapitalistiska produktionssättets alltmer dominerande ställning i 1700- och 1800-talets Danmark, bröts sönder i flera olika subkulturer. Författaren betonar vikten av att se de nya kulturmönster som växte fram som uttryck för nya förhållanden till den samhälleliga produktionen. Sälunda resulterade utvecklingen både i en ny självmedveten bondekultur och i en svag och undertryckt arbetarkultur.

Temanumret avslutas med två artiklar som presenterar det engelska Centret för samtida kulturstudier (Centre for Contemporary Cultural Studies) i Birmingham. Litteraturvetaren Svend Åge Andersen, Århus, ger oss utifrån översiktsverket Working Class Culture en allmän bakgrund till centret. Därefter följer en presentation av Paul Willis bok Learning to Labour. Lynn Åkesson, Lund, vill med denna artikel presentera den forskare inom Birminghamskolan som arbetar med metoder som står närmast våra egna etnologiska. Lynn Åkesson ger ett referat av boken och förklarar några av Willis centrala begrepp.

Lund d 14 januari 1982

Mats Lindqvist och Magnus Wikdahl

Kultur och klass

En diskussion kring teori och metod i studiet av klassspecifika kulturmönster

av Mats Lindqvist och Magnus Wikdahl

Utifrån några av de existensiella problem man möter bland människor i dagens krisdrabbade industrier, vill författarna pröva några av de teoretiska begrepp och föreställningar äldre och nutida kulturteori har att erbjuda. I en generell diskussion kring kultur och klass gör man också ett försök att utvärdera möjligheterna för den etnologiska forskningstraditionen och marxismen att förenas i en handlingsorienterad forskning.

I Nord Nytt nummer 4 presenterades en rad kritiska invändningar mot den etnologiska forskningstraditionens bristande intresse för den marxistiska debatt som präglade de flesta humanistiska och samhällsvetenskapliga discipliner sedan slutet av 60-talet. Kritiken riktade sig i första hand mot de yngre stockholmsetnologer som genom en rad interaktionistiskt orienterade studier fått en stor betydelse för etnologiämnets utveckling under 60- och 70-talen.

Interaktionismens dominerande ställning föranledde kritikerna att tala om ett "försummat årtionde" i förhållande till utvecklingen i grannvetenskaperna. Stockholmsskolans utgångspunkt i individens subjektiva upplevelser av tillvaron innebar, menade kritikerna, att man i allt för hög grad bortsåg från betydelsen av den objektiva sociala och ekonomiska strukturen för vardagsliv och medvetande. Genom att avslöja de "mellanskiktserfarenheter" som bär upp den interaktionistiska teorin, kunde man lätt avvisa stockholmsskolan som ideologisk och skenbart radikal. Alternativet låg i den marxism som växte fram under 60-talet, och som till skillnad från interaktionismen sökte förklara kulturella fenomen utifrån en objektiv struktur.

Vi vill fånga upp några av trådarna i denna debatt och diskutera mötet mellan etnologi och marxism utifrån en annan aspekt: Det är lätt att se det "försummade årtiondet" som ett uttryck för en aningslös och verklighetsfrämmande etnologisk forskning. Istället borde man kanske se marxismens ringa genomslag som ett uttryck för en rad begränsningar inom den marxism som stod till buds. Att förena marxism och etnologi till en användbar syntes innebär att en rad motsägelser inom och mellan de båda traditionerna aktualiseras. Mot den traditionella marxistiska prioriteringen av den objektiva strukturen, som förväntas bestämma det subjektiva medvetandet och handlandet – en bas som determinerar en överbyggnad – ställs etnologiämnets traditionella intresse och ställningstagande för det subjektiva.

En viktigt inslag i etnologins ämnesprofil är att betona människan som kulturskapande varelse, något som kan bli problematiskt i mötet med 60-talets marxism.

På vilket sätt kan man då förena dessa traditioner? Enligt vår mening handlar både etnologin och marxismen i grunden om människan som skapare av den verklighet hon lever i. Marx talade om människan som historiens handlande subjekt; att det är hon som ytterst också skapar de objektiva strukturer som hon tvingas leva under. Denna dialektik mellan det subjektiva och det objektiva kan studeras i det problematiska förhållandet mellan kultur och klass.

Inom projektet "Kultur- och klassgränser" i Lund har vi inspirerats att arbeta vidare med denna problematik, då vi mött den i våra enskilda fältarbeten som ett konkret vardagligt fenomen: Kultur och klass handlar i hög grad om exploatering av människor, men också om – vilket kanske är viktigast – hur man på olika sätt försöker bryta denna exploatering. Historien blir en kamp om initiativ och makt, där det subjektiva (människan) och det objektiva (strukturen) är två moment i en kulturell och dialektisk process.

Inledning

För drygt ett år sedan beslutade den statliga svenska varvskoncernen, Svenska Varv, att Öresundsvarvet i Landskrona skall avvecklas och slutligen läggas ner 1983. Detta kommer i så fall att bli den största enskilda industrinedläggningen i Sverige under 1900-talet.

Öresundsvarvets öde är dock bara ett exempel på en allmän tendens i det svenska näringslivet under 1970 och 80-talen. Industrigrenar som tidigare varit viktiga grundstenar i den svenska ekonomin, och som burit upp näringslivet i hela regioner, har avvecklats i en takt som saknar motstycke i den svenska industrins historia. Särskilt hårt har detta drabbat områden med *en* dominerande industrigren, som t.ex. järnbruken i Mellansverige, glasindustrierna i Småland och textilföretagen i Västsverige och Norrland.

I de flesta fall har dessa avvecklingar bemötts med protester från anställda och lokalbefolkning: Man har inte accepterat de argument som företagsledare och politiker givit som grund för nedsärningar och avveckling. I stället har man i flera fall försökt utveckla alternativa lösningar, ofta i form av förslag på nya produkter. Ett viktigt inslag i detta arbete har varit att hävda de samhällsekonomiska och mänskliga värden som just ligger i en lång, lokal yrkestradition. Parallellt med kampen för att behålla jobben har man startat studiercirklar kring den egna lokala historien.²⁾

Detta har dock ofta inte räckt för att upphäva nedläggningsbesluten, men för många har det fungerat som ett exempel på hur man kan bryta den vanmakt som följt i spåren på avvecklingshotet. Problemet har ofta varit att få kontroll över händelseutvecklingen och inte låta sig slås tillbaka av den makt som ligger bakom besluten. Den gemensamma frågan har varit hur man utifrån egna förutsättningar skall kunna bygga upp en stark plattform att stå på, som förhoppningsvis skulle betyda att man togs mer på allvar och att argumenten emot en avveckling ges samma värde som de som finns för. I detta sammanhang har kunskapen om den egna historien blivit en viktig del i formandet av denna plattform.³⁾

De problem som man ställs inför i detta forskningsarbete, liksom i all historisk forskning, är på vilket sätt som historisk kunskap kan förenas i praktisk politisk handling: Vad är det i den historiska processen som är viktigt att ta fasta på? Hur kan historia användas i bygandet av framtiden? Är det som uttryck för gemenskap som historien har sitt värde, det vill säga att kunskapen om den egna bakgrunden ger en känsla av samhörighet och identitet som är viktig i en politisk kamp. Eller är historien något som kan ges en mera aktiv betydelse, en konkret kunskap om hur människor formar och erfar verkligheten, som samtidigt visar på möjligheter och begränsningar i den aktuella situationen. Den egna historien kan då ses som en läroprocess som ger en kunskap om hur man *har* handlat och hur man *kan* handla.

På följande sidor skall vi försöka förtydliga denna problematik och utveckla några tankar kring historiens bruksvärde utifrån de erfarenheter vi själva har från två s.k. arbetarkulturstudier.

Svedala och Landskrona

Frågan om hur olika grupper i samhället använt sig av historia och egna erfarenheter är något som intresserat oss inom projektet. I "Den kultiverade människan" redovisar Jonas Frykman och Orvar Löfgren det oscariska borgerskapets specifika syn på människan och historien.⁴⁾ Parallellt med denna studie av den borgerliga kulturen startades inom projektet två separata studier av industri- och arbetarmiljö. Mot en självmedveten borgerlig kultur ville vi ställa en

diffus och oartikulerad arbetarkultur. Genom att jämföra dessa polära klasskulturer ville vi studera kulturella skillnader som vi antog dels kunde bero på olikheter i tradition och dels på det reela maktförhållande dem emellan.

Den ena av dessa studier berör stations- och industrisamhället Svedala några mil öster om Malmö; den andra, som tidigare antytts, hamnstaden Landskrona vid Öresund.

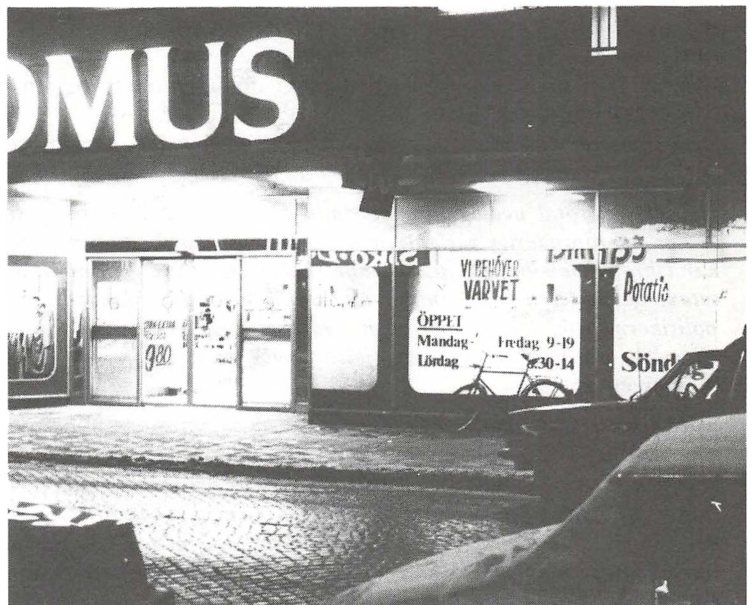
Svedala är ett samhälle med ca. 8000 invånare. Det domineras av en medelstor mekanisk verkstad, Svedala-Arbrå AB. Landskrona, med ca. 30 000 invånare, skiljer sig i flera avseenden från Svedala genom bland annat ett mycket mer differentierat näringsliv.

Under första världskriget grundades Öresundsvarvet som genom årens lopp vuxit upp som en av stadens mest betydande industriarbetsplatser. Kulmen nåddes i mitten av 70-talet då man sysselsatte närmare 3500 personer. 1977 drabbades varvet av den allmänna nedgången inom varvsindustrin som följt i spåren på oljekrisen. Enligt nedläggningsbeslutet räknar man med att varvets numera 2500 anställda ska ha lämnat varvet för gott 1983. Många fruktar de konsekvenser som en nedläggning kommer att få; inte minst i form av arbetslöshet och social utslagning.

På olika sätt har man från lokalt håll försökt hindra denna utveckling. Den lokala företagsledning tog saken i egna händer och utvecklade avancerade understödsfartyg för oljeplattformar för att finna en ny och lönsam marknad. De fackliga organisationerna arrangerade i krisens begynnelse studiecirkel kring alternativ produktion. Tillsammans med forskare från universitetet i Lund inventerade man nya marknadsområden och planerade för nya produkter; produkter som låg utanför den traditionella varvsproduktionen. Representanter från fackföreningarna och kommunen bildade en grupp för att skapa nya sysselsättningstillfällen; en grupp som man gav namnet "Framtidsmedjan".

När vi etnologer kom till Öresundsvarvet 1979, var avsikten först och främst att samla in material från en lokal arbetarkultur.⁵⁾ Men som tidigare antytts, blev vi också involverade i det samarbete mellan facket och universitetet som tidigare hade etablerats. Frågan om vår egen forsknings samhällsrelevans blev på så sätt aktualiserad: På vilket sätt skulle vår "arbetarkulturstudie" bli något mera än bara en beskrivning av historiska förhållanden? Kunde erfa-

När planerna på att lägga ner Öresundsvarvet blev kända protesterade hela Landskrona stad. Den 11 januari 1980 samlade en demonstration 15.000 av stadens 30.000 invånare. Även de lokala affärsmännen deltog i protesten genom att sätta upp skyltar i fönstret.

En interiör från ett gjuteri. Gjuteriarbetet var ofta hårt och smutsigt, men fordrade samtidigt en omfattande yrkeskunskap. Lärlingstiden var lång, och gränsen mellan mästare, gesäll och lärling starkt markerad. Förhållanden som haft en avgörande inverkan på den yrekskultur som utvecklades inom gjuteriet. (Foto Arbetarrörelsens Arkiv i Landskrona).

renheterna från sextio års varvsarbete, som dokumenterats genom våra intervjuer, på något sätt brukas i nutid och framtid?

I en intervju som samarbetsgruppen gjort med två av facketts representanter ställdes dessa frågor på sin spets:

"Hotet om total nedläggning startade en ny diskussion som i sig gav en insikt om att det är en föränderlig värld vi lever i. Det går alltså inte att leva i den lilla ankdammen Landskrona och hoppas på att allt sköter sig självt genom Guds försorg. Bruksmentaliteten, passiviteten har kommit att brytas ner både bland de anställda, facket, kommunalpolitikerna osv. Istället måste vi lära oss själva att arbeta fram lösningar på problemen. Vi måste hitta saker och ting själva. Ingen annan kommer och hjälper oss – fixar problemen åt oss."

"Det industrialiserade samhället, skapat av människor, är berorende av sina medborgare. De enda som har möjlighet att förändra detta samhälle till något bättre är de människor som utbildar sig och tillsammans går in och arbetar med viktiga samhällsfrågor. Men man måste börja analysen i Landskronas historia. Bakgrunden ligger i det gamla brukssamhället. Analysen måste innefatta de missar som av olika anledningar blivit gjorda. Man måste lära av misstagen. De konsekvenser som de gjorda misstagen har lett till borde inte behöva upprepas."⁶⁾

Varvs- och verkstadsindustrin karaktäriseras av en stark känslighet för konjunktursvängningar. Under lågkonjunkturer skärs produktionen ner, med permitteringar som följd. Under 20- och 30-talen var det vanligt att arbetslösa hänvisades till s.k. nödhjälpsarbeten – vägbyggen, skogsavverkning m.m. – på olika platser runt om i landet. (Foto Arbetarrörelsens Arkiv i Landskrona).

När förslaget om fullständig nedläggning av Öresundsvarvet kom, hösten 1979, bröt en intensiv debatt ut i svensk massmedia. Den anställdas organisationer menade att den strukturplan som låg bakom beslutet var en "avvecklingsplan" istället för en "utvecklingsplan". Man krävde att koncernledning och regering skulle ta större ansvar för de anställda och större hänsyn till de lokala initiativen. Från den andra sidan krävde man större öppenhet och anpassningsförmåga av de anställda; att man accepterade fakta och försökte göra något "positivt" utifrån det. Att möta krisen som enskild varvsanställd blev att ta ställning till en rad motsägelsefulla budskap.

I Svedala står man inte inför samma akuta krissituation. De senaste decenniernas utveckling har dock inneburit uppkomsten av en situation som av många anställda upplevs som betydligt otruggare än tidigare. I början på 60-talet var företaget ännu litet och självständigt. 1963 sammanslogs Svedala Mekaniska Verkstad med ett annat svenskt verkstadsföretag. Under 70-talet blev Svedala-Arbrå AB en del av ett utländskt multinationellt företag, med huvudsäte i USA.

För de anställda och deras fackliga organisationer har utvecklingen inneburit att överblicken över företaget minskat. Förr satt ledningen i Svedala, och man hade på så sätt en viss kontroll över händelserna. Idag fattas besluten av människor långt borta från orten. Man saknar en del av den patriarkaliska omsorg som tidigare företagsledare visat, och tycker sig idag se ett mer renodlat profitmotiv som ledstjärna för verksamheten. Detta är en känsla som

finns både bland arbetare och tjänstemän, och som föder oro och rädsla för vad som ska hända i framtiden. Redan har arbetstiden skurits ner och beslut om permitteringar och aveckling kan komma när som helst.

I Svedala är problemet att man tycker sig, än mer än tidigare, förlorat greppet om utvecklingen. Man har blivit en bricka i ett internationellt spel. Liksom i Landskrona är man av tradition ovan att försöka bryta ovissheten och skaffa sig någon form av kontroll över utvecklingen; en ovana som skapar en rad problem på såväl det personliga som det kollektiva planet när krisen blir en realitet: Hur skall jag handla? Hur skall vi handla?

Samhällskritik – självkritik

I debatten kring Öresundsvarvets aveckling möter man olika förslag till hur man skall möta framtiden. I personaltidningen SWEDYARDS lämnar Svenska Varvs koncernchef sin syn på krisens lösning:

*"Det ökade trygghetskravet i vårt mer komplicerade samhälle leder ofta till motstånd mot förändringar. Detta är naturligt men inte acceptabelt. Tryggheten i anställningen kan inte skapas annat än genom långsiktigt lönsamma företag. Man kan inte åstadkomma trygghet genom att permanenta en felaktig företagsstruktur. I stället måste vi återföra den förändringsvilja som under en lång tid var adelsmärket inom svensk industri. Inte minst är detta viktigt i varvsbranchen där förutsättningarna förändrats så drastiskt och lönsambeten blivit så katastrofalt dåliga."*⁷⁾

Förmågan att anpassa sig till objektiva tendenser i samhällsutvecklingen ses som en förutsättning för att möta framtiden. Varvets öde är förutbestämt och opåverkligt, och leder förr eller senare till en nedläggning. Det gäller att inse detta i tid. Utifrån ett sådant perspektiv ter sig oppositionen på Öresundsvarvet som irrationell; ett fåfängt försök att sätta sig över verkligheten.

Det som är intressant för oss etnologer är inte i första hand bedömningen av den faktiska situationen, utan snarare på vilket sätt olika parter förordar en lösning. Sättet på vilket man försöker lösa de problem man ställs inför bestäms i allra högsta grad av kultur- och klassspecifika erfarenheter och föreställningar. Kravet på lojalitet mot "objektiva sanningar", självuppo-offring och samhällsmoral är exempel på handlingsmodeller formulerade utifrån specifika erfarenheter om hur man löser kriser och konflikter; det må vara varvskriser eller konflikter i privatlivet.⁸⁾

En etnologisk analys av situationen i Landskrona och Svedala kan ge en kunskap om hur politiska, ekonomiska och vardagliga fenomen är förankrade i kultur- och klassspecifika erfarenheter. Att gå tillbaka i historien innebär då att rekapitulera tidigare generationers erfarenheter, som i detta sammanhang kan ge oss en konkret kunskap om hur man tidigare bemött industrinedskärningar och avecklingar, vad detta lett till, och hur det påverkat de människor som drabbats. En sådan analys kan ge oss ledtrådar om olika sätt att överskrida de ramar som människor ställs inför, och hur tidigare generationer lyckats och misslyckats i att förändra sina villkor. Men det är också viktigt att visa hur dessa ramar i sin tur ofta är resultat av andra människors verksamhet; människor med andra erfarenheter och en annan syn på vad som är möjligt och omöjligt. Genom att på så sätt visa på alternativa synsätt och möjligheter som existerat utanför den formella beslutsprocessen kan man skapa nya argument i samhällsdebatten.

När man som etnolog konfronteras med vardagliga problem av den här typen, tvingas man också pröva sina teoretiska och metodologiska redskap. Det är lätt att man då värjer sig, ställer sig utanför, och hävdar ämnets begränsningar – t.ex. att etnologin inte har något att bidra med i lösningen på de akuta problem man möter i Landskrona; att detta skulle ligga utanför ämnets kunskapsområde; att det är naivt att tro att etnologer kan göra något åt krisen o.s.v. En annan utgångspunkt är att etnologin som kultur- och samhällsvetenskap måste kunna

ta ställning till de vardagliga problem man möter bland folk, och att motsägelsefullheter som uppstår i detta möte tas som incitament till att förändra ämnet. Det är viktigt att ta tillfället i akt och förutom frågan om hur olika föreställningar man möter i sitt material är socialt och kulturellt förankrade, också ifrågasätta våra egna begrepp och tolkningars kultur- och klass-specifika grund.

En kritisk etnologi är alltså en verksamhet på två plan: Å ena sidan, kan man producera en kunskap om de möjligheter och begränsningar som människor ställs inför vid olika tidpunkter och i skilda sociala miljöer, å andra sidan om förutsättningarna för att, inom en delvis isolerad intellektuell praktik, göra denna kunskap allmängiltig och brukbar. Två sidor som i det praktiska forskningsarbetet är oskiljaktigt förenade. Vi skall nu se på bakgrunden till några av de begrepp och föreställningar som förekommer i diskussionen kring kultur och klass.

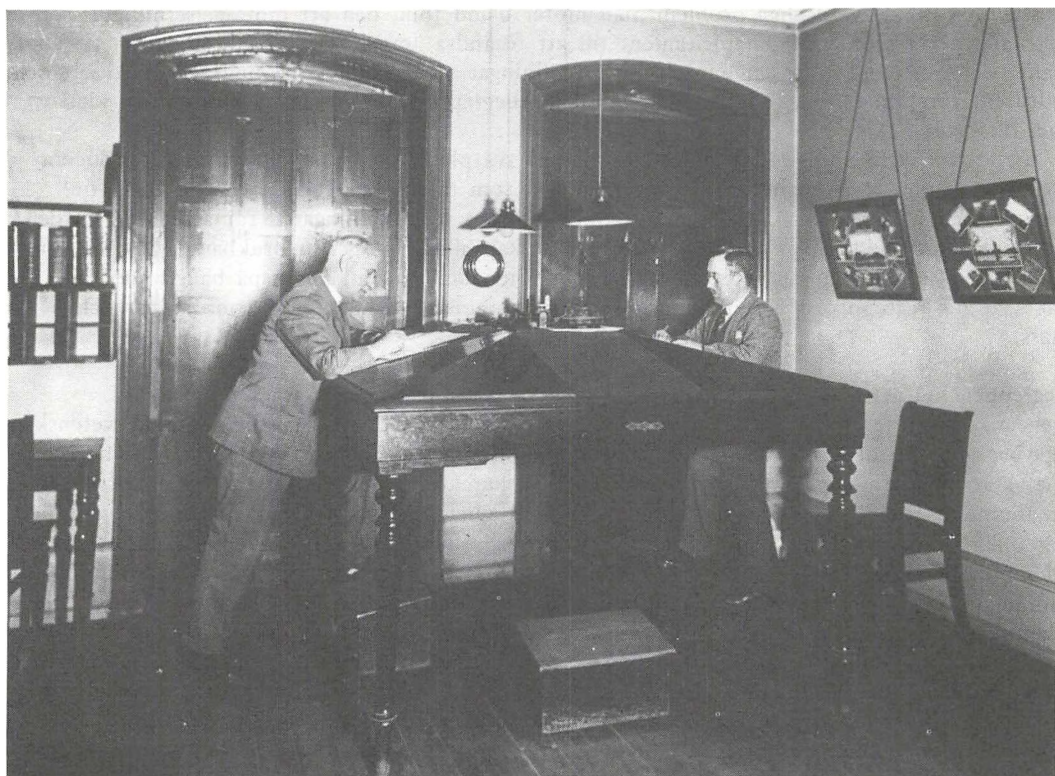
Begreppen kultur, klass och samhälle

Den engelske litteraturvetaren Raymond Williams har i en rad arbeten studerat olika vetenskapliga begrepps historiska ursprung och användningsområden.⁹⁾ En central tanke i hans begreppsanalys är uppfattningen om begreppen dialektiska karaktär: Förnyade erfarenheter hos forskarna förändrar förhållandet mellan begrepp och verklighet. Historiskt kan man alltså se perioder där olika begrepp haft en klar och entydig innebörd, avlöses av perioder där dessa blivit mer eller mindre motsägelsefulla. Motsägelser som resulterat i omdefinitioner och nya användningsområden. Denna dialektiska utveckling kan man följa hos begrepp som "kultur", "klass" och "samhälle". Generellt kan man säga att dessa tre begrepp vuxit fram ur specifika erfarenheter från det kapitalistiska produktionsätt och den borgerliga kultur som utvecklats i Västeuropa efter medeltiden. Williams visar att dessa begrepp i hög grad formulerats i opposition till en feodal världsbild, men att de också förändrats under årens lopp, särskilt efter borgarklassens politiska genombrott under 1700-talet, då man i allt högre grad fick möjligheten att realisera sina erfarenheter i ett samhällsbygge.

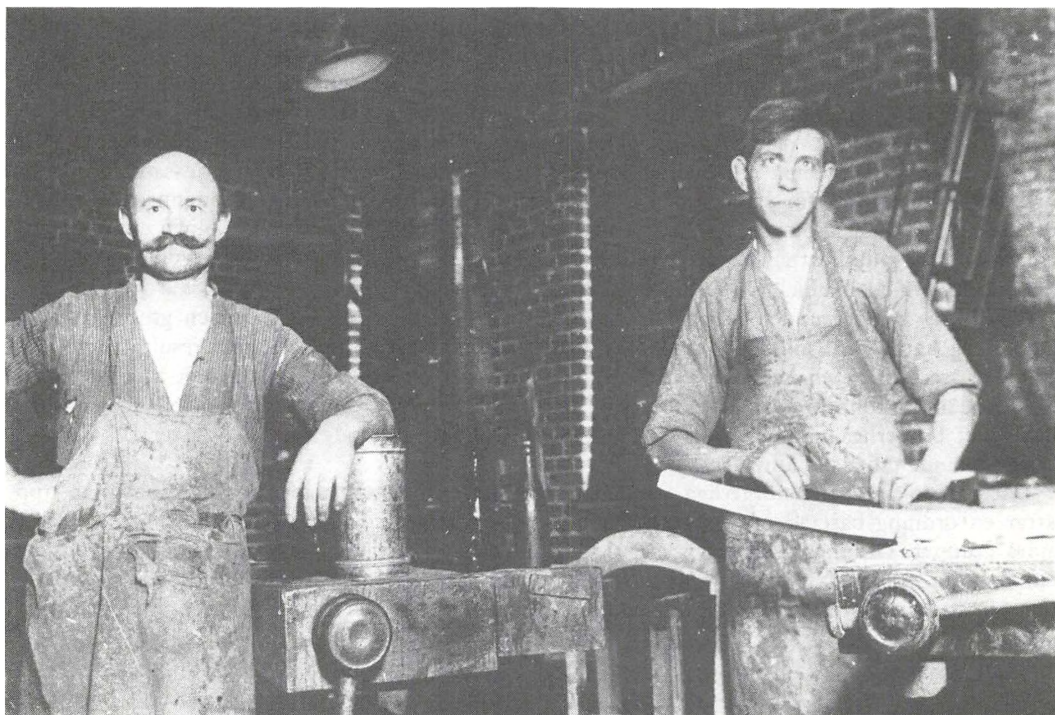
Den innebörd som den framväxande borgarklassen gav begreppet "samhälle" skilde sig gentemot motsvarande begrepp hos feodalklassen. Borgarklassen såg den mänskliga gemenskapen, "samhället", som något människoskapat, ett fördrag mellan likvärdiga individer, medan feodalklassen betraktade den som uttryck för en gudomlig ordning. Det borgerliga samhällsbegreppet förlorade med tiden sin instrumentella och konkreta innebörd och fick en mer abstrakt och övermänsklig karaktär. "Samhället" blev den nödvändiga och naturliga gemenskapen som alla måste tillhöra.¹⁰⁾ Att ifrågasätta denna ordning blev att ifrågasätta människans natur. Ur detta föds också kravet på en lojalitet mot den etablerade ordningen hos varje samhällsmedborgare; det som var bra för samhället blev också ytterst bra för individen. Ur denna betydelseförändring föds den motsättning mellan individen och samhället som sedan blivit ett viktigt tema i borgerlig uppfattningen av mänsklig gemenskap, och som särskilt blir tydlig i tolkningen av konflikter mellan olika grupper inom denna gemenskap:

Konflikter blir i grunden något negativt och destruktivt i förhållande till en grundläggande samhällelig harmoni. Samhället i sig föder inga motsättningar, utan dessa är resultatet av individuella variationer och anspråk. En central uppgift för det borgerliga samhället blir att bekämpa eller dämpa konflikter för att bevara ordningen. Denna strävan möter man på många olika plan i det borgerliga samhällsbygget: Från synen på konkurrerande samhällsklasser till synen på förhållandet mellan individer.¹¹⁾

Det paradoxala i det borgerliga samhällsbygget var och är att man samtidigt som man uppriktar en ordning baserad på egna erfarenheter och intressen, också bygger ett samhälle för andra grupper. Grupper som delvis står utanför den kapitalistiska ekonomin, men som också kan ses som ett resultat av den. Historiskt sett kan den heterogena underklass som så småningom formerats till en arbetarklass ses som den viktigaste paradoxen i det borgerliga samhällsbygget.

Två olika bilder av människor i sin arbetsmiljö: Ovan, spannmålsfirman Naess' kontor i Landskrona omkring 1940. (Landskrona Museum). Nedan, Nymans verkstäder. (Arbetarrörelsens Arkiv i Landskrona.)

Genom den exploatering som kapitalismen innebär, har det nya samhälle som följt i spåren på borgarklassens frigörelse mer och mer blivit liktydigt med "det borgerliga samhället", särskilt var detta tydligt under 1700- och 1800-talet, då bland annat arbetarrörelsen formerades som ett politiskt alternativ till det kapitalistiska samhället.¹²⁾

Utifrån borgerligt synsätt var dessa delvis nya grupper ett irrationellt moment i samhället, även om man insåg nödvändigheten av dem. På olika sätt försökte man tolka dessa upphov för att därigenom skapa redskap för att dämpa deras opposition. En rad olika teorier om t. ex. arbetarklassens ursprung och samhällsliga betydelse utarbetades.

Williams visar hur klassbegreppet utifrån borgerlig uppfattning kan underordnas samhällsbegreppet. Klass stod för olika kategorier och sociala variationer inom samhällsgemenskapen. Klassbegreppet hade också en kvalitativ innebörd för att förklara skillnader i rikedom, makt "det folkliga" gentemot den "överhetskultur" man själv tillhör. Vi skall se hur denna motsägelse mellan den egna akademiska kulturen och den "folkliga" kan se som en viktig tendens i 1900-talets svenska etnologi, och hur den återfinns som en dold premiss i många av de begrepp och föreställningar som olika forskare använt sig av.

När etnologiämnet fick sin vetenskapliga skepnad under förra seklet, var det i första hand en övergripande folkgemenskap som olika forskare sökte. Man talade om "folksjälén" som en känslögemenskap mellan invånarna i en nation eller i ett språkområde. En gemenskap som man trodde hade urgamla rötter, men som var hotad av starka krafter i samtiden. Utifrån olika typer av artefakter, materiella och andliga, sökte man bevis och indicier på denna urgemenskap.¹³⁾

I ett samhällsperspektiv hade den etnologiska forskningen ett ideologiskt värde, då den framhöll denna gemenskap som ursprunglig och naturlig, vilket hade en väsentlig betydelse för synen på såväl inre klassbetingade motsättningar som konflikter med andra nationer. På ett politiskt plan legitimerade de gängse föreställningarna inom etnologin, handlingar som avsåg att bevara denna "gemenskap" och bekämpa de krafter som man ansåg hota den. Genom att kämpa för den svunna gemenskapen skulle man överskrida samtidens oförrätter och missförhållanden. I praktiken innebar detta att man sökte fastställa ursprungliga ideal för att få moraliska riktlinjer för den vardagliga kampen. Dessa abstrakta ideal fann man genom att noggrannt disikera konkreta händelser i den samtida bondeklassens vardagsliv. Kulturen, idealen stod långt ovanför denna vardag.¹⁶⁾

Man kan säga att genom denna metod och detta synsätt blev det konkreta och det abstrakta två naturliga nivåer i den mänskliga verkligheten. "Gemenskapen", "folksjälén" eller "kulturen" låg på ett övermänniskt plan, och etnologens vetenskapliga uppgift var att urskilja och karaktärisera dessa abstraktioner. De variationer man samtidigt kunde studera, mellan olika nationaliteter, eller mellan olika samhällsklasser, tolkades som psykologiskt eller genetiskt betingade.

Detta var några av de teoretiska ansatser som 1800-talets svenska etnologer arbetade med, tills den engelske antropologen E.B. Tylor presenterade en mindre metafysisk och mer samhällsrelaterad syn på människan som kulturvärelse. Hans tolkning innebar, som Sigurd Erixon uttryckt det, att han "abstraherade bort allt sådant som låg nedanför den mänskliga nivån och som representerade det biologiska".¹⁷⁾

Tylor gav kulturbegreppet en sociologisk prägel genom att i sin teori förena kultur och samhälle i en lagbunden helhet. Båda utgjorde var sin sida i en övergripande mänsklig helhet.

Vi ser att Tylor på så sätt återknöt till kulturbegreppets ursprungliga innebörd, det vill säga att kultur är något som skapas genom människors vardagliga handlingar och inte ett uttryck för ett biologiskt tillstånd. Därmed blev det också möjligt att se kulturella förändringar som samhällsbetingade. Men samtidigt som han knöt kulturbegreppet till ett konkret skeende, bibehöll han ändå en i grunden abstrakt definition av begreppet: kultur var något överindividuell.

Som en följd av Tylors omtolkning öppnades nya vägar för en mera differentierad uppfatt-

ning om förhållandet mellan kulturmönster och social tillhörighet. Folkbegreppet, som tillhör den tidiga etnologins centrala begrepp, förlorar en del av sin prestige inom den etnologiska och antropologiska forskningsdebatten genom att studiet av olika grupper i samhället mer kom i fokus. Det är i detta brytningsskede som den moderna svenska etnologin kan sägas ta sin början.

Under 30-talet får den socialantropologiska tradition som uppstått i England och USA, som en följd av Tylors arbeten, sina första nedslag i Sverige. I "Svenskt Folkliv" från 1938 ger Sigurd Erixon en bredare presentation av etnologins framtid och möjligheter med den anglosaxiska socialantropologin som en central inspirationskälla. Erixons påverkan av Tylor visar sig bland annat i att han som förste svenske etnolog pläderar för att sociala aspekter skall ha en mera framskjutna placering i den etnologiska forskningen. Han menade att man i högre grad skulle intressera sig för samhällsgrupper utanför "bondesamhället" och för relationer mellan olika människogrupper.

Dessa aspekter sammanfattar Erixon i en "social dimension", som jämte tid och rum är de faktorer med vilka han menar att man kan klassificera olika kulturella fenomen och förklara kulturella variationer. Erixon behåller den traditionella synen på kultur som något statiskt och överindividuellt, vilket i praktiken betyder ett likhetstecken mellan kultur och social tillhörighet. Hos olika grupper söker han en minsta gemensamma nämnare, en "normalkultur". Utifrån detta perspektiv blir det relevant att tala om *en* bondekultur, *en* arbetarkultur eller *en* borgerlig kultur, utan att problematisera hur dessa producerats och hur de reproduceras, och hur de står i underordnad respektive överordnad ställning till varandra.

De motsättningar och motsägelser som finns mellan och inom dessa sociala kategorier reduceras i Erixons etnologi till ett minimum, och i stället presenteras bilden av en harmonisk gemenskap, som vilar ovanför de vardagliga händelserna. Den klasskiktning man möter i samhället avspeglar den naturliga uppdelningen i olika yrkeskategorier, och konflikter mellan olika grupper är i första hand "etnocentriska" eller kommunikativa. och bildning mellan människor. Någon grundläggande motsättning mellan samhällsklasserna såg man inte, utan klasskiktningen speglade bara en naturlig ordning mellan medborgarna. En ordning som man menade hade sin grund i arbetsdelningen och variationer i människors personliga egenskaper. Fenomenet "klass" var ett bevis på en naturlig hierarki i samhället, och begreppet hade inte den negativa klang som det t.ex. har idag, att ha "klass" blev t.o.m. ett positivt omdöme i 1800-talets borgerliga kultur.¹³⁾

Denna syn på klasskiktningen i samhället återkommer också i de samhälls- och kulturvetenskapliga teorier som utvecklas parallellt med det borgerliga samhällsbygget.

Marx användning av klassbegreppet innebar ett försök att nyansera det. Hans sätt att se på klass var ett försök att ifrågasätta och överskrida den borgerliga föreställningen om en överordnad mellanmänsklig gemenskap. Klasskiktningen enligt Marx var ett uttryck för motsatta, materiellt betingade intressen, och konflikterna mellan klasserna var sålunda inte störningar i en förment harmonisk gemenskap, utan reella konflikter som förebådade det borgerliga samhällets undergång, på samma sätt som det feodala samhället en gång fått ge vika för det borgerliga. Uppkomsten av ett proletariet, av en arbetarklass, var därför, enligt Marx, uttryck för en grundläggande motsägelse i det kapitalistiska samhället.

Marx ville också ge klassbegreppet en politisk innebörd, som pekade på handlingsmöjligheter och förändring. Utöver en rent objektiv dimension gav han klassbegreppet en subjektiv. Klass handlade inte bara om en objektiv placering i ett produktionsystem, utan också om en subjektiv upplevelse hos den enskilda människan av denna placering och dess reella innebörd – en klassmedvetenhet. Den gemensamma upplevelsen hos proletariet eller arbetarklassen av att tillhöra en i samhället exploaterad grupp, gav också incitamentet till att gemensamt förändra detta samhälle. När de objektiva betingelserna blivit sådana att det borgerliga samhället och det kapitalistiska produktionsättet blivit omöjliga att leva under, skulle proletariet förenas för att skapa något nytt.

Denna förening mellan det subjektiva och det objektiva såg Marx som en förutsättning för förändring och förnyelse. Klass, i Marx mening, var alltså ett fenomen som till viss del motsade föreställningen om en samhällelig gemenskap.

Det tredje begreppet, kulturbegreppet, är kanske det som haft den största ideologiska betydelsen i det borgerliga samhällsbygget. Williams visar hur detta begrepp liksom de två föregående bygge på en föreställning om att människan skapar sin verklighet. Kultur betyder ursprungligen "odling av grödor" och syftar på att människan genom bearbetning av jorden kan skapa sig nya tillgångar och värden. I förening med borgerliga erfarenheter fick kultur en vidare innebörd: Människans odling av sina egna tankar och tillgångar.

På samma sätt som samhällsbegreppet förändrades under 1700- och 1800-talen förändrades kulturbegreppet. Nya erfarenheter gav ordet ett nytt innehåll: Kultur blev något som till vissa delar var oberoende av den enskilda individens handlingar; man kan säga att det stod ovanför individnivån.

En annan förändring inträffade i och med den romantiska reaktionen mot upplysningstidens rationalism. Kulturbegreppet ändrade då karaktär och stod sedan för något inre och mänskligt, något personligt och känslösamt, i motsats till samhälle och civilisation som var en yttre materiell odling. I kontrast till den konstlade artificiella civilisationen stod den mänskliga och känslösamma kulturen.

Under 1800-talet blir denna tolkning alltmer knuten till konst och konstskapande, något som lever kvar i det man idag kallar för *finkulturbegreppet*. Samtidigt börjar dock olika human- och samhällsvetenskaper att flitigare använda en antropologisk tolkning av kulturbegreppet. Denna tolkning förenade kultur- och samhällsbegreppen så att kultur stod för en subjektiv mänsklig verksamhet inom ramen för ett objektivet samhälle. Kulturen sågs som ett kollektivt övergripande fenomen, som individen var mer eller mindre delaktig i. Utifrån denna tolkning kunde kulturen dels uppfattas som ett överbyggnadsfenomen, och dels – mera neutralt – som en av två sidor av den mänskliga verkligheten.

Det är denna antropologiska kultursyn som svenska etnologer tillägnat sig i början av 1900-talet, och vi skall nu följa hur detta påverkar den etnologiska forskningens inriktning och innehåll kring studiet av kultur och klass.¹⁴⁾

Kultur och klass i 1900-talets svenska etnologi

Det finns en grundläggande motsägelse inom den etnologiska forskningen som är klarare markerad än hos andra human- och samhällsvetenskaper: Etnologens utgångspunkt är i regel en annan verklighet än den egna. De erfarenheter och föreställningar han möter i olika historiska, geografiska och sociala miljöer måste han på något sätt se som meningsfulla, konsistenta och förnuftiga. I den etnologiska forskningstraditionen kan man se detta i de olika försök som gjorts att profilera sig mot andra ämnen. I den etnologiska identiteten ingår att se sin forskning som en kvalitativ och människonära forskning, som i grunden tar parti för "folket" och

Etnologens samhälleliga uppgift är folkbildarens. Genom sin forskning kan man öka förståelsen för olika "samhällsgruppers egenart och begåvning" /.../, och "den samverkan vari de olika grupperna stå till varandra."¹⁸⁾ Denna folkupplysande funktion hos etnologin är också en viktig målsättning för flera av de etnologer som följer i Erixons fotspår.

Den sociala aspektens entre i svensk etnologi sammanfaller med en rad förändringar i den svenska samhällslivet i övrigt. 30-talet innebar ett allmänt uppsving för samhällsvetenskaplig forskning på universitetet och i samhällsdebatten. Detta sker samtidigt med ett politiskt och fackligt genombrott för arbetarrörelsen och socialdemokratien. Vetenskap och folkupplysning var ett viktigt moment i det reformarbete som startades under 30-talet, och som efter kriget medförde en radikal förändring av livsbetingelserna för stora delar av den svenska arbetarklassen.¹⁹⁾

Samtidigt med detta reformarbete kan man också se en förändrad syn på arbetarklassen hos beslutsfattare och de övre samhällsskikten. Genom det s.k. "Saltsjöbadsavtalet" 1938 in-

leddes ett långvarigt samarbete mellan Arbetsgivareföreningen och Landsorganisationen, och fackföreningsrörelsen fick en mera erkänd ställning än vad den tidigare haft. Tillspetsat kan man säga att klassmotsättningar ersattes med klassarbete. Arbetarrörelsen uppfattades inte längre som ett hot av borgarklassen, utan som en part med vilken man skulle dela den samhällsliga kakan.

Den samförståndsperiod som inleddes i och med 30-talet och som sedan präglade det svenska samhällslivet och det vetenskapliga klimatet fram till 70-talet, kan karaktäriseras av en i många stycken patriarkalisk människo- och samhällssyn hos politiker och samhällsplanerare: det gäller såväl borgerliga som socialdemokratiska. Arbetarklassen uppfattas som samhällets trogna stöttepelare och tjänare, som tidigare behandlats illa, men som med det nya reformarbetet skulle hjälpas ur sin vanmakt. De gamla klassorättvisorna var förgångna fenomen, nu gällde att bygga ett samhälle där de individuella begäringarna kom till sin rätt. Så uppfann man nya sätt att förklara skillnader mellan människor. Ett exempel är det oproblematiska särskiljandet mellan "handens" och "andens" arbetare, mellan "teoretiker" och "praktiker", som blev vanligt i 50-talets politiska och vetenskapliga debatt; huvud och hand var delar av samma samhällskropp.

Den nya positiva syn på arbetarklassen som växte fram under 30- och 40-talen återfinns också i de studier av arbetarmiljöer som svenska etnologer publicerar under 40, 50 och 60-talen. Studier som presenterar arbetarklassen som i första hand en historiskt förgångna kategori, en kategori i samma situation som "bönderna," hade varit 20 år tidigare.²⁰⁾

Om vi återknyter till Erixons presentation av etnologiämnet i "Svenskt Folkliv", kan man säga att denna var ett svar på de krav som i allt större grad började ställas på den akademiska forskningen. Krav som också innebar en påfordran att legitimera ämnet och definiera ämnets särart. Den samhällsvetenskapliga anstormningen kan också ses som ett hot mot det traditionellt humanistiska etnologiämnet. Detta såg Erixon, och i "Svenskt Folkliv" formulerar han sin syn på etnologins särart gentemot andra vetenskapliga dicipliner:

"Egendomligt nog hör künskapen om människan som handlande och kulturskapande väsen till de mera försummade ämnena både inom den vetenskapliga forskningen som folkundervisningen. De mera abstrakta sidorna av den humanistiska forskningen äga vid sidan av de naturvetenskapliga intressena inom vår bildning en övervikt, som, då de sakna det komplement som ett mera realistiskt människostudium utgör, kunna vara ägnade att isolera oss från våra medmänniskor och göra oss ensidigare än som är gagneligt för vår praktiska gärning och vår uppfattning av den enskildes delaktighet i samhället och dess liv. Det behövs i själva verket en annan realgrund för vår allmänna medborgerliga bildning än den nuvarande. Detta behov söker etnologin eller historiskt och sociologiskt inriktade folklivsforskningen i sin mån att fylla."²¹⁾

Den abstrakta och mekaniska syn på människan och människors vardagliga handlingar, som är karaktäristisk för den svenska samhällsvetenskapen under efterkrigstiden, ställer etnologin inför ett klassiskt identitetsproblem när man skall tillägna sig några av dess teorier och arbetsmetoder: Är man en kvalitativ eller kvantitativ vetenskap? Är "kultur" något som skall uppfattas som abstrakt och lagbundet eller konkret och mänskligt?²²⁾

Vi ser att Erixon uppfattar etnologin som konkret och mänsklig, och som sådan i opposition till andra dicipliner. Den vardags- och människonära kunskap som etnologin förväntas utveckla blir sålunda ett viktigt inslag i en samhällsdebatt.

Bilden som minne och manifestation. Den övre bilden visar ett borgarhem i Landskrona strax efter sekelskiftet. Genom en nyårsbalsning vill man till föräkra bekantskapskretsen den egna familjens sammanhållning och ideal. Den undre ett kaffekalas omkring 1930 i det nedslitna och ryktbara "Skitta strädet" i Landskrona. Bilden skildrar inte något idealt tillstånd utan dokumenterar bara dem som var med – ett minne av grannar och vänner. (Foto Landskrona Museum repsektive Arbetarrörelsens Arkiv i Landskrona).

GODT NYTT ÅR! tillönskas af Ottolina och Anton Hagman. /1906

Den politiska målsättning som man kan läsa ur citatet ovan, blir dock en aning problematisk när man ställer den inför frågor liknande dem vi själva mött i Landskrona och Svedala. Här ligger framför allt svårigheterna på ett inomvetenskapligt plan: Ett "realistiskt människostudium" vore kanske en väsentlig tillgång i debatten kring varvets nedläggning, men frågan är om de teoretiska redskap, de arbetsmetoder och framställningsformer, med vilket vi utvecklar och presenterar denna kunskap, ger oss en sådan verklighetsbeskrivning. Erixons kulturmodell handlar i första hand om samverkan och harmoni, och som sådan saknar den någon reell handlingsmöjlighet, utöver en ren anpassning.

Den motsägelse som det innebär att samtidigt arbeta med olika kunskaps och erfarenhets-system, mellan den egna kulturen och andras, får kanske sin klaraste formulering inom den etnologiska forskning som utvecklas under 40, 50- och 60-talen; först under temat "centraldirigering och folklig praxis" och sedan i frågor kring förhållandet "storsamhälle-lokalsamhälle". Utifrån båda dessa teman söker man att visa på styrkan hos den "svagare" parten, det ligger i frågeställningens natur.

Sven B. Ek har i en serie artiklar tolkat detta som ett outtalat klasskampsperspektiv: Forskningen kring förhållandet mellan centralmakten och folket, studiet av konflikter mellan olika sociala nivåer i samhället, är enligt Ek de första marxistiska nedslagen i den svenska etnologin²³⁾ Detta kan delvis vara sant, om man med marxism menar materialism, dvs att konflikter mellan olika samhällsgrupper är materiellt betingade intressekonflikter: Mot statens ekonomiska intressen står böndernas, eller mot borgarnas står arbetarnas, och det är givetvis naturligt att båda kategorierna kämpar för sina egna intressen. Detta är en samhällsbild som väl faller in i den försoningsideologi som vi tidigare sagt, präglar den svenska efterkrigstiden.

Utifrån en vidare tolkning av vad ett "marxistiskt perspektiv" är, något som Ek också påpekar, fordras att konflikter mellan olika grupper i samhället inte bara ses som ekonomiska intressekonflikter utan också som uttryck för en konsekvent exploatering. En exploatering som konflikterna avser att bibehålla eller upphäva. Sålunda blir dessa konflikter drivkrafter i en historiskt process som ytterst förändrar såväl maktförhållandet mellan olika grupper som samhället i övrigt. Denna utvecklande tendens, som är det historiska resultatet av klassmotsättningarna, och som är ett av de mest centrala tankarna i den marxistiska filosofin, saknas i den svenska etnologins första försök att tolka klasskonflikter.

En annan viktig linje i den svenska efterkrigsetnologin är det konsekventa särskiljandet mellan historia och samtid. Traditionellt uppfattade sig etnologin som en historisk vetenskap, men det sociologiska inflytande som kom i och med 30-talet, gav etnologerna möjlighet att också arbeta med samtida fenomen. Detta blev en starkare tendens under 60-talet, då flera av den sociologiskt inriktade etnologins företrädare engagerade sig i samhällsdebatten.²⁴⁾ Åtskillnaden mellan en historiskt inriktad forskning och en samtidsinriktad, mellan vetenskaplig objektivitet och politiskt engagemang, försökte man på olika sätt överbrygga under slutet på 60-talet och början på 70-talet. En samhällsrelevant etnologisk forskning skulle visa hur historien kunde användas i nuet, hur tradition och kultur var viktiga faktorer bakom den enskilda människans självkänsla. I det perspektivet kunde etnologin användas kritiskt för att visa hur samhället befremjade eller motverkade den enskildes identitetsbygge.²⁵⁾

I Sverige blev den "interaktionistiska" skolans arbeten de mest betydelsefulla inspirationskällorna för skapandet av en handlingsorienterad forskning. På ett mer konsekvent sätt än tidigare satte man människan och hennes aktivitet i centrum för sin analys.

Den "sociala dimension" som Erixon introducerade fick då en starkare betoning i den etnologiska forskningstraditionen än tidigare, genom att "interaktionisterna" helt enkelt byggde upp sitt kulturbegrepp kring social och mellanmänsklig interaktion. Intresset fokuserades på situationer där enskilda människor agerade med varandra, något som sträkte banden mellan dem, och som sedan utgjorde grunden för en gemenskap på olika plan. Detta intresse avspeglade sig också i nya arbetsmetoder och en friare syn på olika kunskapskällor.

Genom att betona individens roll i en kulturell formationsprocess, och bygga upp en teori

kring detta, frångick man tidigare generationers passiva deklamationer om människan som kulturskapande varelse. Man försökte nu visa hur hon faktiskt gjorde det och varför hon gjorde det. Samtidigt bibehöll man dock i stor utsträckning den gamla definitionen av kultur som något överordnat och abstrakt.²⁶⁾ Kultur var något som visserligen var resultatet av en vardaglig interaktion, men dess uttryck låg på ett kollektivt plan, som en uttalad eller outtalad gemenskap människor emellan. Gemenskap blev också ett av nyckelorden i den interaktionistiska skolans politiska målsättning, och de störningar och konflikter man såg mellan människor hade sin orsak i brist på gemenskap. Etnologin, med sin särskilda insikt och kunskap, kunde bli en viktig vetenskap när man i samhällsplaneringen ville motverka sociala konflikter och öka förståelsen mellan olika människor.²⁷⁾

Vi tror att den betoning av människan – det subjektiva – som interaktionisterna införde i etnologisk teori och metod haft en stor betydelse för att frigöra etnologin från den positivistiska samhällsvetenskapliga forskning som hade ett starkt inflytande på ämnet intill 60-talet. Interaktionismen gav 60- och 70-talens etnologer en möjlighet att hävda ämnets särart gentemot t.ex. sociologi: Etnologen sysslar ytterst med människans subjektiva verklighet, till skillnad från andra samhällsvetenskapers intresse för övergripande objektiva strukturer. Denna betoning kan ha haft en viktig betydelse för att reducera den strukturalistiskt orienterade 60-tals marxismens inflytande på den svenska etnologin. Men idag, då den marxistiska debatten i Sverige blir alltmer orienterad mot humanistiska strömningar inom den internationella marxistiska traditionen kan man kanske till och med säga att interaktionismen gjort etnologiämnet mera mottagligt för dessa nya strömningar, än vad som är fallet i ämnen där den svenska 60-tals marxismen fick ett kraftigt genomslag.

Om man återgår till kritiken mot interaktionismen, kan man konstatera att ett av denna teoribyggnads svagaste punkter är dess alltför positiva och oproblematiske syn på kulturbegreppet. Kultur blev, som sagt, mer eller mindre liktydigt med gemenskap, och på så sätt något i grunden harmoniskt. Man fick därmed svårigheter att se konflikternas konstruktiva och förändrande karaktär. I stället för att understryka och beskriva motsättningar och motsägelser, reducerade man dem så långt det gick. Därmed förlorade man möjligheten att förklara att några av de viktigaste incitamenten till historisk förändring ligger i upplevelsen av främlingskap och motsägelsefullhet i den konkreta livssituationen och de reella möjligheter som finns att upphäva denna upplevelse.²⁸⁾

Genom att tolka samhällsproblemen i hög grad som informationsproblem, blundade man för det maktförhållande som trots allt råder.²⁹⁾ Makten fick en neutral innebörd, så tillvida att den interaktionistiska skolan såg som sin uppgift att värna om "svaga" grupper, och föra fram dessa gruppers existentiella problem för att bland annat skapa förståelse hos makthavare och beslutsfattare. Detta ger ingen handlingsinriktad kunskap för den drabbade, på så sätt som vi efterlyste tidigare, möjligen en insikt om att man är "svag".

Den arrogans emot den varvsanställdas initiativ som vi mötte i vårt Landskronaexempel bygger till exempel inte på en bristande förståelse för de anställdas alternativ och problem, utan att de anställdas strävan också utgör ett reellt hot mot de egna intressena och den egna makten. På så sätt blir den vardagliga kamp man möter bland människor, konflikterna, en kamp om initiativ och rätten att få definiera den egna situationen, där segraren också får rätt att definiera vad som är ordning och vad som är gemenskap.

Denna motsägelse mellan makt och människa framträder tydligare i några av de senare årens interaktionistiskt orienterade arbeten inom svensk etnologi. Framst gäller detta de arbetarkulturstudier som Gösta Arvastsson och Billy Ehn gjort i Göteborg respektive Stockholm. Båda dessa arbeten innebär en skärpning av interaktionismens samhällskritiska tendens, och uttrycker en mer pessimistisk samhällssyn än den man möter i den interaktionistiska skolans tidiga arbeten.³⁰⁾ Genom begreppet "fabrikskultur" beskriver man den mer eller mindre spontana gemenskap man möter bland folk på samma arbetsplats och i samma situation. En gemenskap som ständigt utmanas genom den teknologiska och organisatoriska utvecklingen av indu-

Fabriksgrinden på Öresundsvarvet – symbolen för gränsen mellan arbete och fritiden. Bilden visar tjänstemän och arbetare på väg hem från en alldeles vanlig arbetsdag 1952. (Foto Arbetarrörelsens Arkiv i Landskrona).

stripproduktionen. Trots en ständig sönderdelning av arbetet och en alltmer sofistikerad kontroll över arbetarna, värjer sig dessa genom att bygga upp en gemenskap. Kulturbegreppet har här fortfarande en positiv och definitiv innebörd. Kultur ges inget offensivt innehåll, något som i grunden utmanar de ramar den bygger på, utan snarare ses den som människans unika försvar i en social och ekonomisk process.

De latenta möjligheter som samtidigt föds genom den vardagliga kampen försvinner helt eller delvis, kanske just genom den begränsning som det alltid innebär att studera avgränsade miljöer. De exempel som vi nämnde i inledningen, hur man på olika industrier försökt sätta sig emot övermakten, visar att det finns en kamp som sker utanför "fabrikskulturen". En kamp där erfarenheter från arbetet används i en övergripande aktion mot den kapitalistiska exploateringen. Frågan är bara hur man skall beskriva och värdera denna utveckling.³¹⁾

Dessa frågor om vetenskapens brukbarhet är samtidigt centrala inom den marxism som utvecklas utanför etnologiämnet från och med 60-talet. När så marxismen nådde etnologin i slutet på 70-talet, kunde man hoppas på att den skulle kunna vidareutveckla några av de framsteg som den interaktionistiska skolan verkligen gjort, och samtidigt ge etnologin en mer kritisk inriktning, men frågan är om detta var möjligt med utgångspunkt i den marxism som ställdes som alternativ.

Marxismen – ett alternativ?

Den debatt som inleddes med Nord Nytt nr. 4, kritiken mot interaktionismen, innebar en viktig utgångspunkt för en förnyelse av etnologiämnet. Inte minst innebar den breda kritiken att marxismen nu också blev "rumsren" inom disciplinen. Man var tvungen att ta marxismen mera på allvar, eftersom kritiken så påtagligt visat på grundläggande svagheter hos interaktionismen i synnerhet och etnologiämnet i allmänhet.

Men frågan är om kritikerna inte samtidigt negligerade några av de vetenskapliga poänger som ligger i den etnologiska forskningstraditionen. Vart tog t.ex. subjektet vägen, människan, i det alternativ som presenterades gentemot interaktionismen? Den traditionellt etnologiska närgranskningen av människan, fokuseringen på den vardagliga subjektiva verkligheten, blev problematisk. Om objektet bestämde subjektet, dvs människan var fången i en struktur som innebar att hennes direkta utsagor och upplevelser var i grunden falska och naiva, var det då längre meningsfullt att intressera sig för den konkreta vardagssituationen om man var angelägen att producera en samhällskritisk forskning? Var det överhuvudtaget möjligt att arbeta med traditionellt etnologiska frågeställningar och samtidigt vara marxist?

Dessa frågor aktualiserar en rad tvetydigheter och tvisteämnen inom den marxistiska traditionen, nämligen förhållandet mellan objekt och subjekt, mellan struktur och människa. Man är ytterst enig om att människan är historiens handlande subjekt, men frågan är vilka reella möjligheter hon har att handla. Paradoxalt nog har den marxistiska debatten ofta utgått från att den vanliga människan, arbetaren, är "offer" för det ekonomiska system hon lever under; att hennes tänkande endast är en fördröjd avspegling av materiella förhållanden. Kontroversen har i hög grad handlat om på vilket sätt man skall leda arbetarna ur denna vanmakt.

Den marxism som utvecklades i de nordiska länderna under 60-talet kan principiellt indelas i två huvudlinjer, med olika syn på förhållandet mellan subjekt och objekt: En vetenskaplig marxism och en hegeliansk.³²⁾

Inom den vetenskapliga marxismen, här den strukturalistiskt influerade marxism som allmänt går under namnet Althusser-skolan, prioriteras samhällets väsen (den objektiva strukturen) på bekostnad av dess sken (den subjektiva verkligheten). Det är produktivkrafter och produktionsförhållanden, som i grunden utgör de krafter som styr den vanliga människans tankar och känslor. Man kan säga att denna modell är traditionellt naturvetenskaplig, då man söker kunskap om de lagmässiga rörelser som styr människors liv. Utifrån ett sådant perspektiv blir alltid människans vardagliga tankar och föreställningar oväsentligheter och störningsmoment som den vetenskapliga praktiken syftar till att eliminera. En samhällsförändrande kunskap kan endast nås genom vetenskapen, vilket ger de marxistiskt intellektuella en avgörande betydelse i den revolutionära kampen. Den objektiva sanning som här inom utarbetas kommer på så sätt att stå oberoende av vad folk tycker och tänker. Det blir de intellektuellas uppgift att leda de okunniga massorna in på den rätta vägen. Det historiska subjektet blir liktydigt med vetenskapsmannen, det är han som skapar det reella överskridandet. Den vanliga människan reproducerar bara den verklighet hon lever i. Hon kan aldrig bli medveten om sin roll i den historiska utvecklingsprocessen, eftersom hon lever i en helt igenom fetischerad och skenbar verklighet. För att förändra samhället kräver intellektuella och vetenskapsmän en lojalitet gentemot den objektiva kunskap man representerar.

Den subjektiva verkligheten, människors erfarenheter och åsikter, blir utifrån den vetenskapliga marxismens synsätt ointressant: Det spelar ingen roll vad den enskilde tycker och känner, eftersom han aldrig kan rätt erfara och överblicka den samhälleliga totaliteten. Det objektiva skeendet förblir på det viset isolerat i förhållande till den subjektiva verkligheten, det finns ingen naturlig förbindelse mellan samhällets väsen och dess sken.

Förbindelsen med en positivistisk vetenskapssyn är tydlig när det gäller denna marxistiska variant. Man kan också säga att den vetenskapliga marxismen an knyter till några centrala föreställningar inom den borgerliga kulturen i synen på den historiska processen. Den historiska utvecklingen är determinerad, underställd vissa överordnade principer och lagar. Samhällelig förändring är att tillägna sig och behärska dessa lagar. Människans uppgift blir att anpassa sig och förhålla sig rätt till generella sanningar, formulerade av ett insiktsfullt och överordnat förnuft.

Den renodlade vetenskapliga marxismen finner man vanligen inom sociologin, som ofta haft som mål att reducera subjektet i sina analysmodeller. Inom etnologin blir det mer problema-

tiskt, eller det borde åtminstone bli det, eftersom människans vardag och vardagliga kunskap på ett helt annat sätt står i fokus för forskningen.

Om den vetenskapliga marxismen kännetecknas av en stark åtskillnad mellan verklighetens sken och dess väsen, subjektet och objektet, så möter man inom den hegelianska traditionen ett synsätt som ser en förbindelse mellan dessa båda poler.³³⁾ Verklighetens rätta karaktär avspeglas alltid till delar i det mänskliga medvetandet och handlandet, man är aldrig enbart den objektiva verklighetens offer. Alla människor har förmåga att reflektera och erfara samhällets väsen, den förmågan är inte isolerad till en vetenskaplig praktik. I den hegelianska marxismen är den mänskliga sinnligheten en viktig faktor i kunskapsprocessen. Sinnena är de instrument med vilka man kan få grepp om den samhälleliga helheten och lära sig något om den objektiva struktur man ingår i. Att lära känna det egna subjektet och använda sinnligheten är sättet på vilket man överskrider och förändrar den situation man tvingas leva i.

Men det kapitalistiska samhällets utveckling och struktur omöjliggör i allt större utsträckning en sådan förändring. Den kunskap som människor har om samhällets väsen, om den objektiva strukturen, är deformerad och splittrad, den finns bara som mer eller mindre spontana känslor. Inte som en organiserad, medveten och rationell kunskap. Det är i detta sammanhang som behovet av teori skapas, som skall kunna tjäna som en förklaring till denna förvirring. Här kommer de intellektuella in i bilden; de skall ses som mediatörer som skapar ordning ur kaos, och som förklarar och placerar in de känslor som människor har i ett övergripande sammanhang. När man agerar som mediatör tar man fatt i det som redan ligger latent hos individen. Det blir alltså den vanliga människan som bestämmer de intellektuellas uppgift, deras känslor som bildar den primära utgångspunkten i allt teoretiskt och politiskt arbete.

Av fundamental betydelse inom den hegelianska traditionen är skapandet av ett klassmedvetande. Arbetarnas kollektiva vilja att göra uppror och förändra måste finnas, de kan inte bara ledas på ett instrumentellt sätt till socialismen. Den alienation som det kapitalistiska samhället gett upphov till, gör dock vägen till klassmedvetenhet problematisk. Den kapitalistiska utvecklingen lägger mer och mer hinder i vägen för den enskilde individen att tillägna sig en kunskap om den samhälleliga totaliteten. De intellektuella – vetenskapsmän och kulturarbetare – kan här få en central roll som vägvisare.

Konsekvensen av detta blir en revolutionär politisk praktik som ett kunskaps- och bildningsproblem: De som har förmåga att se igenom den "förvirrade ytan" måste redogöra för orsakerna till den kaotiska tillvaron, och därmed skapa en grund för en revolutionär förändring. Kort sagt: det handlar om att medvetandegöra och frigöra subjektet. Detta kan ses som den väsentligaste skillnaden gentemot den vetenskapliga marxismens syn på förutsättningarna för en social omvälvning. Även om ambitionen att upphäva kapitalismen är den samma, så skiljer sig avsevärt metoderna att nå målet och synen på den socialism man vill skapa.

I denna genomgång av två skilda traditioner inom marxismen har aktualiserats likheter och olikheter. I förhållande till de frågeställningar som uppsattes i början av genomgången, synen på människan och kulturen, möter man i båda fall en syn som reducerar människors vardagliga kunskaper och föreställningar till något helt eller delvis defekt. I människors vardagsmedvetande finns aldrig någon reel förståelse eller kunskap om den totala verklighet som de ingår i. Den enskilda människan har sällan möjlighet att utifrån vardaglig praxis överskrida den tillvaro hon lever inom. Till det fordras en speciell praktik. De fundamentala drivkrafterna i historien begränsas då till en intellektuell praktik.

Detta synsätt, menar vi, är ett uttryck för specifika erfarenheter av hur makt och kunskap produceras i samhället, erfarenheter som grundar sig på ett framgångsrikt och erkänt sätt att producera kunskap på inom det borgerliga samhället. Genom detta faktum begränsas samtidigt möjligheten att se att samhällsförändrande kunskap också produceras på en annan nivå, i vardaglig praxis. Den syn som delar upp människor i antingen teoretiker eller praktiker, som bekräftas genom den samhälleliga arbetsdelningen, föder den vanliga akademiska föreställningen om att det existerar ett särskilt insiktsfullt och kunskapsproducerande skrä, vars uppgifter är

Lilla herrgårdsfroknen: — Nå, torparkalle, hur får dina föräldrar så många barn?

Torparkalle: — Ack, snälla lilla froken vi fa dom inte, hemma hos oss ar det sa fattigt sa di måste gora dom sjalvva

Humorn som vapen. Bilden av arbetaren i den borgerliga kulturen var ofta stereotyp och fördomsfull. Inom arbetarkulturen möter man samma tendens att förenkla och förlöjliga. För den socialistiska skämtpressen var det legitimt att framställa borgarna som naiva och verklighetsfrämmande, omoraliska och arbets-skygga. (Teckningar ur Karbasen 1907/08).

Nobless.

JOHN W. SÖNER BÖRKLUND

— Men vart i rantesstegrings heliga namn ska du böret på för middag, som a sa fin? —
Kara van, udel nobless — vi bli fem bolagsdirektörer som inte komma att schappa förr än i nästa vecka, tre ohäktade leverantörer till Kindon, två MonteCarliomiljonärer med millionerna i vestfekan och en bankdirektör som kommer att skjuta sig vid desserten...

De saer, att arbe-ter ges hälsa och västand, och d'a nog samt, ty för var gång tog skatat mig flere arbetar har jag alltid kamut mig lite bättre och int' har jag blivit fattigare heller utan tvartom!

att dela med sig av sin gåva.³⁴⁾ Vad som således förenar de båda marxistiska traditionerna är deras isolering till en intellektuell praktik. Kontroversen dem emellan är framförallt en vetenskaplig kontrovers, förd inom en mycket begränsad del av den samhälleliga verkligheten.

Några av de egenskaper som vi tillskriver 60-talets marxism finner man i den kritik och de alternativ som formuleras i Nord Nytt nr. 4. Ett exempel möter man i Bodil Grue Sørensens artikel "Nyorienteringens teoretiska position: Mere kapitalistisk end kapitalismen", där hon kategoriserar människor utifrån en objektiv ram och med utgångspunkt i detta bestämmer huruvida deras medvetande är falskt eller sant:

*"Benægter f.eks. alle arbejdere, at de tilhører arbejderklassen, så gør de det dog lige-fuldt, — i og med at de indtager den stilling i produktionen som de gør. Derfor må de tilsløringsmekanismer i samfundet, som har fået dem til at tro noget andet afdækkes."*³⁵⁾

Det intressanta med detta citat är inte huruvida det finns en arbetarklass eller ej, utan det sätt på vilket hon ser på det individuella subjektet. Att se hindret för en samhällelig utveckling som defekter i subjektet, och inte som uttryck för reella maktförhållanden i den vardag som människor lever i, innebär knappast någon konstruktiv syn på hur man skall förändra samhället. I stället handlar det om ett sökande efter ett "fullkomligt" subjekt.

Ett annat exempel finner man i Bjarne Kildegaard Hansens kritik av några av de slutsatser som Orvar Löfgren formulerar i sin avhandling om fiskeläget Buas utveckling.³⁶⁾ Här menar BKH att Löfgren fäster alltför stor vikt vid subjektiva faktorerens betydelse för fiskebyns utveckling. Han talar om "lokalsamfundets begränsede erfaringshorisont" och syftar därmed indirekt på dessa människors oförmåga att genomskåda den helhet de ingår i. Deras medvetandeformer och handlingar skall endast ses som fördröjda i förhållande till övergripande samhälleliga förändringsprocesser. Något reellt försvar gentemot de förändringar man ställs emot finns inte på den lokala nivån. Sålunda kan aldrig fiskerna ses som sin egen historias skapare, man reproducerar blott vad som skapats tidigare, i en övergripande objektiv struktur. Men frågan är om detta inte är en alltför enkel syn på den historiska processen. Om människan är historiens subjekt, som Marx säger, måste även fiskebefolkningen i Bua vara det. Därför blir det kanske också väsentligt att som Orvar Löfgren se den subjektiva faktorn som något mer än bara ett svar på objektiva krafters rörelser.

Båda dessa exempel visar på de begränsningar som finns i forskarens begreppsapparat och verklighetssyn: Är det möjligt att det existerar ett överskridande, en kvalitativ förändring av samhället, oberoende av den intellektuella praktiken, något som inte sker efter de modeller som bestäms som sanna utifrån forskarens egna erfarenheter och teoretiska konstruktioner?³⁷⁾

Den marxistiska kritiken, som i grunden riktar sig mot det kapitalistiska samhället, mot borgarklassens exploatering och manipulering av människor, utmynnar ofta i en syn som likaledes ser folk som manipulerbara objekt. Skillnaden blir endast att man tar sin utgångspunkt i en *förment* proletär klasståndpunkt, en ståndpunkt som definierats utifrån traditionellt vetenskapliga kriterier. Man kan dock lite provokativt ställa frågan om det inte handlar om samma patriarkaliska omtanke som konservativa och äldre liberaler intog under det kapitalistiska och industriella uppbyggnadsskedet i slutet av 1800-talet? Folk förstod inte sitt bästa, de handlade mot naturen, när de protesterade emot slavförhållandena i den framväxande storindustrin. Idag, fyra generationer senare, förstår inte samma folk hur utsugna och manipulerade de är, och det öde som går dem till mötes. Hoppet om framtiden ligger i att de kan förmås lyssna på de som redan vet. Om detta misslyckas, återstår bara resignation och besvikelse.³⁸⁾

Den intellektuella praktiken, såväl hos marxisten som hos andra, ställer forskaren inför en rad mer eller mindre uttalade motsägelser i det praktiska forskningsarbetet och i tillämpningen av forskningsresultaten. Det är viktigt att klarlägga dessa motsägelser och deras historiska grund. Dels för att kunna bättre förstå var samhällsförändringarna verkligen sker, och dels för att förstå på vilket sätt man själv deltar i dessa förändringar. Det intellektuella arbetet är inte någon oväsentlig del av den samhälleliga kunskapsproduktionen, men den auktoritet som

bär upp detta arbete begränsar ofta forskarens intresse och förmåga att ta verkligheten utanför på allvar. Detta är ett förhållande som isolerar forskaren, som ger honom en känsla av främlingskap inför den verklighet han är satt att studera, något som förr eller senare måste leda till en frigörelse från denna känsla.

Kultur som process

Vi har tidigare sagt att kultur/klassproblematiken inte bara ska ses som ett abstrakt vetenskapligt problem, utan att den också har sin konkreta motsvarighet i vardagliga fenomen. Det är väsentligt för så väl den vetenskapliga analysen som för framställningen av forskningsresultaten, att ständigt bibehålla denna koppling mellan det abstrakta och det konkreta. Inte minst om man vill producera en kunskap som också ger realistiska handlingsmöjligheter.

Detta föranledde oss att pröva några av de begrepp, föreställningar och teorier som den etnologiska forskningstraditionen använt sig av, och klargöra deras historiska och sociala förankring.

En vanlig motsägelse i de kulturteorier som etnologer arbetar och har arbetat med är att man å ena sidan principiellt erkänt människan som skapare av sin egen kultur, men samtidigt i praxis fränkänt henne denna egenskap. Problemet blir att överskrida denna motsägelse, och i teori och metod visa att kultur är en mänsklig skapelseprocess som sker i stort och smått. Detta är en förutsättning för att det skall bli meningsfullt att på allvar tala om människan som ett verklighetsförande subjekt.

En gemensam nämnare hos de kulturteorier som vi presenterat, är att verkligheten delats upp i två separata plan. I den etnologiska forskningstraditionen skiljer man klart mellan en konkret verklighet och en abstrakt. Ur det konkreta, det synliga försöker man lyfta fram det generella. Etnologens vetenskapliga uppgift är att finna generella uttryck för människors vardagliga liv. Dessa uttryck definierar han som kultur. Som ett exempel nämnde vi att studiet av arbetarklassens kultur blev sökandet efter en "normalkultur" eller en övergripande gemenskap. Den vetenskapliga kunskapsprocessen går då från det konkreta till det abstrakta, där det motsägelsefulla och specifika sorterar bort.

När det gäller de marxistiska forskningsinriktningar som vi har beskrivit skiljer man mellan ett objektivt och ett subjektivt plan. Här såg man den objektiva strukturen som en delvis fristående och övergripande process som i stor utsträckning determinerade den subjektiva verkligheten. Det kapitalistiska samhällets utveckling ses som en objektivt fastställd process. Människors verksamhet och vardagsliv betraktas som sekundära händelser i förhållande till denna övergripande utveckling. Marxistens vetenskapliga uppgift blir utifrån detta synsätt dels att kartlägga denna objektiva verklighet för att kunna bemäktiga sig den, och dels att söka bryta in i den subjektiva verkligheten som lägger hinder i vägen för ett sådant bemäktigande.

Prioriteringen av antingen det abstrakta eller det objektiva i det vetenskapliga arbetet är något som vi principiellt vänder oss emot, likaså att verkligheten skulle bestå av två mer eller mindre autonoma plan. Denna tudelning är rationell på ett analytiskt plan, men skapar samtidigt lätt en vanföreställning om hur och var historien skapas. I stället vill vi se det abstrakta och det konkreta, det objektiva och det subjektiva, som två oskiljaktiga moment i en dialektisk historisk process. Detta måste vara utgångspunkten i all vetenskaplig analys. Vi ska försöka förklara detta lite närmare.

Vår utgångspunkt är marxistisk, så till vida att vi i grunden delar den marxistiska kritiken av det kapitalistiska produktionssättet och fundamenten i den marxistiska filosofin. Den tradition inom den marxistiska forskningen som försöker förena det subjektiva och det objektiva, eller rättare sagt överskrida subjekt/objekt-dualismen, har sin utgångspunkt i den hegelianska marxismen.³⁹⁾ Ett centralt arbete inom dessa försök att vidareutveckla marxismen står den tjeckiske filosofen Karel Kosik för. I sin bok "Det konkretas dialektik. En studie i människans och världens problematik" genomför han en marxistisk självkritik genom att ställa traditionella

"Tankens arbetare". Kontorsinteriörer från början av seklet. På bilden t.v. ser vi chefen fördjupad i något viktigt meddelande, medan sekreteraren påpassligt inväntar svaret. T.h. två flitiga kontorister verkställer chefens order, medan han i bakgrunden blickar ut över världen. (Foto Landskrona Museum).

föreställningar inom den marxistiska traditionen inför några av dess filosofiska grundsatser. Utgångspunkten för Kosiks kritik är att människan ytterst måste ses som den objektiva verklighetens skapare:

"Den dialektiska materialismen är en radikal filosofi endast därför att den inte blir stående vid människans produkter som sista instans, utan tränger ner till den samhällsliga verklighetens rötter, dvs. till människan som objektivet subjekt, till människan som ett väsen, som formar den samhällsliga verkligheten."⁴⁰⁾

Den dialektiska rörelsen i den historiska processen är alltså inte någon växelverkan mellan döda strukturer, utan ett konkret uttryck för människors sätt att känna, tänka och handla i vardagen. Därför kan man ytterst aldrig beskriva den historiska processen som något överordnat och abstrakt. Mellan det övergripande skeendet och den enskilda människan finns en förening som Kosik kallar för totalitet. En förening som principiellt återfinns hos alla människor eftersom det är de som skapar de historiska händelserna.

Kosiks konstruktiva kritik bygger på att man erkänner "det konkretas dialektik", något som har försumrats såväl inom idealistisk som materialistisk vetenskaplig forskning. Han vänder sig emot vad han kallar en "falsk totalitet", som bygger på en föreställning om en helhet som ytterst inte skulle vara ett resultat av människors aktiviteter, att det i något moment skulle finnas styrande principer som står oberoende av människan.⁴¹⁾

Den dialektiska materialismen är således ett försök till att överskrida den traditionella mot-

sättningen mellan en idealistisk och materialistisk syn på människan och historien, mellan ett oberoende subjekt och ett oberoende objekt, något som Kosik menar var en av Marx mest centrala upptäckter.⁴²⁾

Men vad är det då som händer i "det konkretas dialektik"? Hur förenas subjekt och objekt, människa och materia, i en historisk och kulturell process?

Utgångspunkten är att människan har en reflektiv förmåga, det vill säga att hon har en möjlighet att skilja mellan det som är och det som synes vara, emellan sken och väsen. Detta gäller alla människor. Den reflektiva förmågan går tillbaka på hennes specifika sätt att känna, tänka och handla i praxis; bruket av sinnliga egenskaper och fysiska redskap i en kamp mot den verklighet hon möter.⁴³⁾

Förbindelsen mellan subjekt och objekt, mellan medvetandeformer och materiell verklighet är *erfarenheten*. Genom förmågan att erfara verkligheten förnyar och förändrar ständigt människan sin kunskap och medvetenhet om sig själv och sin omgivning. Olika erfarenheter existerar som starka eller svaga förnimmelser i den enskilda människans medvetenhet, och aktualiseras på olika sätt i de former för medvetande och kunskap hon tillägnat sig och delar med andra människor. En förutsättning för att erfarenheten skall vara rationell, brukbar i ett samhälleligt sammanhang är att den kan organiseras. Med anledning av detta tvingas människor att på olika sätt materialisera gemensamma erfarenheter för att tillsammans få kontroll över den verklighet de lever i.

Skillnaden mellan icke-organiserade, spontana erfarenheter och traditionella kunskapsformer föder spänningar inom den enskilde individen, mellan nya upplevelser av verkligheten och materialiserad kunskap. Denna spänning har en kritisk karaktär, så till vida att den traditionel-

la kunskapen i vissa moment ter sig tvetydig och *motsägelsefull*. Motsägelsefullheter som man som enskild individ måste ta ställning till och försöka överskrida.

Den dialektiska kunskapsprocessen kan sålunda beskrivas som att förändringar i den materiella situationen (objektet) skapar nya erfarenheter hos människan (subjektet); erfarenheter som sedan utmanar traditionella föreställningar om verkligheten. En utmaning som kan få konsekvenser för såväl föreställningarna som den verkliga situationen. Det moment i den dialektiska processen där objekt och subjekt förenas kan man kalla för *praxis*. I praxis gestaltar människan sina tankar och känslor i den materiella verklighet som står till buds. Detta ger henne en kunskap om de möjligheter och begränsningar som existerar i den verklighet hon ingår i, men samtidigt också grundläggande erfarenheter om hennes egentliga väsen; att hon ytterst är sin egen verklighets skapare; att det är genom praxis hon förverkligar sig. Praxisbegreppet i den här betydelsen pekar på det som kanske är det mest centrala i den marxistiska filosofin: erfarenheten av människan som historiens handlande subjekt som motsäger illusionen om att hon inte skulle vara det.⁴⁴⁾

Detta är en principiell beskrivning av den dialektiska kunskapsprocessen. Överför man resonemanget till det konkreta vardagslivet blir dock bilden genast mer komplicerad. De reella skillnader som existerar mellan olika människors livssituation, t.ex. i det kapitalistiska samhället, ger upphov till olikartade erfarenheter och därmed till olika sätt att se på och gestalta verkligheten. Skillnader i makt ger dock olika möjligheter att omsätta specifika erfarenheter i det konkreta samhällsbygget. En avgörande skiljelinje i det kapitalistiska samhället går mellan de som har initiativet över samhällsutvecklingen och de som inte har det; historiskt sett: mellan borgar- och arbetarklass.

På samma sätt som man polariserar samhällets utveckling som en kamp mellan borgarklass och arbetarklass kan man polarisera den kulturella utvecklingen i en borgerlig kultur och en arbetarkultur. Om man förenklar förhållandet mellan kultur och klass kan man, som vi tidigare såg, sätta likhetstecken mellan klasstillhörighet och kulturmönster. Denna förenkling kan vara försvarbar när det gäller en viss typ av kulturanalys, t.ex. där man söker övergripande kulturmönster för en viss samhällsklass, men samtidigt leder den lätt till en alltför passiv syn på kulturen. Utifrån ett sådant perspektiv blir kulturen ett överbyggnadsfenomen i förhållande till en objektiv social struktur. Kulturen är slutresultatet i en samhällelig process, men saknar någon aktiv betydelse. Vi menar att kulturen i stället skall ses som ett dialektiskt fenomen; något som verkar i samhällsprocessen.

Den dialektiska kunskapsprocess som vi tidigare beskrev möter man på ett samhälleligt plan som en kulturell process. Principiellt kan denna kulturella process ses som människors strävan att materiellt, socialt och intellektuellt tillägna sig makten och initiativet över den verklighet de lever inom. Kulturen är sålunda en mänsklig skapelseprocess, som bärs upp och ges liv av människors specifika erfarenheter och intressen. Människor med likartad samhällelig bakgrund förenas genom delvis gemensamma erfarenheter. En förening som kan sägas vara incitamentet för en kulturell process. Kulturen kan dock aldrig ses som en fastlagd eller slutna process. De motsägelser och motsättningar som finns inom och mellan olika individer i en social grupp påverkar oavbrutet processens innehåll och riktning.

Det aktiva inslaget i kulturen, det förändrande momentet, återgår således ytterst på människan själv. I och med födelsen träder hon in i färdiga former och strukturer, som är resultatet av tidigare generationers arbete och skapande. Detta är förhållanden som man socialiseras in i oberoende av aktivitet och vilja. Men så snart man befinner sig under dessa förhållanden förändras och omformar man dessa, alltefter de nya behov och erfarenheter som en förändrad tillvaro skapat.⁴⁵⁾

Därför kan man inte skilja mellan en oberoende samhällelig process och mänsklig kulturell process, mellan samhällsbygge och kulturbygge, eftersom de ytterst har samma utgångspunkt: Människan.

Kampen om initiativet

Kultur- och klassproblematiken handlar alltså ytterst om hur klassspecifika erfarenheter överförs i en kulturell process. Det handlar om att få kontroll och makt över den materiella situation och det samhällsbygge som konstituerar klassen. Olika samhällsklasser har under skilda tidsperioder initiativet i historien och bygger utifrån sina specifika erfarenheter upp de sociala och ekonomiska system som sedan mer eller mindre kommer att omfatta alla grupper i samhället. Det kapitalistiska systemet bärs främst upp av borgarklassen och dess kulturella mönster. Syftet bakom detta kultur- och samhällsbygge är dels att bibehålla initiativet över den historiska utvecklingen och dels använda det i en ur klassens perspektiv allmän mänsklig frigörelseprocess. Det paradoxala är dock att den egna makten bygger på andras vanmakt.

Inom arbetarklassen handlar den kulturella processen snarare om att bryta den vanmakt som föds genom det kapitalistiska samhället för att på sätt försöka få initiativ över det övergripande samhällsbygget. Inför det hot som arbetarklassen representerar bl.a. med sina anspråk på makt och inflytande, tvingas borgarklassen försvara sin uppnådda maktposition och sina materiella intressen. Detta försvar uttrycks i den kulturella processen genom att man gör sina egna specifika erfarenheter allmängiltiga. Den borgerliga kulturen blir KULTUREN och det kapitalistiska samhället SAMHÄLLET. Erfarenheter och argument som strider mot denna allmängiltighet ses som oförnuftiga och orealistiska.⁴⁶⁾

Det är en sådan situation vi möter i Landskrona och Svedala. Den arroganta inställning mot annorlunda och motsägelsefulla erfarenheter och kunskaper, som man kan iakttä hos företagsledare och beslutsfattare, grundar sig i hög grad på en rädsla att förlora initiativet i kampen om att få definiera och konstituera verkligheten. Problemet är att de erfarenheter som finns hos arbetarna inte erkänns som konstruktiva och väsentliga för samhället.

Detta får inte missförstås på så sätt att den omedelbara lösningen på den akuta krisen och vanmakten som existerar på dessa platser, skulle ligga i att lyfta fram och erkänna erfarenheterna. Snarare bör man se detta som *ett första steg* i en frigörelseprocess. Arbetarnas vardagliga erfarenheter och kunskaper får då utgöra utgångspunkt för detta samhällsbygge. Sanningen, i betydelsen den mänskligt sett bästa lösningen, ligger dock inte i erfarenheternas innehåll, utan främst i upptäckten och erkännandet av dialektiken mellan övergripande kunskap och vardagliga erfarenheter; att arbetarklassens upplevelser inte bara kan ses som subjektiva utan att de också har en objektiv grund. Sålunda blir de erfarenheter som uttrycks i reaktionen mot t.ex. varvets nedläggning, eller genom det tysta främlingskap vi möter i Svedala, mer verklighetsförankrade än de som uttrycks till exempel i strukturplaner och nedläggningsförslag.⁴⁷⁾

Dialektiken mellan subjekt och objekt, produktionen av nya erfarenheter, sker oavbrutet och överallt i en mänsklig kunskapsprocess; vid forskarens skrivbord såväl som vid det löpande bandet. Men samtidigt finns det en hierarkisk ordning mellan olika typer av erfarenheter, som gör forskarens verklighet mera verklig än t.ex. arbetarens. Denna hierarki understryks genom den borgerliga kulturens specifika kunskapsideal, och bekräftas i den kapitalistiska produktionsordningen. Det är inte "rationellt" att sätta människan framför varan.

Polariteten mellan dessa två sätt att se på, och använda erfarenheter och kunskap återfinns i varvskrisens Landskrona som motsättningen "avveckla- utveckla". "Avveckling" är en handling som avser att skydda varvskoncernens abstrakta ekonomiska resurser, medan "utveckling" avser att skydda varvets konkreta mänskliga tillgångar. Man kan säga att intentionerna om att ge den enskilde individen "trygghet" förenar de bägge ståndpunkterna, men att uppfattningen om vad "trygghet" är och hur den skapas skiljer dem som natt och dag. En skillnad som ytterst är ett uttryck för olika upplevelser av och föreställningar om vardagsliv och praxis.

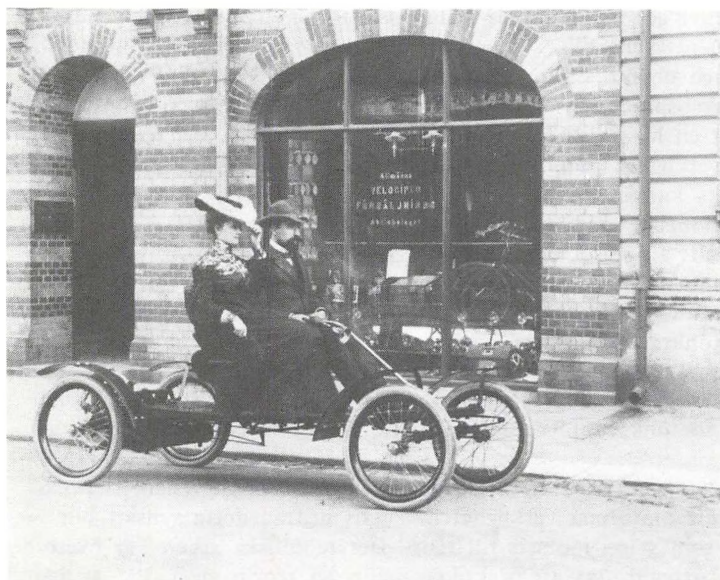
Om man vill utveckla detta kan man säga att den traditionella borgerliga synen på praxis är att människan med sitt *förnuft* omformar verkligheten. Praxis utifrån detta synsätt blir närmast liktydigt med praktik, som står i motsats till teori. Det teoretiska arbetet är överordnat i förhållande till praktiken, det vill säga att praktiken utför det teorin säger. På ett mänsk-

ligt plan möter man denna dualism mellan "tankens" och "handens" arbetare, på varvet i from av arbetare gentemot tjänstemän, företagsledare och ekonomiska experter. Utifrån den överordnande borgerliga kulturens perspektiv är praktik inget annat än lönearbete, betydelse-löst förutom som ett nödvändigt led i skapandet av varor. Sålunda har det vardagliga arbetet i sig inget värde, utöver de ekonomiska värden det skapar, i den borgerliga kulturen. Att det praktiska arbetet, eller bättre uttryckt praxis, skulle vara någonting mer är varuproduktion, det vill säga att det samtidigt är en produktion av mänsklig kunskap om verkligheten och en reproduktion av livet. saknar man någon reell förståelse för genom sin begränsade syn på vardaglig praxis. Utifrån ett sådant synsätt blir "avveckling", kapitalets frigörelse från arbetarna, en "realistisk" och troligtvis "framgångsrik" lösning på varvskrisen. Oavsett om det blir en "avveckling" eller ej kommer dock krisen och krisens lösning leva kvar som erfarenheter hos de som drabbas; erfarenheter från kampen för alternativa produkter, från spelet mellan regeringsmedlemmar, koncernledning och den lokala företagsledningen, från moraliserande angrepp i massmedia etc. Gemensamma och unika upplevelser som på olika sätt påverkar historien.

Historiens bruksvärde

Vi ställde i inledningen till denna artikel frågan om historiens bruksvärde. Detta är en fråga som borde vara lika viktig för de som arbetar i "Gräv där du står - cirklar" och aktionsgrupper för att rädda jobb som för forskare med historia och samhälle som studieobjekt. Vi har koncentrerat oss på att se hur den forskningstradition som vi räknar oss till har sett människans roll i samhälle och historia. Utmärkande var att man särskiljde en övergripande historisk utveckling från en specifik, att man koncentrerade sig på att beskriva objektiva skeenden framför subjektiva. Den vardagliga, subjektiva verkligheten fick illustrera en objektiv verklighet. En sådan inriktning motsäger grundläggande tankar kring "människan som historiens subjekt" och "människan som kulturskapande väsen".

Historiens bruksvärde, enligt vår mening, ligger inte i att man ur vardagliga händelser kan urskilja abstrakta lagar och objektiva skeenden. Kunskapen om historien blir då kunskapen om dessa processer, och handling blir att lära sig anpassa sig till dessa för att behärska dem. I stället bör man utgå från historiens verkliga skapare, människan, och visa hur skapandet går till: Hur olika erfarenheter omsätts i praxis; hur olika kunskapssystem och kulturmönster orga-

Den första s.k. "Cyclecars" i Landskrona susar fram i stadens finare kvarter. Industrialismens framsteg förstärkte på ett högst konkret sätt den borgerliga utvecklingsoptimismen och tron på teknologins obegränsade möjligheter och välsignelse. (Foto från 1904, Landskrona Museum).

niserar olika erfarenheter; hur detta sker som ett överskridande i en dialektisk och kulturell process. Historiens bruksvärde ligger då i att den lär oss hur människor tidigare handlat; hur man utifrån specifika omständigheter och erfarenheter sökt överskrida de begränsningar man ställts inför; Kunskapen om historien blir då kunskapen om det egna livet, och handling blir att bejaka det.

Noter

1. Note udgår.

2. Det kanske mest uppmärksammade exemplet är från bruksorten Vikmanshyttan i Bergslagen. Se Axelsson, B. Berger, S. och Hogdal, J. *Vikmanshyttan: Lära för framtida bruk. En bok om studiearbete, frigörelse och Stora Kopparberg*. Verdandi debatt, 1980, samt *Ord & Bild* nr. 5 1979: Vikmanshyttan – och sedan?

Ett annat exempel är studieprojektet "*I Glasriike, Människan – miljön – framtiden*" som arrangerats av Arbetarnas Bildningsförbund (ABF) och Svenska Fabriksarbetarförbundet i Kalmar och Kronobergs län. Projektet har omfattat ett trettiotal studiecirkel från lika många orter, och har resulterat i ett 20-tal publikationer. Se även *Emmabodarapporten. En studie om inflytande i strukturomvandling*. Utgiven av Arbetslivscentrum, 1979.

3. Note udgår.

4. Frykman, J. och Löfgren, O. *Den kultiverade människan*. Liber, 1979.

5. Den främsta inspirationskällan för Öresundsvarvsundersökningen var Gösta Arvastssons då pågående studie av olika industrimiljöer i Göteborg. Sedan 1977 hade Arvastsson gjort en omfattande intervjuinsamling på bl.a. varven i staden. Se Arvastsson G. *Uppteckningar från arbetsliv inom industri och hantverk. Rapport från ett samarbetsprojekt vid Göteborgs Museer*. Stencil, 1978. och *Arbete i tid och rum. Riksförbundet för Hembygdsvärdars Arbok* 1979.

6. Intervju av Ulf Andersson, Pedagogiska utvecklingsenheten, Lunds Universitet. Manuskript aug. 1980.

7. *Swedwards (Svenska Varv Informerar)* d 10/1 1980. Personaltidning för hela varvskoncernen.

8. Jfr. Jonas Frykmans diskussion i *Den kultiverade människan* s. 210-220 och i artikeln *Ett ordnings-älskande sinne. En klass finner sin kropp*. Bidrag till seminariet om "ordning och kaos", Inst. för Idehistoria, Umeå Universitet, 1981. Under tryckning.

9. Se främst Williams, R. *Marx och Kulturen*. Bonniers, 1980 och *Keywords*. Fontana, 1979, men även *Culture and Society*. Pelican, 1979 och *The Long Revolution*. Pelican, 1980.

10. Jfr. diskussionen i Frängsmyr, T. *Framsteg eller förfall. Framtidsbilder och utopier i västerländsk tanketradition*. Liber, 1980. s. 105-108 och Raymond Williams *Marx och Kulturen* s. 13-21.

11. Jfr. Peter Ludvigssens artikel i detta nummer av Nord Nytt, om hur allmogem bemöter den framväxande kapitalismen och hur detta möte resulterar i en rad olikartade kulturmönster.

11. Se Frykman-Löfgren *Den kultiverade människan* s. 185 ff.

12. Jfr. Peter Ludvigssens artikel i detta nummer av Nord Nytt, om hur allmogem bemöter den framväxande kapitalismen och hur detta möte resulterar i en rad olikartade kulturmönster.

13. Se *Den kultiverade människan* s. 206.

14. Beteckningen "antropologisk kultursyn" är hämtad från Raymond Williams *Marx och Kulturen* s. 17, men denna kultursyn kan till viss del också karaktäriseras som "sociologisk" såsom Sigurd Erixon gör i *Svenskt Folkliv*, 1938.

15. Föreställningen om en övergripande och ursprunglig "folksjäl" var som Sigurd Erixon påpekat i en artikel om Folklivsforskningens framväxt. *Folk-Liv* 1962/63 s. 67, mera markerad i tysk forskning är i svensk. Vi menar dock att föreställningen om en andling gemenskap mellan olika grupper i samhället är ett viktigt moment inom den framväxande borgarklassens och den expanderande borgerliga kulturens bild av människa och samhälle. Inte minst blev dessa föreställningar viktiga instrument när man skulle tolka de nya sociala relationer och de motsättningar som följde i spåren av industrialismen och kapitalismens utveckling. På så sätt blev forskningen kring folkgemenskapen ett uttryck för samtida erfarenheter. Denna koppling är viktig att betona för att förstå etnologiamännens 1800-talshistoria och bakgrunden till de kulturteorier som då formulerades.

Se bl.a. N-A. Bringeus beskrivning i *Människan som kulturvarelse*. Liber, 1981 s. 16-17 av hur etnologin under förra seklet utvecklades till ras- och stamhistoria.

16. Jfr. evolutionisternas uppfattning om en linjär utveckling, från det enkla, primitiva till det komplicerade, förädlade. Det förädlade, det som i samtiden kunde iakttagas i sin mest fulländade form hos de högre och bildade klasserna, blev ledstjärna och ideal. I *Människan som kulturvarelse* återger N-A. Bringeus ett betydande citat från 1842, då Sven Nilsson säger följande om människans utveckling: "Varje lejon är nu till anlag och handlingsätt precis sådant som det lejon var, från vilken det för årtusenden sedan leder sitt ursprung. Endast människan kan perfektioneras; endast hon kan bortkasta sina första råa vapen och förändra dem efter sin stigande odling och förädlade verksamhet" s. 36. Sålunda blev strävan efter det "fullkomliga" den avgörande historiska drivkraften, och tendenser som pekade i motsatt riktning, avvikelser och brott mot den historiska utvecklingens nödvändighet.

17. Sigurd Erixon i *Folklivsforskningens framväxt*, del I i *Folk-Liv* 1962-63, s. 75.

18. Sigurd Erixon i *Svenskt Folkliv*, 1938. Förordet och s. 14.

19. Se Frykman, J. *Pure and Rational. The Hygienic Vision: A Study of Cultural Transformation in the 1930's. Etnologia Scandinavica*, 1981.

20. För en utförlig genomgång och bibliografi över svenska arbetarstudier se Gustavsson, A. *Etnologiska studier kring arbetarmiljöer. Meddelanden från Etnologiska institutionen i Lund*, nr. 83 1979.
21. Se Erixon, S. *Svenskt Folkliv*, 1938 s. 11.
22. Denna diskussion är lika påtaglig hos Erixon i *Svenskt Folkliv*, se bl.a. s. 274-75, som i vår egen introduktion till ämnet Bringeus, N-A. *Introduktion till etnologin*, stenc. Lund, 1974, s. 13.
23. Ek, Sven B. Med egna ögon och Om etnologi. *Meddelanden från Etnologiska institutionen i Göteborg*, nr. 1 1980. (Den senare artiklen finns också publicerad på engelska i *Etnologia Scandinavica* 1981).
24. Se Daun, A. *Strategi för gemenskap*. Tiden, 1976 och Ek, Sven B. Inför ett nytt startförsök. *Folk-Liv* 1964-65, samt Ek, Sven B. *Kulturrevolutionen börjar i kommunen*. 1977.
25. Jfr. Daun, A. *Strategi för gemenskap* s. 7-27.
26. Med abstrakt menas här något som framställs som delvis oberoende av mänskliga vardagliga handlingar och medvetande. Motsatsen är konkret, dvs något påtagligt och gripbart, något som sker i vardagslivet. Vi menar dock inte att abstrakt enbart skall ses som ett negativt begrepp, utan snarare som ett kritiskt begrepp för att karaktärisera en föreställning eller ett tillstånd. Men för att det abstrakta skall vara meningsfullt måste det kunna konkretiseras. Jfr. diskussionen i Kosik, K. *Det konkretas dialektik*, Röda bokförlaget, 1978 s. 73-75. Detta dialektiska sätt att använda begreppsparen abstrakt och konkret på skiljer sig från det vanliga dualistiska användningssättet, där abstrakt blir liktydigt med svårt, komplicerat och generellt och konkret med enkelt, lättfattligt och specifikt.
27. Jfr. Daun, A. *Strategi för gemenskap*, 1976 s.
28. Jfr. diskussionen i avsnittet "Kultur som process" s. 27-32.
29. Denna kritik är hämtad ur Nord Nytt nr. 4. Se särskilt Bjarne Kildegaard Hansens inledningsartikel: 1968 - *Diskussionen blusser op, kritikken tager form*.
30. Se Arvastsson G. *Uppteckningar från arbetsliv inom industri och hantverk*, stenc. 1978. och *Arbete i tid och rum*, Riks. förb. f. Hemb. värds Årsbok 1979. och Ehn, B. *Arbetets flytande gränser. En fabriksstudie*. Prisma, 1981.
31. I Arbetets flytande gränser s. 16-17 diskuterar Billy Ehn några av de kritiska invändningar som kan riktas emot interaktionismen.
32. Benämningarna 'vetenskaplig' och 'hegeliansk' marxism är hämtade från den svensk-amerikanske sociologen Ron Eyermans nyligen publicerade avhandling: *False Consciousness and Ideology in Marxist Theory*, Sthlm, 1981. Eyerman visar i denna studie hur centrala begrepp som falskt medvetande, ideologi och kunskap får förändrad betydelse inom den marxistiska diskussionen i förhållande till de historiska förändringar som sker i det kapitalistiska samhället. Två klart åtskiljda riktningar i denna inom-marxistiska diskussion och kontrovers finner Eyerman vara de båda tidigare nämnda traditionerna.
33. Den hegelianska marxismen går som namnet antyder ytterst tillbaka på Hegels filosofi. I bl.a. *Phänomenologie des Geistes* formulerar Hegel sin syn på objekt/subjekt dialektiken. I centrum står erfarenheten och människans reflektiva förmåga. I människans samröre med föremålet (objektet) påverkas också hennes medvetande om detta föremål; vetandet anpassas till föremålet vilket i sin tur också påverkar föreställningen om objektet. Detta är en process som går från det "enkla" vetandet till en allt större självsikt.
- Den marxistiska utvecklingen av denna filosofi, som för Hegel endast tillhörde det abstrakta tänkandets värld, var att man förankrade denna dialektik i en specifik historisk materiell och social verklighet, till en praxis. På så sätt uppstod den dialektiska materialismen. (Se nästkommande kapitel "Kultur som process").
34. Se här t.ex. diskussionen i Detlef Horster och Ernst Block's 'Utopi och materialism'. *En introduktion till Ernst Block's filosofi*. Här beskrivs hur det abstrakta tänkandets, eller den intellektuella praktiken utveckling är detsamma som utvecklingen från enkelt byte till kapitalism. Föreställningen kring den intellektuella praktiken och teorins överordnade förhållande till den "enkla" praktiken har sin grund i den konstitutiva karaktär som tänkandet har för det kapitalistiska systemet.
35. *Nord Nytt* nr. 4, s. 23.
36. *Nord Nytt* nr. 4, 1968 - Diskussionerna blusser op, kritikken tager form. s. 12.
37. Se här diskussionen i E. P. Thompsens *The Poverty of Theory*, Merlin Press, London, 1978. Kritiken riktas här främst mot den s.k. Althussermarxismen och dess starka betoning och förhållande av det vetenskapliga och intellektuella arbetet. Thompson pekar på den begränsning som ligger i en isolerad vetenskaplig praktik.
38. Inte minst möter man denna pessimism och resignation hos flera av den s.k. Frankfurtskolans tänkare. Läs mer om detta i exempelvis Ole Thyssens *Drömtydning och klasskamp*, Pan/Nordstedts, Sthlm, 1976.
39. Vi tänker då närmast på den tyske filosofen och marxisten Ernst Block och den tjekiske marxisten Karel Kosik. Här kan även nämnas namn som Georg Lukacs, Antonio Gramsci, Frankfurtskolans tänkare och de engelska kulturalisterna. Se här bl.a. Detlef Horster, Ernst Block, *Utopi och materialism*, Föra bokförlaget, 1980. Karel Kosik, *Det konkretas dialektik*, Röda Bokförlaget, 1978. Georg Lukacs, *Historia och klassmedvetande*, Cavefors 1970.
40. Karel Kosik, *Det konkretas dialektik*, s. 117.
41. Kosik, a.a. s. 56 ff. Med falsk totalitet menar Kosik en totalitet där antingen objektet eller subjektet överordnas och styr antingen det förstnämnda eller det sistnämnda.
42. Kosik, a.a. s. 128-129. Kosik syftar här närmast på Marx' Teser om Feuerbach. Ingår t.ex. i *Marx i ett band*, Prisma 1976.
43. Om människans reflektiva förmåga, se här t.ex. Klaus Ottomeyer, *Människan under kapitalismen*, Röda Bokförlaget 1977. Ole Thyssen *Drömtydning och klasskamp*.
44. Kosik, a.a. s. 193-194.
45. Kosik, a.a. s. 207.
46. Frykman/Löfgren, *Den kultiverade människan*, s. s. 222.
47. Kosik, a.a. s. 45.

Hade de skor, var det nobless

En studie av barns upplevelser av mötet med andra samhällsklasser

av Karin Gustavsson, Liselotte Johannesson och Eva Nilsson

Författarna har hämtat sitt material från den skånska hamn- och industristaden Landskrona, särskilt från åren kring 1930. Utifrån 12 intervjuer med personer uppvuxna i arbetarmiljö, vill man visa hur barn tidigt lär sig att uppfatta klass-skiljande symboler och situationer och hur dessa erfarenheter återspeglas i berättelser från barndomsåren. Tyngpunkten har man lagt vid skolåren.

Vårt syfte har varit att beskriva hur barn upplevde mötet med andra samhällsklasser i 20- och 30-talens Landskrona. Vi har försökt påvisa hur föräldrarnas klasstillhörighet präglade barnen och hur barnen skolades in i sin roll i klassamhället genom hem, skola och arbetsliv. Vi har också velat studera några av de kriterier efter vilka den sociala klassificeringen av omvärlden skedde, och de symboler som bekräftade klasstillhörigheten.

Sammanlagt har 12 personer intervjuats – 6 män och 6 kvinnor. Alla är födda mellan 1906 och 1921, och alla utom en är uppväxta i arbetarhem. Samtliga informanternas mödrar kan betecknas som hemarbetande. Detta innebär i praktiken att de inte haft någon fast anställning, men att de ändå har arbetat periodvis med t.ex. tvätt och strykning, städning och skurning, lukning och betgalling.

Som källkritiska anteckningar vill vi tillfoga följande: Ett flertal av våra informanter har varit mer eller mindre aktiva socialdemokrater, eller haft någon annan anknytning till arbetarrörelsen. Vi tror att detta gjort att man blivit mer observant på sina barndomsupplevelser och sett dem på ett annorlunda sätt.

Vi har också märkt en skillnad mellan mäns och kvinnors sätt att berätta och i innehållet i dessa berättelser. Med kvinnorna har vi fått en djupare och personligare kontakt. Kanske har deras berättelser varit mindre tillrättalagda. Männen berättelser har varit ytligare än kvinnornas och har aldrig berört djupare personliga förhållanden. De har varit benägna att styra in samtalen på yrkeslivet, medan kvinnorna istället berättat om hem och familj.

Vi trodde också att vi skulle finna någon slags förakt för borgarklassen när vi intervjuade, ett slags självförsvar från underläge. Något sådant har vi dock inte kunnat påvisa.

Slutligen ska sägas att de generaliseringar som finns i artikeln är gjorda utifrån vårt material – 12 st intervjuer. Vi gör inga anspråk på att komma med allmängiltiga sanningar.

Familj och uppväxtmiljö

Från barnets första år startar inskolningen till att bli en fungerande medlem i sin klass. I vårt fall, 1920-talets Landskrona, är det främst föräldrar, syskon och grannar som står för denna inskolning. Senare kommer även skolan in i bilden.

De flesta av våra informanter har växt upp i utpräglade arbetarkvarter. Man kan förmoda att barnen inte gjorde några längre strövtåg innan skolåldern. Deras sociala kontakter bestod då av syskon och grannars barn, alltså barn med samma sociala och ekonomiska bakgrund som de själva.

Könsroller och uppfostran

Barnen växte upp i en miljö med starkt åtskilda uppgifter för män och kvinnor. Mannens främsta uppgift i familjen var att bära största delen av försörjningsbördan. Han arbetade borta hela dagarna och när han kom hem var han trött och utarbetad och ville vila:

"Far kom hem klockan sex på kvällen, de jobbade ju så länge då, och det var liksom aldrig någon diskussion med honom om vare sig det ena eller det andra. Hade vi några bekymmer så gick vi ju till mor. Så han var liksom bara den som kom hem och åt middag och gick till jobbet och lade sig igen när det var kväll och så vidare. Så det var aldrig så där att vi diskuterade med honom nånting, det gjorde vi inte... Rädda för honom var vi inte, men något förtrolig med honom, det var man inte,"

(fd konfektionsarbeterska f. 1910)

Det var faderns vilja som var den avgörande. Vi möter också inställningen att eftersom far arbetade så skulle han ha det bästa:

"Det var ju den uppfattningen bland arbetarfamiljer, att far han skulle ha det bästa och det mesta och sen fick ungarna äta när det blev färdigt."

(fd konfektionsarbeterska f 1910)

Mödrarna var hemmets fasta punkt. Kvinnan skulle förvalta inkomsterna och försöka att minska utgifterna så mycket som möjligt genom att ta till vara alla resurser, tex hushållsgrisar, höns och kolonilotter och utnyttja dem maximalt. I intervjuerna har vi fått en bild av modern som ständigt arbetade med matlagning, barnavård, skötsel av hemmet, lappning och lagning av kläder osv, medan fadern verkar ha varit den som kom tidigt och gick sent. Barnen kan inte ha skapat sig en bild av *en* vuxenvärld, de måste ha uppfattat *två* olika världar, en för män och en för kvinnor. Dessa utpräglade könsroller måste ha påverkat barnen mycket i deras senare liv.

När vi frågade våra informanter om vilken av föräldrarna som främst stod för uppfostran, fick vi genomgående svar av typen att den vardagliga uppfostran låg helt på moderns ansvar. Fadern medverkade vid speciella tillfällen och vid bestraffning.

Mödrarna möttes ofta i hemmet, på gatan och på gården. Man hjälptes åt med barnpassning och gjorde inte så stor skillnad på sina egna barn och andras ungar. Behövde något barn tröstas, tillrättavisas eller hjälpas på något sätt, kunde vilken vuxen som helst som var i närheten gripa in. Detta måste ha varit en stor trygghet för mödrarna, och barnen kunde leka utom synhåll utan att på något sätt vara utelämnade om något skulle hända. Barnen lämnades mycket för sig själva, och det var självklart att de äldre barnen tog hand om de yngre.

Livet i familjen levdes helt på de vuxnas villkor. Kritik eller uppstudsighet mot föräldrarna förekom inte. Man reflekterade knappast över möjligheten att motsätta sig föräldrarnas vilja:

"Man hade väldigt respekt för sina föräldrar. Det gick inte att kritisera dem, det skulle man aldrig kunnat ..."

(fd varvsarbetare o tjänsteman f 1914)

I slutet av 1910-talet lät Öresundsvarvet i Landskrona uppföra flera nya bostadsbus. På bilden ser vi kvarteret Gripen, ett område med tidvis dåligt rykte. Lägenbeterna var små och barnkullarna stora. (Foto från 1934, Landskrona Museum).

Bostad och boendemiljö

Av våra informanter har 9 vuxit upp i hyreshus och 2 i eget hus. Bostadsyta och standard var likartad. Det rörde sig oftast om 1-2 rum och kök med torrdass på gården. Av dessa rum hyrdes ofta ett ut till en inneboende. Dessutom fungerade hos samtliga informanter ett rum som finrum, där man sällan vistades:

"Ett finrum hade vi också, det var så fint att man knappt fick ta i handtaget. Så var det alltid. Det kvittade hur trångt det var, det skulle alltid finnas ett finrum."

(fd cykelsmed o varvsarbetare f 1912)

Alltså återstod för det mesta bara ett rum och kök, eller ibland bara köket:

"Jag hade en arbetskamrat som hade ett rum och kök och så var de tio i familjen. Så hyrde de ut rummet till en ungarl, men han var mest i köket också, för där tyckte han det var kul, och så stod rummet."

(fd textilarbeterska f 1916)

Finrummet var ett av de främsta statusobjekt man hade. Kunde man inte visa upp sig med snygga kläder och skor eller till exempel med cykel, så hade man i alla fall ett finrum. Det var vissa inventarier som var oundgängliga, till exempel matsalsmöbel, väggklocka, eller – finast av allt – en stoppad soffa eller schäslong:

"Man fick ju skriva uppsats om sina framtidsdrömmar, jag vet att jag hade skrivit i en uppsats en gång, jag hade hört talas om en schäslong. Det var ett väldigt fint ord, vad det var för nånting var ju knappt jag visste, men jag minns i alla fall att "jag skulle gifta mej med en lärare när jag blev stor, och han skulle ligga på schäslongen"! Det hade jag fått höra talas om, att det var nog i bättre hem som man hade någonting som hette schäslong."

(fd konfektionsarbeterska f 1910)

Man bodde tätt inpå varandra i stora hyreskaserner eller hopgyttrad småhusbebyggelse. Helt naturligt hade man ständigt kontakt med grannar och grannars barn:

"Och när det var sommar så satt fruarna ute på trappan och stickade och satt och pratade med varandra. Inte alla på samma trappa utan var och en satt på sin trappa och pratade över gatan."

(fd konfektionsarbeterska f 1910)

"Det blev ju ofta så att man pratade i trappan och gick in och drack en kopp kaffe och så där vidare."

(fd kommunalarbetare f 1913)

Trångboddheten gav problem, bla med utrymme för sängplatser till alla barnen. Men trots detta drömde man inte om en större lägenhet. Det låg helt enkelt utanför de ekonomiska möjligheternas gräns. När vi frågade en av informanterna om hennes familj någonsin drömde om det svarade hon:

"Nej aldrig. Vi trivdes bra."

(fd textilarbeterska f 1916)

Många av informanterna betonar den goda sammanhållningen i kvarteret. Alla stod på ungefär samma ekonomiska nivå, och alla kände alla:

"Det var bara arbetarefamiljer som bodde o Plorren, lika fattiga allibopa... Där var en harmoni som var trevlig på något sätt."

(fd varvsarbetare o tjänsteman f 1914)

Barnen verkar ha varit väl medvetna om de skillnader i status som fanns i de olika kvarterens rykte:

"Jag var tretton år gammal och då flyttade vi till kvarteret Gripen. Och då var Gripen fint och nybyggt men det hade kommit i vanrykte. Jag hade två äldre systrar och dom sa: "Nu blir vi Gripaffällor." Det kallades dom flickorna. De ville inte flytta till Gripen."

(fd konfektionsarbeterska f 1910)

Sina lekkamrater hittade man alltså för det mesta bland grannarnas barn eller bland ungar- na på gatan, alltså barn med samma bakgrund som en själv. Trots att rikemansbarn ofta bodde bara ett par kvarter bort lekte man sällan med dem. Det hände bara om man någon gång stötte ihop på exercisfältet och lekte där eller om man idrottade ihop:

"Vi lekte ju till och med ibland med Strandvägens barn, och Weibulls, men det var ju mycket undantagsvis som vi träffades, ute på exercisfältet. Och där spelades då fotboll och en hel del andra lekar."

(kommunalpolitiker f 1919)

Man kunde leka tillsammans ute på "neutral mark", som exercisfältet, men inte i hemmen:

"Vi lekte tillsammans till grinden. Sen kunde inte vi gå med, för vi hade toffor."

(fd textilarbeterska f 1916)

Arbetsbarnens trätöfflor passade alltså inte in i rikemansbarnens fina hem.

Ett annat kvarter med varvets bostäder var Storken. Bilden visar barnen som bodde på Pilgatan 1 i slutet av 20-talet. (Foto, privat ägo).

Avvikare

Barnen lärde sig tidigt att klassificera sina medmänniskor efter omvärldens mallar. Det syntes på det yttre var någonstans på den sociala skalan som personer hörde hemma. De som stod vid sidan om samhällets ordinarie angordning, tex judar, stämde inte in någonstans, och betraktades som annorlunda.

Landskrona var en stad med mycket sjöfart, och det fanns många prostituerade. Vi frågade några av informanterna om hur man som barn uppfattade dessa. Så här svarade en kvinnlig informant:

"Man visste vad det var för ena. Men man visste inte vad de sysslade med, man visste bara att de var dåliga, men hur de var dåliga, det visste man inte."

(hemarbetande f 1917)

De prostituerade hade öknamn som alla i staden kände till. En tydlig pekpinne om hur det gick för prostituerade och annat löst folk fick man när det anlände nya fångar till kvinnofängelset:

"Slottet var ju fängelse, kvinnofängelse, på den tiden. Då passade man på vid järnvägen när det kom en ny sändning med fångar. Det var så spännande att titta på. Det var mest prostituerade från Stockholm men även andra."

(fd kommunalarbetare f 1913)

Alkoholism var inte ovanligt. Inställningen till alkoholism varierade. Det var tragiskt när man drabbades av det på närmare håll, till exempel i familjen, men annars var det en normal del av tillvaron.

Skola och klassmöte

Skolan sägs ofta vara ett samhälle i miniatyr; en spegling av storsamhället utanför. Dessutom är den i hög grad den plats där man konfronteras med andra grupper i samhället intensivare än vid något annat tillfälle. När barnen i Landskrona började skolan lämnade de för första gången bostadskvarterets invanda och trygga miljö. Landskrona var då en så liten stad att de flesta av stadens barn traskade iväg till samma småskola de första tre skolåren. Här mötte man och konfronterades med barn från andra sociala miljöer, och stötte också på vuxenauktoritet av annat slag än den som man var van vid hemifrån kvarteret.

Skolan fungerar inte bara som en kunskapsinstitution för rent bokliga fakta, den är också en sorteringsmaskin utifrån sociala och ekonomiska faktorer. När det blev dags att söka till läroverket, var det mängder av barn med förutsättningar att klara av studierna som aldrig sökte. Dels hade föräldrarna inga som helst möjligheter att klara av alla utgifter, dels var det också något helt främmande i arbetarmiljö att studera vidare. Studentmössan var i väldigt hög grad en klassymbol, ett tecken för de burgna skikten i samhället. När ett arbetarbarn avslutat sina år i folkskolan var det bara en sak som gällde: Att så snabbt som möjligt skaffa ett arbete, så att man kunde bidra till familjens ekonomi.

Vi har fått en mycket blandad bild av barnens upplevelser i skolan i våra intervjuer, men någonting genomgående i arbetarbarnens upplevelser är undergivenheten. Man var kuvad och ifrågasatte inte lärarens rätt att behandla barnen efter eget tycke. Vi mötte vid ett flertal tillfällen berättelser om lärare som tog de välbärgade barnens parti:

"Där satt lärarinnan och höll med, och inte sa nånting till hur dumma de rika barna än var. Nu har man ju studerat ut efteråt varför hon inte sa till. De små fattiglapparna, de fick på öronen och de åkte ut till samlingsrummet, antingen de hade gjort något eller ej. Många, många gånger!"

(hemarbetande f 1917)

Ja det var inte så att man så att säga reagerade mot det. Man drev ingen opinion, man var så kuvad, man var så van. Den tidens samhälle hade ju inte dessa opinionsyttringar, utan man var foglig, man bugade och lade tålmodigt fram fingrarna när han skulle ha limjalen på fingrarna och slå. Det var en underkastelse, men det skedde under tysta protester.

(kommunalpolitiker f 1919)

Om barnen inte redan tidigare hade blivit medvetna om klassamhället omkring dem, måste de blivit det i skolan. Och även om det fanns lärare som inte gjorde någon åtskillnad bland sina elever, så var det nog snarare undantag än regel:

"Jag hade en underbar fröken. Hon var en underbar människa när det gällde att ge alla barnen samma ställning."

Efter tre år i småskolan var det dags att pröva in till läroverket. Utbildningen där ledde till studenten, som i sin tur var en nyckel till en mängd befattningar och positioner:

"Den dag man hade avlagt studentexamen så öppnades en värld utav möjligheter. Det räckte ju för att direkt komma in på både tull, posten och telegrafan och en mängd olika firmor"

(fd folkskolelärare f 1906)

"Studentmössan hade en enorm betydelse för högaktning och respekt, alltså för vetande och ... ja, ställning."

(kommunalpolitiker f. 1919)

Man skulle kunna tänka sig att utbildningen vid läroverket var något eftertraktat för alla samhällsskikt, då så många möjligheter stod öppna för dem som gått där. Men naturligtvis spelade de ekonomiska faktorerna in. Det kostade stora summor att hålla sitt barn i skola så länge, och familjen gick miste om en viktig inkomst. Bidrag och stipendier fanns så småningom att få, men de flesta arbetarfamiljer reflekterade inte ens över möjligheten att söka. En arbetare i studentmössa, det var så främmande att det nästan var otänkbart.

"Det var väldigt ovanligt att barn från arbetarkvarter fick högre utbildning. Och var där någon som kom med vit mössa, då var det helt underligt."

(fd konfektionsarbeterska f 1921)

Men om det hände att någon från de egna leden genomgick högre utbildning, så blev dessa personer beundrade:

"Dom kände man ju, så dom högaknade man ju för att dom tog studenten. Det var ju arbetargrabbar och det var dom man kämpade för, att även dom skulle ha en chans att gå framåt. Såna som Sture och Bertil, dom tog ju nästan aldrig mössan på."

(fd varvsarbetare o tjänsteman f 1914)

Annars betraktades studentmössan som en högfärdssymbol, och om borgare i studentmössa hade man en annan åsikt:

"Han (läraren) kom ju dit i studentmössa och – som vi sa, knoddaktig. Det var alltså att gå omkring och bära studentmössa och sånt, det var ju lite högfärdigt. Det var nog så att säga en standarddemonstration man gjorde, talade om att Här kommer jag!"

(kommunalpolitiker f. 1919)

En av informanterna berättade om en mera välbärgad släkting som finansierade högre studier för familjens barn. Annars var den enda chansen för den som ville läsa vidare att få någon form av hjälp från tex ett stipendium. Men trots att man kände till den möjligheten så sökte man inte. Att fortsätta studera stämde helt enkelt inte med det liv en arbetare förväntades leva. Även om man hade drömmar om att studera, så behöll man dem för sig själv:

"Det diskuterades inte. Då var man "mallig", om man ville fortsätta gå i skolan. Det vågade man inte erkänna. Jag tror inte jag hörde någon..."

(hemarbetande f 1908)

Men det hände ibland att läraren vädjade till föräldrarna om att de skulle låta barnen fortsätta läsa:

"Jag vet att min lärarinna var hemma och pratade med familjen när det var dags att gå in på läroverket och flickskola, om det ändå inte var så att de kunde låta mig få läsa. Men hade inte den äldsta fått, så skulle inte jag heller få. Och själv hade jag inte en tanke på det, inte det minsta."

(fd konfektionsarbeterska f 1921)

En av våra informanter som varit lärare berättar:

"Jag vet ju själv när jag kom i situationen att jag skulle ha över mina elever, hur oerhört svårt det var att få föräldrarna att låta sina intelligenta barn söka."

(fd folkskolelärare f 1906)

"Hade de skor, var det nobless..." Uttrycket kommer av att man som regel inte hade råd att ge barnen nya läderskor, utan att de fick gå i trätofflor eller skor som de ärvt från något äldre syskon eller släkting. Bilderna visar barn från Värnaskolan i Landskrona. Den övre är från 1906 och den undre från 20-talet. (Landskrona Museum).

Men det var inte bara begåvning och intelligens som det gällde. Det spelade egentligen ingen roll hur skärpt ett arbetarbarn var, det var ändå inte det som var det avgörande. Den som började studera blev en avvikare i arbetarmiljön.

Vi har alltså stött på uppfattningen av borgerliga studenter som knoddar och sprättar. Det verkar också ha funnits en misstro mot deras eventuella kompetens. Man hade iakttagit hur klasskamrater hjälpts fram på ett orättvist sätt:

"Och det fanns några vars föräldrar hade en ganska betydande position i samhället här, och dom hjälptes fram med lite bättre betyg än de egentligen var värda, vad jag minns att vi tyckte i alla fall."

(kommunalpolitiker f. 1919)

"Många hade köpt den vita mössan."

(fd konfektionsarbeterska f 1921)

Var arbetarbarnen inte medvetna om klassamhället omkring dem när de började skolan, blev de alltså snart varse vad saken gällde. Dagligen stötte de på tecken som bekräftade de skillnader som existerade i samhället. Vardagens trivialiteter tjänade som sorteringskriterier. När vi frågade hur man såg skillnad på arbetarbarn och rikemansbarn nämndes tex klädsel, skodon, smörgåspålägg, ryggsäckar contra portföljer osv, och att det även märktes på hur man talade. En del av våra informanter menar dock:

"Det var inte så att det syntes utanpå att man var arbetare."

(hemarbetande f 1908)

Men en vanligare typ av uttalande är:

"Arbetarpågarna de hade inte smörgåspapper. Men en som var från högre hem hade vitt papper, men vi hade alltid tidningspapper."

(fd varvsarbetare o tjänsteman f 1914)

"Jag hade en uppdelning i vita kragar och manschetter och rutig klänning. Då trodde jag med det samma att de var rika."

(fd konfektionsarbeterska f 1921)

"Hade de skor, så var det nobless."

(fd kommunalarbetare f 1913)

På 1920-talet hade Landskrona ca 18000 invånare. I en så liten stad var det förhållandevis lätt att hålla reda på folk. Egentligen borde inte de yttre tecknen, typ klädsel, behövt ha så stor betydelse vid identifikationen av medmänniskorna. Man visste ändå vilka personerna i omgivningen var, vad de hette och varifrån de kom. Kläder och skor tjänade mera som en bekräftelse på något som alla redan visste. Alla höll reda på och kontrollerade varandra. I alla fall säger sig flera av informanterna ha haft en känsla av att man ständigt blev iakttagen och bedömd. Man kände sig osäker och var så upptagen av sina egna brister att man inte märkte att kamraterna hade samma besvär:

"Vi smög för varandra allibopa. Utom just de som hade fina gymnastikskor och fina gymnastikkkläder och så där vidare. De tittade helt enkelt inte. De klädde om sig och gick in. Det var vi andra som skulle vänta. Och vi hade säkert inte tid att kolla in varandra för vi hade nog med att gömma våra egna skavanker."

(fd konfektionsarbeterska f 1921)

Arbetsliv och ekonomisk medvetenhet

Barnen fick redan tidigt lära sig att en arbetares främsta uppgift var arbete. Man hjälpte tidigt till i hemmet med olika hushållsgöromål eller med att passa småsyskon. Ibland kombinerade modern sitt arbete med barnpassningen på så vis att hon tog barnen med sig till arbetet. Redan som mycket små kom barnen alltså i kontakt med förvärvslivet:

"Mor arbetade ju också när vi var små. I regel var vi väl med ut. Jag kommer inte ibåg att vi hade någon som passade oss. Ock då fick man gå med själv och hjälpa till hos lantbrukaren, bära agnar som de sa. Det började jag med så fort jag kunde gå."

(fd varvsarbetare o tjänsteman f 1912)

Det var också vanligt att barnen hjälpte till i moderns arbete:

"Hon (modern) hjälpte till att städa trappor till ett par sömmerskor. Man var väl inte mer än tio år men man fick lov att hjälpa till att skura trapporna om lördagarna från fjärde våningen och ner. Och när mor hade sin tvätt så fick man hjälpa till att skölja tvätt och hänga tvätt där på vinden. Och lägga tvätt och mangla."

(hemarbetande f 1908)

Nästan alla informanter arbetade under skolloven. Man lukade hos trädgårdsmästare eller gallrade betor:

"Vi var ute på Killeberg och Marieberg, sockerbruken utanför stan. De hade ju stora gårdar och där var vi och gallrade betor. Vi var hos trädgårdsmästare Andersson, en och femtio om dan, och gallrade grönsaker. Åtminstone fyra somrar var vi ute på sådant. Så fort sommarloven började. Av de pengarna fick man kanske en krona, resten gick direkt hem."

(fd varvsarbetare o cykelsmed f 1912)

Det blev självklarhet för arbetarbarnen att försöka bidra till familjens ekonomi. Det var lika självklart att hela – eller i stort sett hela – lönen sköts till familjens gemensamma kassa. Många av informanterna har berättat om vilken påhittighet man hade när det gällde att skaffa lite extrapengar. Ofta gjorde man saker helt självständigt, utan föräldrars medverkan eller ens vetskaper:

"Min far var konduktör vid järnvägen och vi hade det väl relativt skapligt. Bland annat så skulle vi "rykta tågen" vid varje tur, vi skulle plocka väckgalla tidningar, och dem sålde jag alltid. De rullade ju fisk ifrån Borstahusen och stod på torget och sålde, och till dem brukade jag sälja de här tidningarna, för de slog in fisken i tidningar. Sen gick man ju nere vid stationen och bar äggkorgar åt äggtanterna som skulle till torget. Det vi tjänade mest pengar på, det var att plocka svamp på sommaren. Man fick ju inte lov att plocka svamp i parkerna, men det gjorde vi fast poliserna var efter en ibland. Sen gjorde vi sprallegubbar till jularna och sålde. Nåt som vi tjänade pengar på också, det var att vi slog ibjäl rättor. Vi fick fem öre för varje rättsvans utav vicevärden. Och vi sålde Sydsvenskan på söndagarna. Den kostade 15 öre, och då fick man behålla femöringen själv, så i regel blev där till bio. Och så bar man julagranar på jularna. De fanns på torget, och man kunde få 25 öre om man barn en julagran. Sen så plodkade vi kastanjer och sålde till apoteket, de gjorde såpa av dem. Men det var inte många ören man fick. Jag gick ärenden för en änka som bodde i gårdshuset. Jag fick alltid ett öre för jag gick."

(td kommunalarbetare mm f 1913)

Om man hade egen rörelse var det självklart att barnen skulle hjälpa till där:

"Vi hade ju mycket med egen rörelse. Omkring 29-30 hade vi ett cafe i Borstahusen. Då fick man hjälpa till där. Det var bara ett litet sommarcafe som låg nere vid stranden. Det var ju kämpigt, usch, fy, jag hatade detta cafe, det var jobb och jobb och jobb, ju vackrare väder det var, ju mer fick man jobba."

(fd konfektionsarbeterska f 1921)

Om man hade tur kunde man få ett jobb som springgrabb eller springflicka medan man gick i skolan. Möjligheterna att arbeta på detta vis var mindre för barn som fortsatte i åttonde klass eftersom de hade hel skoldag och gick sex dagar i veckan. I fortsättningsskola gick man bara en dag i veckan. Det hände ibland att föräldrar inte ville låta sina barn fortsätta till åttonde klass utan lät dem gå i fortsättningsskola. Familjens ekonomi krävde det bidrag som barnen kunde ge om de arbetade. Kortsiktig ekonomi satte den omedelbara inkomsten före eventuellt bättre lön och arbete i framtiden genom bättre utbildning. Någon informan var ledig om lördagarna för att jobba:

"För oss var det att så fort som möjligt ge sig ut i försörjningslivet. Jag när jag gick i skolan, de siste två åren var jag fri varenda lördag, för då jobbade jag. Det fanns ett bageri där ute i Plorren. Där var jag och hjälpte till, sprang och sålde bröd. Då tjänade jag två kronor var lördag. Och så maten hade jag. Och så hade jag ett bröd med mig hem, mor hon blev så glad."

(fd varvsarbetare o tjänsteman f 1914)

Att fortsätta läsa efter folkskolan var en tanke som aldrig föll en in. Man var ju arbetare och skulle ut i arbetslivet genast efter skolan:

"Dagen efter jag hade slutat skolan började jag arbeta."

(fd konfektionsarbeterska f 1921)

"När man slutat skolan var det till att gå ner på arbetsförmedlingen och anmäla sig som arbetssökande. Och den enda chansen för en som inte hade någon utbildning, det var att man fick bli hembiträde."

(fd konfektionsarbeterska f 1910)

Det enda som gällde var att få ett jobb, vilket som helst. Även om man hade drömmar så trodde man inte på möjligheten att genomföra dem:

"–Drömde du om att göra något annat som liten?"

"–Att gå till sjöss. Jag fick inte lov för mor... nej, jag tror inte att man drömde om något annat än att få ett jobb över huvud taget. Det kvittade..."

(fd cykelsmed o varvsarbetare f 1912)

"Det är klart att man funderade på att visst ville man lärt nånting, visst ville man det, och jag minns att jag alltid sa när jag växte upp att jag gärna velat arbeta inom sjukvården och eventuellt blivit sjuksköterska. Och far höll med mig, men det var ju ingen som sa: "Gör så och så!" Det var flickor som hade mödrar som kanske var lite granna mer förutseende. Dom fick gå på Svalövs folkhögskola, och det vet jag, att jag också skulle velat göra. Men det blev aldrig aktuellt att jag fick göra det."

(fd konfektionsarbeterska f 1910)

Men dessa drömmar fick förbli drömmar. Familjens knappa ekonomi lämnade inga marginaler för yrkesutbildning. Dessutom var man ju uppfostrad till arbetare och visste att man i alle fall inte hade något annat val än att så fort som möjligt få ut och skaffa ett jobb. Och arbetsmarknaden tillät inga val – man fick ta de jobb som bjöds.

"Det var inget annat man ville än att man skulle ha ett jobb. Och det var väldigt svårt. Man kom inte in nästans helt enkelt."

(fd varvsarbetare o tjänsteman f 1912)

De som nyss slutat å skolan fick sämre betalt än andra arbetare, och det var vanligt att företaget sparkade dessa unga arbetare när de fyllde 18. Då var företagen nämligen tvungna att betala full lön. Flera av informanterna har berättat om svårigheten att få jobb när man

blivit sparkad: Man var för gammal för att jobba på sockerbruket, men för ung för att få jobb på varvet:

"De tog in femtonåringar och sen när de blev arton så fick de avsked, för då skulle de ha fullt betalt. Man gjorde så att hade man ett jobb så vågade man inte sluta förrän man hade nånting annat."

(fd konfektionsarbeterska f 1921)

Flera av våra kvinnliga informanter började jobba som hembiträden efter skolan. Det var förhållandevis lätt att få jobb som hembiträde och man kunde gå på hushållsskola och få en grundutbildning efter folkskolan. Den som hade gått kursen kunde få lite bättre lön. Det var inte heller ovanligt att man tog lite hushållsarbete redan innan man hade slutat skolan. Ibland blev barnen grovt utnyttjade:

"Tolv år var jag nog. Då hjälpte jag till hos en slöjdlärlärlinna. Ju mer jag tänker på det, ju mer utpressning tycker jag att det var, fast hon tyckte nog att det var välgörenhet. Jag blev tillfrågad om jag ville se till så att dom hade ved uppe till kakelugnarna och kol till spisarna. Så skulle jag då få femton kronor i månaden. Det visade sig ju sen efter hand som jag burit upp att jag kunde tvätta trappan också, och jag kunde tvätta den andra trappan, och så var där disk. Och gud nåde mig om jag åt nånting ur deras skafferi, ett skafferi som var stort som vårt kök. Plötsligt var jag ju fullkomligt hembiträde. Det kom så småningom, så jag märkte det liksom inte själv förrän jag inte kom hem förrän vid niotiden om kvällarna. Och pappa han sa: "Var har du varit så länge?" Så började jag själv att fundera, då hade jag väl varit där i ett års tid."

(fd konfektionsarbeterska f 1921)

"Jag gick i skolan för en som hade en affär också. Så när jag slutade skolan så började jag hos honom som springgrabb i den affären vintern 28-29. Där var jag springgrabb hela vintern, och jag kan tala om, att där hade jag tio kronor i veckan, men jag fick göra allt annat än vara springgrabb. Jag skötte hela denna fastigheten. Jag fick elda pannan, jag fick hålla gården ren och hela fastigheten och allting. Så fick jag göra ärenden och passa upp i allt för de tio kronorna. Till och med på lördagskvällen, när de stängde sju. Efter det skulle jag tvätta alla trapporna i huset. Det var till och med så att mor och far reagerade att snart får det vara slut. Jag kom ju aldrig hem förrän vid nio-tio-tiden. Och det blev så att jag gick därifrån till slut. Och då trodde jag att jag skulle få en djävla åthutning därhemma, men tvärtom, jag gjorde rätt sa dom. Men så utnyttjade dom en grabb på den tiden, även om han hade gått i skola för karlen i alla år."

(fd varvsarbetare o tjänsteman f 1914)

För barn som började arbeta och bodde kvar hemma var det självklart att större delen av deras lön gick till familjen:

"—Vem fick pengarna ni tjänade?"

"—Det fick mor. Hon hade hand om hushållskassan och alla affärer klarade hon av, både hyra och ljus och allting. Det var så vanligt att hon hade hand om det."

(fd konfektionsarbeterska f 1910)

"När man började jobba, så fick man ju ett par kronor av lönen. Det andra fick ju mor. Man ifrågasatte inte heller, utan man lämnade. Ja, det var bara så."

(fd konfektionsarbeterska f 1916)

Det tycks som om barnen tidigt fick lära sig att respektera pengars värde:

"Mor tog upp betor för Mariebergs. När hon hade klarat av detta så kallade hon på mig och min bror. Vi hade ett sånt där gammaldags klädsåk, med en låda därnere och där hade hon dukar och lite sånt där som hon var rädd om, och då hade hon först en börs, den öppnade hon, och sen var där en näsduk omvärat en annan börs. Och där, inuti den börsen, hade hon en hel femtiolapp som hon hade tjänat på att ta upp dom här betorna. Och jag och min bror vi fick hålla i varsin hörna på den här femtiolappen, men så sa hon: "Säg nu inte till nån att jag har den här pengan här!" Det var första gången jag såg en femtiolapp. Nä, man har minsann haft respekt för pengar i sin dar."

(fd konfektionsarbeterska f 1910)

Det är också påfallande att informanterna exakt på öret kan ange priser och löner. Man var mycket prismetveten och fick tidigt lära sig att undvika onödiga utgifter. En återkommande uppgift är att nöjen skulle vara så billiga som möjligt, helst gratis:

"Det var jätteroligt när de kom och skulle tömma dasset. Oh, vad spännande! Där kom renhållningsverket med sina granna hästar och en lång, lång vagn. Skramlade gjorde det. De tog tunnorna som de var och bar dom genom hela första våningen på oket in till gården. Och så skulle de då bära ut. Och man tänkte "Tänk om dom kunde ramla". Hästarna skenade en gång, alla tunnorna ramlade, och all skiten rann ut i hela Pilgatan. Vad det doftade... Det var ju nöje. Det skulle nästan in på nöjessidan."

(fd konfektionsarbeterska f 1921)

Man fick också från barndomen lära sig att ta vara på och i stor utsträckning återanvända saker. Kläder och skor gick i arv tills de slitits ut. Nästan alla intervjuade framhäver moderns skicklighet i att sy om kläder:

"Mor gick och hjälpte dessa som vi bodde hos att städa och sånt. Och hon fick kläder av dom, det var en bättre man, så hon fick kläder av dom. Sen satt hon på kvällarna och sydde om till oss, hur fint som helst, både kappor och kostymer och allting. Mor kunde allt."

(fd textilarbeterska f 1916)

Även efter det att barnen hade börjat arbeta tänkte de ekonomiskt i sådana ting:

"Man kunde köpa ett par strumpor för 98 öre. Det var ju alltid det största bekymret, när maskorna hade gått på strumporna, att få ihop till ett par nya. Man köpte sig en maskenål och maskade strumpor till varenda gång man skulle gå. Det började väl egentligen det året man skulle konfirmeras."

(fd konfektionsarbeterska f 1921)

Ett par informanter hade egen bankbok där föräldrarna satte in lite pengar då och då när ekonomin tillät. Eller också kunde barnen på inrådan av föräldrarna själva spara lite:

"Och mor var mån om att försöka spara lite pengar till oss då och då. Men vi fick ju det itutat i oss: "Ta inte ut pengar på banken. Det är lättare att ta ut dom, men svårt att sätta in dom!" Jag minns att de första gångerna jag skulle ta ut pengar på banken, ja, jag nästan skämdes, jag hoppades att ingen såg att jag gick och tog ut pengar! Den respekten hade man fått för detta. Och jag vet att det var ju försakelse för henne att kunna sätta in de här kronorna till oss nån enstaka gång."

(fd konfektionsarbeterska f 1910)

Genomgående märks en tendens att försöka minska hushållets utgifter i stället för att öka inkomsten, men oftast var det nödvändigt att hustrun arbetade extra med tvätt, städning eller

Barfotabarn vid torgbrunnen. (Foto från omkring 1905, Arbetarvörelsens Arkiv i Landskrona).

sömnadsarbete för att familjens ekonomi skulle gå ihop. Det var mycket vanligt att familjen hade en kolonilott där man odlade för husbehov, och det var också ganska allmänt med hushållsgris, höns och kaniner för att dryga ut hushållskassan:

*"Mor och far de hade grisar nere vid en stor äng som de kallade för fäladen.
Där hade vi grisar och höns och vi hade mat, men vi hade inga kontanter."
(fd textilarbeterska f 1916)*

Arbetet med kolonin och husdjuren tog mycket tid, men man prioriterade tidsförlust framför ekonomisk förlust, dvs att köpa varor istället.

Våra informanter blev alltså tidigt medvetna om sin kommande roll som arbetare. Redan som små hjälpte de till med att försöka familjens inkomster, tex genom lukning på loven. Den ekonomiska medvetenheten var tidigt mycket stark, och sparsamhet en av de främsta dygderna.

Vi har sett hur man redan i barndomen omedvetet präglades in i sin klass. Varken barn eller föräldrar kunde tänka sig något annat än en fortsättning på det liv man hittills levat. Man ifrågasatte sällan eller aldrig sitt livsmönster, och om man gjorde det, skedde det i det fördolda. Man var arbetare och skulle så förbli. Inskolningen i klassamhället sköttes av alla i omgivningen – föräldrar, syskon och kamrater, skolan, böcker man läste, filmer man såg – allt detta hjälpte till att lära en att förstå var man hade sin plats. Ideal, drömmar och livsmål skapades på en mängd sätt. I möbelaffärens skyltfönster såg man de möbler och inventarier som man hade läst om. I Allers familjeyournal kunde man läsa skildringar från fina hem. De flickor som tog plats som hembiträden fick lära sig hur man uppträder i en borgerlig miljö. På en mängd mer eller mindre tydliga sätt lärde man sig att förstå vad som ansågs eftersträvansvärt och vad man själv var värd.

Givare och mottagare

— en studie i välgörenhet

*av Ingrid Falck Hydbom, Margareta Hillgrund, Vera Petrovic
och Eva Wernersson*

Med hjälp av intervjuer, tidningsartiklar och utdrag från romaner speglas det klass- och kulturmöte som skedde i samband med det privata välgörenhetsarbetet i äldre tider. Utgångspunkt är den skånska hamn- och industristaden Landskrona. Båda parter, "givarerna", stadens borgerskap och "mottagarna", fattiga arbetarbarn, får utifrån skilda utgångspunkter komma till tals och ge sin syn på en och samma kulturella situation.

Under den tid som vår uppsats behandlar — årtiondena kring sekelskiftet, var Landskrona en utpräglad arbetarstad. Många industrier anlades i slutet av 1800-talet och drog till sig landsortsbefolkningen. Här fanns vid den tiden sockerbruk, textilfabrik, cigarrfabrik och varv samt en mängd mindre industrier.

Det var en tid präglad av djupa klasskillnader. I toppen fanns ett rikt och välmående borgerskap, ett skikt som var mycket tunt, något som märks tydligt när man bläddrar i gamla Landskronatidningar — samma namn går igen genom alla åren.

Arbetarbefolkningen i staden var däremot desto större och här existerade fattigdom och otrygghet. Man saknade en grundläggande trygghet i arbetet, där man utan vidare riskerade att bli uppsagd när som helst. Inte heller gavs någon ersättning vid sjukdom. Visserligen kunde man gå med i några av de sjukkassor som fanns, men problemet var att de som bäst be-

Det privata välgörenhetsarbetet bar ofta upp av sk. syföreningar. Dessa fungerade både som arbetsgrupper för olika hjälpprojekt och som träffpunkter för kvinnor ur det lokala borgerskapet. Bilden visar Landskrona Syförening i slutet av 1800-talet. Kvinnorna är döttrar och hustrur till stadens mera framträdande affärs- och ämbetsmän. (Foto: Landskrona Museum).

hövde det sällan hade råd därtill. I sådana fall fick de ta Gud i hågen och hoppas att arbetskamraterna samlade ihop lite pengar till dem – en hjälp som kunde vara nog så betydelsefull:

”Den allra värsta nöden hölls borta genom andra fattiga som hjälpte.” Kvinna f. 1914

Under arbetslöshetsperioderna försökte Landskrona kommun ordna nödhjulsarbeten. Det som erbjöds var avloppsarbeten, stenkrossning och vid något tillfälle rensning av vallgraven runt citadellet. Kvinnorna bidrog så gott de kunde till den knappa hushållsekonomin genom olika slag av hemarbeten, exempelvis sömnad. En annan möjlighet att dryga ut hushållskassan var att hyra ut ett rum, men det kunde ofta vara svårt för de redan trångboddas arbetarfamiljerna.

Men hjälp kunde också fås från ett annat håll. Genom de olika välgörenhetsföreningar som fanns i staden kunde de fattigaste arbetarbarnen förses med kläder och andra gåvor. Den här verksamheten uppbars huvudsakligen av stadens kvinnliga borgerskap. Genom välgörenheten kom alltså borgerligheten och arbetarklassen att mötas – den ene i rollen som givare, den andre som mottagare. Det är om denna verksamhet och detta på flera sätt problematiska möte som denna uppsats handlar.

”Välgörarna”

Mycket av den privata välgörenheten utövades genom olika borgerliga föreningar vars styrelser bestod av damer ur över- och medelklassen, någon gång med manlig ordförande och kassör.

Varför engagerade sig då dessa damer i välgörenhetsarbetet? Vi vet att det bland damerna i staden fanns flera som hade tid, vilja och förmåga att driva och administrera välgörenhetsföreningar, och som dessutom kunde övertala äkta män och människor i bekantskapskretsen att ge pengar och varor, och att donera eller testamentera de medel som var nödvändiga för att driva en kontinuerlig välgörenhet.

De arbetande damerna skaffade sig på så sätt ett eget självständigt yrke som var ansvarsfullt och helt acceptabelt även i högborgerliga kretsar. Då välgörenhet räknades till de borgerliga dygderna antar vi att det låg prestige i att sitta i en sådan förenings styrelse. En del av denna prestige återföll på den äkta mannen, som hade råd att ha en fru som kunde disponera så mycket av sin tid till ideellt arbete utom hemmet.

Man kan naturligtvis fråga sig hur många av dessa damer som kom i verklig och nära kontakt med nöden, som med egna ögon såg eländet i fattigkvarteren och förstod den? Även om det bara var några få som skaffade sig sådana erfarenheter, fick nog i alla fall de välgörenhetsarbetande damerna större kontakt med de fattiga än männen, som satt på chefsstolar och i beslutandepositioner och som länge föredrog att inte se vad svältlöner, undermåliga bostäder, sprit och sjukdomar åstadkom.

Många av gårdagens välgörenhetsdamer gjorde säkert vad de ansåg sig vara i stånd till. Kvinnorna var ju i de flesta fall i praktiken omyndiga i ekonomiskt och politiskt hänseende långt fram på 1900-talet och saknade följaktligen något större direkt inflytande över hur samhälle och enskilda fördelade sina resurser.

Frågan om hur man skulle få in tillräckligt med pengar var naturligtvis alltid aktuell inom välgörenhetsföreningarna. I större orter kom mycket av sällskapslivet att försiggå inom välgörenhetens ram. Man träffades på välgörenhetsfester av olika slag, man dansade och roade sig, lyssnade på konserter och föredrag, åt middagar och handlade på bazarer. Vinsten från dessa tillställningar gick ofta till olika välgörenhetsprojekt. Detta sätt att samla in pengar på omtalas och kommenteras av Alice Lyttkens i den självbiografiska romanen ”Att leva om sitt liv”:

Många flickor träffades bara i festliga sammanhang. Bland annat på välgörenhetsfester, som var ett inslag i nöjeslivet. Det låter inte vackert precis, men sanningen är som bekant inte alltid vacker. En annan sanning är att det gjordes storartade insatser genom välgörenhet. Mycket pengar kom in till de blinda, de gamla och Röda korset. Med all rätt har åtskilliga välgörenhetstanter förlöjligats, för att de snarare drevs av fåfänga än av medkänsla. Det fanns dock många undantag, kvinnor som offrade både tid och pengar på välgörenheten. Och den var nödvändig innan staten bade lust och råd att ta hand om alla eftersatta grupper. I grupperna satt många gentila damer med pärlor, diamanter och plymprydda hattar, men icke förty gjorde de nytta. Lyttkens 1977:181.

Men vad var då bakgrunden till alla de andra damernas verksamhet inom föreningarna, de som inte satt i styrelser men som sydde, stickade och virkade, eller på annat sätt tillverkade saker för försäljningarna? För några gav säkert medlemskapet i en välgörenhetsförening en prestige som var eftertraktad. För andra handlade det om att komma hemifrån och träffa andra kvinnor och få en trevlig kväll och på så sätt förena nytta med nöje. Men helt säkert gjorde många det också i känslan av att vilja dra sitt strå till stacken. Det måste ha varit ett mycket stort antal timmar under vilka flitiga kvinnohänder förfärdigat arbeten, som sedan såldes och som inbringade de pengar som var en nödvändig förutsättning för välgörenheten.

Vi skal nu se närmare på verksamheten inom en av välgörenhetsföreningarna i Landskrona.

Sällskapet Jultomtarna

Sällskapet Jultomtarna bildades på initiativ av några medlemmar i tidningen "Facklan" (frimurare) år 1886. Föreningen bildades med syftet att årligen, vid julen, beklåda fattiga barn. Fram till 1948 bekläddes 3 962 barn, och kostnaderna uppgick till 93 962 kronor. Sandström 1948. Medel för att driva verksamheten fick man via donationer, gåvor in natura och medlemsavgifter. Sällskapet Jultomtarna fortsatte sin verksamhet även efter 1948, men allteftersom tiden gick förlorade föreningen sin ursprungliga betydelse.

Under sällskapets tidigare verksamhet bekläddes 80-90 barn årligen, enligt en av våra informanter. Vissa regler fanns gällande vilka barn som skulle få hjälp:

"Förr var det så inom föreningen Jultomtarna, att om ett barn i en familj fick hjälp så skulle den familjen inte gynnas flera gånger, likaså fick det barnet hjälp bara en gång." F.d. kamrer.

Detta att Jultomtarna inte gav samma familj hjälp flera år i rad mjukades upp längre fram:

"Endast ett barn från samma familj fick kläder till jul, men ofta kom de andra syskonen i tur och ordning jul efter jul." Styrelseledamot i sällskapet Jultomtarna.

Innan styrelsen beslöt att ge något barn hjälp skulle en eller flera styrelsemedlemmar besöka det barnets hem. De som ansåg sig behöva hjälp av Sällskapet Jultomtarna fick ansöka om den. Hur det gick till berättar en informant:

"Det annoserades att de som önskade beklädnad fick anmäla sig till styrelsens medlemmar. Den annonsen fick vi också gratis. De fick anmäla namn och adress, och sedan fick de anmäla sig till vilken styrelsemedlem de ville. På de blanketterna fanns lite uppgifter om deras förhållanden som de skulle fylla i. De här damerna och även jag ibland besökte vissa för att se om det behövdes." F.d. rådmän.

När det var bestämt vilka som skulle få kläder, skickades de utvalda barnen iväg för att få sina mått tagna:

"Så skulle han först in i en villa, en riktig bamsevilla. Då satt där kärringar och glodde, och de skulle ta mått..." Kvinna f. 1925.

Välgörenhet...

Fru generalkonsulinnan på fattigbesök; — Ja, nu när jag sett med egna ögon hur fattigt och eländigt ni har det, -- jag får ju tro er på ert ord att barnen varit utan mat och värden hotar att vråka er, --- anser jag mig böra göra något för er.

Lämna alltså om fjorton dagar in en skriftlig ansökan till vår förening, Nödens beskyddarinnor, som sammanträder om tre veckor, blir då er sak tagen under behandling kan ni vänta svar om en månad, om huruvida af inkomsten för vår bal som om nio veckor hålles för välgörande ändamål någon del af inkomsten kan tillfalla er, i vilket fall ni har att inhämta svar om tre månader då ni utfår ett kvitto som berättigar er att hemta panningar i början af året derpå...

Ett tacksamt motiv i den socialistiska skämtpressen var de privata välgörenhetsinrättningarna. (Ur Karbasen 1907).

Det är lätt att förstå, att detta att bli "uttittad" måste ha känts förödmjukande för barnen. Läger man sedan till att det, enligt en av våra informanter, var få barn som hade underkläder, och att detta upptäcktes under måttagningarna, så kan man tänka sig att de här barnens självkänsla vid dessa tillfällen måste ha varit obefintlig.

Pojkarna fick kostymer som skänkts av textiltfirman Schlasberg och flickorna fick klänningar uppsydda av vissa sömmerskor. Man gav även strumpor och skor. Senare, när man blivit medveten om bristen på underkläder, skänktes även sådana. Våra informanter från Jultomtarna betonade alla, att de kläder som skänktes bort inte hade någon anstaltsprägel. Men vi har även hört det motsatta:

"Jultomtarnas kläder såg alla likadana ut, och man såg genast om någon fått kläder till skänks." F.d. socialchef.

Vi är böjda att tro att sanningen ligger någonstans emellan dessa båda påståenden. Något som i våra ögon ter sig huvudlöst är att barnen länge fick "söndagskläder" av Jultomtarna. Tydligt kom sällskapet så småningom fram till samma slutsats, för någon gång under 50-talet övergick man till "skolkläder" i stället.

Dagarna före jul inbjöds barn, föräldrar och övriga, via annons, till julfest på Stadshotellet. På julfesten skulle föreningens "skyddslingar" vara klädda i sina nya kläder. Vi låter två av våra informanter ge oss sin syn på saken:

"...sen så fick de kostymen, och så blev de kallade ner på Statt, nuvarande hotell Öresund. Så skulle de gå in där, och då satt alla de bär käringarna runt omkring som riktiga gamar. Då satt de uppradade i salen, och så skulle alla som fått kostymer eller klänningar gå fram och tillbaka. Ock så applåderade käringarna. Sedan fick de kaffe och kakor. Detta var 1930. På ett stort, stort bord var det uppradat grönsaker och socker. Men just detta att de skulle ta emot sak för sak. Han minns inte hur han fick hem det, om mor bade någon påse, eller om de fick påse där. Han minns bara detta som en mardröm. Han grät när de gick dit och han grät när de gick hem". Kvinna f. 1925.

"Jag kommer ihåg att jag var glad i alla fall, det kommer jag ihåg. Jag fick ta mått hos någon som sydde, och så fick jag skor och stickade strumpor. Men det var ju inte så konstigt, för det bade man ju på den tiden. Och jag kommer också ihåg hur man kom in i en stor sal, jag hade aldrig varit där. Jag tänkte inte så mycket på alla kärringarna som satt där, men de var där, det vet man ju. Man fick dansa kring julgranen, och den var stor, och man tyckte det var så roligt. Så fick man kanske en gottepåse, det minns jag inte riktigt. Jag hade ingen med, för mor kunde inte gå. När man dansat färdigt, fick man ställa sig vid långbordet. Där var socker och risgryn, bröd och mjöl, kanske smör. Och en svensk flagga mitt uppe i toppen, en pappersflagga. Det var inte inslaget. Jag bara tyckte det var roligt." Kvinna f. 1914.

För jämförelsens skull kan det vara intressant att se vad en av våra informanter, som inte varit i kontakt med Jultomtarna, trodde om festen:

"Man tyckte ju att det var ett spektakel. De kom in i en konstlad värld. Det var ju så att säga borgerliga ideal. De levde i sin värld, välklädda och fina. Där lyste en stor julgran, och det dansades ringdanser. Så det var ju liksom en helt annan värld att komma in i. Naturligtvis, att man får kostym och lite annan utrustning som gottepåse och gröt och sådant – det uppskattades väldigt." F.d. vaktmästare, f. 1904.

Det bör dock nämnas att det stora flertalet av våra informanter tog avstånd från denna fest, man förstod att den var sårande för många av barnen, och som vi kommer att se längre fram, så avskaffades det mesta av det "jippobetonade". Men låt oss dröja ännu en stund vid "jippot". Här följer ett utdrag från Korrespondenten Landskrona Tidning december 1930:

"Jultomtefesten igår.

Sällskapet Jultomtarna i Landskrona firade igår å Stadsbotellet sin sedvanliga årsfest. Bland de många offentliga fester, som föregå julen och som hålles medan julen varar, intager den stora jultomtefesten det främsta rummet och kan alltid räkna på så stort antal deltagare, som den stora salen i Stadsbotellet förmår rymma. Så var förhållandet också igår. Det från föregående jular bekanta programmet, allt för gott att ändras, följdes även nu. I salen tronade två väldiga, smakfullt och rikt prydda julträd och mellan dem en dekorativ klockstapel och vid salens ena kortvägg vore de stora trakteringsborden dukade med choklad, bullar m.m.

Under tonerna av en festmarsch intågade ett dussin små tomtar i sina anslående kostymer följda av tomtarnas sjuttiofem skyddslingar, gossar och flickor, införda sina nya kläder, varmed tomtarna begåvat dem. Kyrkoherde Albr. Åkerman från Asmundtorp höll ett anslående jultomtetal, varpå unisont sjöngs psalmen 55, verserna 1 och 4.

Så följde trakteringen vid de dukade borden i hägnet av Karl XII, och ovanpå detta kapitel följde nästa, som icke var mindre anslående. Det började med "Nu är det jul igen" och alla andra juldanser och jullekar, julgransplundring i stor stil och så vidare.

I rummen intill stora salen funnos julklappsborden, avsedda för skyddslingarnas närmaste anföriga, vilka begåvades med en hel del förnödenheter, som kan vara bra till julen.

Det säger sig självt, att skenet från granarnas illumination återspeglades från de många barnaögonen, som lyste av glädje över den lyckade festen.

Omsider blev det tid för uppbrott och festen avslöts, håller sig säkert kvar i deltagarnas hägkomst så länge julen varar."

I slutet av artikeln talas om "tindrade barnaögon" och detta kommenteras på följande sätt av en informant:

"Ni har väl hört att ögonen tindrade på barnen? I helvete heller, säger min man, tindrade det så var det av skräck, ilska och rädsla för de spände upp ögonen för att inte gråta." Kvinna f. 1925.

Formerna för julfesten förändrades genom åren. Från Stadsbotellet flyttades festen till Församlingshemmet, där festen tog sig enklare uttryck. Också syskonen var välkomna till skillnad mot tidigare.

Numera förekommer inte längre några julfester. Föreningen existerar fortfarande och man har sammanträde en gång om året. Hjälpen är inte längre bunden till ett visst tillfälle, utan man hjälper vid olika tillfällen då det behövs.

"En skänk från ofvan..."

Våra informanter som gärna pratat om hur fattigt det var i Landskrona när de var barn och växte upp, vill ogärna medge att det fanns någon privat välgörenhet. Fattigvården fanns, det förnekar de inte, men det var en förfärlig skam och olycka att behöva gå dit och be om hjälp. En informant säger:

"Det var fattigvården, fast man sa 'stiftelsen'." Kvinna f. 1914.

Barnbemsverksambeten var ett viktigt inslag i såväl privat som kommunalt välgörenhetsarbete. Bilden visar Landskrona Barnhem i början av seklet. (Foto, Landskrona Museum).

Det förefaller som det i realiteten varit mycket lättare att t.ex. ansöka om hjälp hos föreningen Jultomtarna vilket mängden av hjälpansökningar visar, eller att be om bidrag av 1872 års syförening, för att sedan förtränga minnet av att man själv, någon släkting, vän eller granne någonsin fått någon sådan hjälp.

Vid en intervju berättade en av informanterna att hon fått en klänning och blivit glad för den. Utifrån en annan informant var minnet av gåvan långt ifrån glatt. Hon berättade att hennes man fått en kostym som pojke. Denna var av sämsta tänkbara sort i fråga om utseende och kvalitet:

"...för de var så illa sydda och i ett material, så cirkusbästarna bade inte stått stilla om de fått det på sig, ett grått stickigt tyg. Han har bara dessa taggar i minnet." Kvinna f. 1925.

Den negativa upplevelsen av kostymen tror vi beror på att pojken kände sig förödmjukad över att behöva ta emot kostymen, och kanske allra mest över att han måste visa upp sig i den och tacka för en gåva han skämdes över att ta emot. Hade kostymen varit aldrig så fin, hade den ändå i hans ögon och hans minne blivit urusel. Författaren Harry Martinsson berör denna problematik i romanen "Vägen ut.":

"...och det var folkets inre motstånd inför tacksambetskravet som kom någonstans "ovanifrån" och gick igenom hela spelet som en väldigt tyrannisk grundton. Den grundtonen skall folket aldrig upphöra att bata så länge den finns."
Harry Martinsson, 1974-92.

Vi antar att det är liknande reaktioner som gjort att våra informanter ofta förnekar så gott som all kännedom om den privata välgörenheten. Men det är inte bara det förnedrande i att behöva taga emot, och det sättet man tvingats att göra det på, som gjort att man förträngt nästan alla minnen av välgörenhet givet "ovanifrån". Även den egna gruppens fördömanden av dem som inte klarat sig själva, har medverkat därtill:

"Ja, jag har inget bestämt minne av det, bara ett dunkelt alltså, en känsla av att man så att säga i familjekretsar i viss mån såg lite nedlåtande, fördömande på dom som hade så att säga, krupit till korset och vänt sig till sociala myndigheter eller till privata föreningar. Men jag tror inte att det var så att man direkt stämplade dom eller klassade ut dom själv ur den egna gruppen, utan man tyckte ju att det var för sorgligt att de hade gått dit och att de inte hade klarat sig. Det menar jag att det är den borgerliga moralen att var och en skall klara sig själv, oavsett sin situation och sin uppväxt och sitt ursprung, och gör man inte det så är man en jädrans skit, va? Och den moralen den smög sig nog också in i arbetarhemmen i fattigkvarteren. Och det skiktade ju sig själva. Men sen växte det, tror jag till en viss solidaritet att man insåg det här..att man måste se på allas gemensamma situation, som ju då tog sig uttryck i politiska aktioner på 20-talet." F.d. vaktmästare f. 1904.

Att få hjälp från den egna gruppen var däremot inte så skambelagt, även om den hjälpen också blev ensidig. Att känslan av skam blev så stark kan vi förstå, när vi hört på vilket sätt gåvorna ibland delades ut för 40-50 år sedan och längre tillbaka i tiden.

Jultomtarnas julfester i början av seklet, då vem som helst fick komma och se på när barnen skulle mannekänga i de nya kläderna, tacka och ta emot övriga gåvor, måste ha varit prövande för ett känsligt sinne.

Vi har också från andra håll hört hur taktlöst man kunde överlämna kläder t.ex. till frielever i skolor. Det var löjligt gammalmodiga underkläder som överlämnades vid avslutningar, när alla de välsituerade klasskamraterna såg på. Vi har hört berättas om de till kvalitet och utseende förfärliga kläder som fattigvården i Göteborg delade ut till fattiga barn i början av

1900-talet, och om ett slags grova kängor med träbottnar, som långt in på 30-talet delades ut. I Göteborg använde i vanliga fall varken vuxna eller barn trätofflor som i Skåne, så dessa klampande kängor var ett hörbart bevis för att det var ett barn som fått hjälp från fattigvården som kom. Jmf. S.B.Ek, 1971:140. Att både barn och vuxna, även om de själva ansökt om gåvan, kunde få svårläkta sår i själen av sådan välgörenhet förstår vi idag, men det ansågs nog som pjosk av många förr i tiden.

Men bilden är inte alls entydig. Många barn väntade ivrigt och förväntansfullt på nya kläder till jul och examen, eller på en kolonivistelse, och de tog gärna emot vad de fick.

Något som förenar mottagarna av välgörenhet har vi funnit vara följande: att känna till och tala om erhållna gåvor har mer eller mindre varit tabubelagt. Man hävdar ofta att sådant där talade man aldrig högt om. Det har ansetts som en skam att inte klara sig själv och en skam att taga emot gåvor man inte kunnat återgälda. Talesättet: "bra karl reder sig själv, en dålig är ingen hjälp värd" har säkert vilat som ett tuggt ok över många fattiga i svåra tider.

Litteratur:

- Ek, Sven B., *Nöden i Lund*. Landskrona 1971.
Eliasson, Erik, *Selma Lagerlöf i Landskrona*. Landskrona, 1958.
Fit Work för Women. Ed. by Sandra Burman. London, 1979.
Frykman, J./Löfgren, O., *Den kultiverade människan*. Lund, 1979.
Landskrona Brödraförening "Facklan", minnesskrift över de 75 åren. Landskrona, 1948.
Landskronaboken 1976. Red. av S.B. Ek och E. Lundin. Landskrona, 1976.
Lyttkens, Alice, *Leva om sitt liv*. Stockholm, 1977.
Martinsson, Harry, *Vägen ut*. Stockholm, 1974.

Otryckta källor:

- Landskrona Fruntimmersförening 1862 – 80 år – 1942. Asylen för små barn – Landskrona barn-trädgård.
Landskrona Syförening av år 1872. Feb. 1972.
Sällskapet Jultomtarna, Minnesskrift över den 50-åriga verksamheten.
Sällskapet Jultomtarna, Protokoll från sammanträden. Correspondenten Landskrona. 1900-1940.
LUF. M. 19709. 19 st intervjuer.
Artikelen bygger på en två-betygsuppsats i etnologi.

Hembitrådet i den borgerliga familjen — ett kultur och klassmöte

Om några hembitrådets erfarenheter från 1920-50-talen

av Kristina Grabm, Eva-Lotta Josefson och Gunnel Karlsson

Författarna sammanfattar sju f.d. hembitrådets minnen. Genom konkreta exempel på rollspel, konflikter och konfliktlösningar vill man belysa hembitrådets möte med den borgerliga kulturen. Avslutningsvis frågar författarna hur detta möte påverkat hembitrådet senare i livet. Kan man tala om ett "förborgerligande", och i så fall, hur har denna process sett ut?

Det "allmänna" hembitrådet

Hon börjar alltid som mycket ung, i 15-16 års åldern, och stannar i regel ett år eller mer på varje ställe.

Hon går alltid upp tidigare än andra i huset; värmer upp de kalla rummen; städar undan och har frukosten klar när familjen vaknar. Hon bor i ett främmande hem och har sina tillhörigheter i ett rum intill köket eller på vinden. Rummet får hon disponera helt själv, förutom att telefonen ibland kan placeras där för familjens bekvämlighet. Pojkar på rummet förekommer inte, det är något "outtalat". Hon är inte direkt förbjuden att vistas i de övriga rummen som privatperson, men hon gör det aldrig. Inte ens när hon blir erbjuden att, så att säga, "röra sig fritt". Hon känner sig bortkommen och "trivs bäst" på sitt eget rum.

Hennes största intresse tycks vara att lära sig något, sedan kan det vara hur jobbigt och svårt som helst. Bara hon lär sig något står hon ut med det mesta. Tycker hon inte hon får ut tillräckligt av platsen, det vill säga, om hon inte lär sig något, säger hon upp sig. Detta händer även då hon tycker hon får arbeta för hårt, på gränsen till vad hon står ut med. Om detta sker försöker familjen ofta motarbeta det på olika vis, genom att t.ex. stjäla hennes betyg, så att hon inte kan söka andra platser, eller att böna och be henne att stanna kvar. Dock blir hon avskedad om hon inte är renlig och ärlig nog.

En snäll familj är en familj som ger henne fins presenter på julafton, som kommer och hälsar på henne om hon ligger på sjukhus och som ibland pratar med henne och inte bara till henne. Hennes största lycka idag tycks vara när hennes "gamla" familj känner igen henne på stan och självmant kommer fram och hälsar och pratar, utan att skämmas för henne.

Fritiden lägger familjen sig i på olika vis, allt från att låsa in hennes cykel för att hindra henne att träffa kamrater och tvinga henne ut och botanisera med herrskapsfröken som student i Lund, till att låta henne ta in sina vänner på rummet och erbjuda dem kaffe och kakor. Men fritiden verkar i somliga fall vara något som hon har mycket svårt att komma ihåg. För det mesta arbetar hon tills hon går och lägger sig, med vantstickning till familjen, disk och annat. Vid de stora högtiderna arbetar hon ofta så hårt att hon är alldeles för trött för att roa sig då hon till slut blir ledig.

Fästmannen intresserar också familjen i hög grad. De skänker henne teaterbiljetter för att se vem hon tar med sig. Hon får pengar till bio, på villkor att hon går med fästmannen till ett speciellt ställe, så att frun kan se honom. De ger även förslag om vem de tycker ser trevlig ut och verkar passande. En sådan sak som frimärksamling visar sig vara till pass när det gäller att lära känna den unge mannen ifråga.

Betalning, är hon ofta glad över att hon får. Men ju längre hon har arbetat ju mer vet hon är värd och kan ibland sätta hårt mot hårt i fråga om lön. Oftast är hon dock nöjd med vad hon får och blir ibland överraskad av en löneförhöjning. Hon tycker att hon lever knapert och får spara, planera alla inköp. Speciellt som hon ibland får bekosta sina arbetskläder själv, vilket är en mycket dryg utgift för henne. Men det händer ibland att hon får ett dussin förkläden i julklapp och då blir hon mycket glad.

Hon arbetar för att förtjäna sitt uppehälle och för att lära sig hur ett hem skall skötas. Mycket har hon redan lärt sig hemma, och hon tycks vara väl förberedd på vad hon skall göra och hur hon skall uppföra sig hos familjen där hon arbetar. Det är inte ovanligt att hon

Damen: — Nej snälla ni det blir ett alldeles för stort stycke.
 Slaktaren: — Ja det beror på hur många människor som ska äta.
 Damen: — Bara två å så tjänstflickan.

Karbasen 1907.

döper sitt eget barn efter något barn i familjen som hon tyckte bra om. Detta verkar ha varit ett bevis på uppskattning och en ära för familjen.

Hon slutar ofta att arbeta i familj efter det att hon gift sig. Då har hon papper på att hon "kan," och alltså duger till hustru.

Syfte och målsättning

Vi har valt att titta närmare på hembiträdet från arbetarklassen som tar anställning i den borgerliga familjen. I denna arbetssituation träder en representant från arbetarklassen in i en rustik borgerlig miljö. Förhållandet är på många sätt annorlunda än vid t.ex. fabriksarbete, där ju arbetaren har ständig kontakt med arbetskamrater från och i likartade förhållanden. Hembiträdet däremot arbetar oftast ensam och står i direkt kontakt med den borgerliga familjen och dess värderingar. Arbetssituationen, som måste betecknas som unik, fann vi mycket intressant, och eftersom vi alla tre arbetat som hembiträden låg ämnet oss extra varmt om hjärtat.

Vår uppsats bygger huvudsakligen på material från sju djupintervjuer. Alla kvinnorna kom från arbetar- eller småbrukarfamiljer. Familjerna de tjänade hos har vi bedömt som mer eller mindre borgerliga, sett utifrån vad herrn i huset hade för yrke. En del av informanterna hade även arbetat som pigor på landet innan de sökt sig till hembiträdesplatser i tätorten.

Berättelserna som de olika informanterna gett oss är i några fall tämligen motsägelsefulla. Några har mycket goda erfarenheter, och kan ge oss nästan en idyllisk bild av tiden som hembiträde, medan andra har dåliga erfarenheter som presenterar en dystrare bild. I vår bearbetning har vi försökt att tolka innehållet i dessa berättelser. "Svaren" kan man inte läsa direkt, utan tolkningen betyder också att vi "läst mellan raderna".

En viktig källkritisk invändning är att berättelserna sträcker sig långt tillbaka i tiden. Risken finns alltid att man "glömmer bort" och "förskönar", eller som en av våra informanter lite tillspetsat uttryckte det: ...*"man kommer ju bara ihåg det roliga"*. (B)

I det följande vill vi visa vilka uttryck kultur- och klassmötet mellan hembiträdet och den borgerliga familjen kunde ta sig. Först beskriver vi deras infördes rollspel. Ur detta rollspel utvecklades många konflikter av olika slag: Det kunde vara fråga om bagattellartade konflikter eller motsättningar av mera djupgående karaktär, som ledde till ett ifrågasättande av maktsystemet. Ur rollspel, konflikter och konfliktlösningar uppstod en socialiseringsprocess in i hembiträdesyrket. Frågan är om detta sedan ledde till att hembiträdet övertog borgerliga värderingar och beteendemönster, eller utvecklade hon i stället någon form av klassmedvetenhet?

Något om bakgrunden till varför hembiträden anställdes och tog anställning

Runt sekelskiftet var mannen i den borgerliga familjen den försörjande parten. Hans arbete och inkomster bestämde familjens sociala status. Hans hustru – ej yrkesarbetande – skulle, för att kunna leva upp till gängse borgerliga ideal, inte befatta sig med smutssysslor och grovgöra. Därtill var hon för "fin". Men det var hustruns skyldighet att se till att allt gick sin gilla gång i hemmet, och därför anställdes hembiträdet att utföra markarbetet. Ju fler tjänare en familj hade (barnsköterska, jungfru, kokerska etc.) desto mer bevisade man en hög social ställning. På samma gång ökades också klyftan mellan arbetsgivare och arbetstagare. Under den tidsperiod som våra informanter berättar om, fanns ett stort överskott på ogift, kvinnlig arbetskraft, som inte hade råd att skaffa sig en utbildning och många av dem såg hembiträdesyrket som enda alternativ. Fabrikerna hade så smått börjat öppna sina portar för kvinnorna. En hel del föredrog dock, i de fall där man kunde välja, hembiträdesyrket, inte minst för att man där fick kost och logi; många såg det som ett led i sin utbildning. För andra innebar hembiträdesplatsen att man flyttade från landsbygden till staden.

Rollspel – klasskiljande symboler och handlingar

Studerar man rollspelet mellan den borgerliga familjen och hembiträdet, finner man att förhållandet är uppbyggt kring ett ordertagande och ordergivande: *"Dom där fruarna, dom gjorde ju ingenting, dom gav bara order..."* (E). Speciellt vid anställningens början hade hembiträdet inte mycket att säga till om. En informant berättar hur det gick till när hon sökte en plats: *"... de tittade en från alla håll och frågade om allting, man var klar rädd och sa väl inte så mycket."* (B).

I fråga om ordergivandet kunde det vara av skiftande slag. En del fruar tog aktiv del i vissa hushållsgöromål, t.ex. matlagning, och hembiträdet fick assistera. I andra hushåll kunde frun beordra hembiträdet att utföra vissa sysslor och därefter avlägsna sig: *"Då höll man sig för god för att fråga..."* tyckte ett hembitråde när hon inte riktigt visste hur hon skulle göra. (B). Oftast visade dock frun hur hon ville ha det, men en demonstration fick vara tillräcklig.

Att hembiträdet och frun hade olika roller, olika funktioner att fylla, var det dagligen bevis på. Gränsdragningen mellan de båda var i vissa fall knivskarp. Bruket att hembiträdet skulle bära uniform under arbetstid, som ofta var fallet i "förmänare" hem, var en raffinerad klasskiljande symbol. Uniformen kunde ha varierande utseende. Det vanligaste var att bära blå klänning med vitt förkläde på dagtid och svart klänning med vitt förkläde vid upppassning. Ingen behövde, när hembiträdet var klädd i uniform, missta sig på vilken roll i hushållet hon spelade; eventuella förväxlingar omöjliggjordes. Men i enklare hem höll man inte lika hårt på uniformeringstvänet. Ett hembitråde berättar:

"Jag hade aldrig någon speciell klädsel på mig. Jo när det var fest..., då hade man gärna ett vitt förkläde på sig och en mörk klänning, men aldrig så att man gick i svart och vitt och hätta eller någonting sådant. Det var bättre, det var ju inte sådär högtstående." (G)

Tituleringen mellan hembiträdet och frun var också en klasskiljande handling. Hembiträdet tilltalades alltid med sitt förnamn, men gud nåde henne om hon skulle göra övertrampet att kalla sin husmor vid förnamn. Det var det ingen som gjorde, utan alla de hembiträden som vi intervjuade kallade sin arbetsgivare för "frun". I vissa fall gjordes skillnaden mellan dem tydligare; det var i de familjer där frun titulerades med sin mans titel: doktorinnan, professorskan etc. Detta bruk försvann dock med tiden och en av våra informanter berättar:

"De sa Elvy till mig, de sa aldrig du, men nu säger vi du till varandra när vi träffas. Innan, då skulle man aldrig för sitt liv våga säga det, och direktören och konsuln och konsulinna det var ju namn – rektor och allt det där." (B)

I de flesta sysslor hade hembiträdet en underordnad roll, även om hon utförde hela arbetet skulle det inspekteras och godkännas: *"... och så tog hon stolen och klättrade upp och så synade hon om det var dammtorkat överallt på morgonen..."* (A) *"Maten som lagades skulle avsmakas av frun..."* (B) Serveringen var ett annat kapitel som för den ovane kunde vara en svår nöt att knäcka, speciellt om hembiträdet inte visste om frun skulle tolerera ett misstag. Ett hembitråde som var ovan vid den sysslan tog sig en djup klunk ur herrns brännvinspunta *"...och sedan gick det som en dans."* (D) Klockan som frun ringde i när hon önskade upppassning vid matbordet, var också en symbol för vem som hade makten.

Att hembiträdet skulle visa respekt för sin arbetsgivare var något som krävdes:

"Så mötte vi då de andra fina fruarna, då skulle man stå där och niga och så fick man ställa sig lite på avstånd, man fick ju inte stå som man stod..."(B)

På detta sätt underströk den borgerliga familjen hela tiden sin överordnade ställning. Även bostaden var i många fall full av gränsdragningar. Trots att hembiträdet i vissa fall var "tillåten" att vistas överallt på sin fritid, så var det inget hon gjordes eller förväntades göra; något som både familjen och hon var medvetna om när förslaget gavs.

"Jag var sällan inne i rummen i våningen, i deras rum, på kvällen, utan alltid på mitt eget rum. Jag fick lov att vara där om jag ville, det var inte det, men jag trivdes nog bäst för mig själv,...kände mig bortkommen där." (D)

Respekten och lydnaden för arbetsgivaren var oomtvistlig: "Jag accepterade direkt vad hon sa." (D) "Man vågade helt enkelt inte annat än att lyda". (B) Men denna respekt och lydnad mjukades i en del fall upp med tiden, i synnerhet om hembiträdet stannade i tjänsten under en längre tid (företrädesvis 3-5 år) och på så sätt, genom att göra sig outhärlig för familjen, erhöll en högre ställning än vad hon åtnjutit från början:

"Jag skrev brev till hennes far och allting; jag skrev så grannt sa han. Jag var mycket inne i familjen innan jag slutade där./.../ Jag var där liksom så länge så jag hade vissa privilegier, man visste ju att de inte hade så lätt att få tag i hembiträden nu, så man kunde ju visa lite humör ibland." (B)

"De uppskattade nog att jag tog egna initiativ. Till slut sa de ingenting till mig, utan jag såg själv vad som behövdes göras." (D)

Trots allt, kunde ibland ett riktigt vänskapligt förhållande uppstå mellan frun och hembiträdet. Men i vårt material har det visat sig att, för att så ska ske, måste vissa förutsättningar uppfyllas. Endast ett par informanter har nämnt något om rent vänskapliga relationer till arbetsgivaren.

En informant berättar om sin tid som piga på landet att, där var gränsdragningarna mellan arbetsgivare och arbetstagare inte lika markerad som i stan.²⁾ I ett annat fall var frun endast obetydligt äldre än hembiträdet: *Hon vävde röllakan, och där fick jag komma upp till henne så att hon skulle visa mig, men hon var mer en kamrat för mig också, den frun."* (A)

Under julhögtiden skulle hembiträdet belönas genom att få presenter, och blev för ovanlighetens skull inbjuden att sitta och äta vid bordet. Klasskillnaderna skulle under denna korta tid suddas ut. Vissa anamade det med tacksamhet: "Jag skall verkligen inte klaga på det, de var verkligen snälla mot mig. I varje fall då till julen var jag som en medlem av familjen; åt med dem och så..." (D) Men ett annat hembitråde berättar:

"När det var jul så fick man fina presenter och då sa de att man kunde sitta med inne vid bordet. Aldrig!, sa jag, jag skall hem; för jag var obstinat när det gällde någonting... Ja, jag vill inte sitta här, sa jag, och jag iväg som ett skott." (B)

Annars var julklappar och presenter något som verkar ha rönt stor uppskattning hos våra informanter. I beskrivningen av familjen sägs det alltid något om julklappar och deras värde.

Konflikter och konfliktlösningar

I hembiträdets arbetssituation uppstod ibland konflikter, när fruns och tjänarinnans uppfattningar gick isär. Det kunde vara t.ex. när, som ett hembitråde klagar: "...man fick stanna och bli till klockan tolv på natten och man hade bestämt träff... och då blev den ju slut, den affären ju, man kom ju inte." (B) Konflikter av det slaget var vanliga på de flesta arbetsplatser. Problem av allvarligare slag blev det när hembiträdet kom i konflikt med det rådande systemet, och de orättvisor som det innebar, t.ex. att känna sig tvingad att ta hand om andras smutsiga saker, vilket var en grund så god som någon för att känna sin andrarrangställning i samhället:

"Det värsta var att de bade en liten sned balkong.. och där skulle jag gå ut och rista hans kalsonger. Det fick jag göra varje morgon. Och fruns byxor skulle jag tvätta och strumpor också och sedan bänga på balkongen... Jag fick göra det varenda dag, och det retade mig varenda gång." (B)

En konflikt av ett annat slag är när ens egen ställning i samhället blir svårare att bära om man vet att någon ur ens egen klass har lyckats bättre: *"Nej, hon kallades bara frun, hon var en vanlig arbetardotter...Hon gjorde ingenting. Han var bankkamrer, hon sprang på stan." (F)* Här blir man föranledd att dra slutsatsen att det var lättare och mer naturligt att vara hembiträde i ett hus där frun var av en "finare" familj och inte bara en "vanlig arbetardotter" som kommit upp sig. Klassskillnaderna tycks här ha varit så djupt rotade att det kändes naturligt att niga för frun och kalla henne "kamrerskan" så länge hon var från en fin familj. Konflikten uppstår när man måste bete sig likadant för en som egentligen inte är värd mer än en själv.

Ibland kunde arbetsgivaren ge ett s.k. dubbelt budskap för att kunna utnyttja hembiträdet i möjligaste mån.³⁾ På söndagar och helgdagar när hembiträdet egentligen var ledig *"...ville de gärna att jag skulle vara familjemedlem.. och då ville de att jag skulle följa med dottern och botanisera.. så kunde jag inte gå ut och träffa kamraterna och ingenting." (A)* Detta erbjudande om att känna sig som en familjemedlem har hembiträdet genomskådats, men hon kunde ändå inte sätta sig upp mot sina arbetsgivare och kräva att få göra vad hon önskade på sin lediga dag.

I vissa fall kunde hembiträdet råka i konflikt med sina egna värderingar. Vilket var rätt? Vilket var fel? En informant berättar hur hon som ung och nyanställd tyckte att familjen samlade på rysligt fula gamla möbler. Hennes egna värderingar kom i konflikt med fruns, som talade om vilket bestående värde möblerna hade. Slutligen lärde hon sig att de gamla möblerna "var det enda rätta". Hon "insåg" det. Konflikten löstes genom att hon tog upp en del av fruns värderingar.

Lösningen av konflikter visar i många fall på två alternativ. I ovanstående exempel har hembiträdet tillägnat sig familjens borgerliga värderingar. Motsatsen, det medvetna avståndstagandet, existerar också: *"Hon var stygg. Hon var ett hår av bin. Jag kände mig som en slav och det var jag ju. Jag var en fullkomlig slav under dem". (D)*

Genomgående resulterade konflikterna i att hembiträdet gav vika för fruns åsikter och fann sig i att lyda, antingen hon tyckte lika dant eller ej. Och man kan antaga att vissa saker kunde verka som kempensation för vad hon ibland fick genomlida:

"Och då skulle vi ha kokt lax. Och hur det nu gick till det vet jag inte, men rätt som det var låg laxen på golvet! Och jag satte mig ned och tänkte: Vad skall jag nu göra? Men jag tog laxen upp på fiskfatet och plattade till, och den var alldeles smulig. Och så hade vi ett litet, litet land med grönsaker...och det blev fullt med sådana grönsaker på fatet, så de kunde inte se laxen. Men de märkte snart hur smulig den var när de tog...Men ingen sa ett ljud! De tog allibopa. Så tänkte jag, att de skulle bara vetat att den låg på golvet! De hade ju dött allibopa." (B)

"Ibland så hade jag kokt kaffe, så vinkade jag i köksfönstret, så hade min fästman en termosflaska som jag hämtade i kökstrappan, så fick han lite kaffe. Man var väl lite darrig i knäna, att frun skulle komma på det, men det drabbade ingen fattig." (D)

Det kunde nog mildra hembiträdets känslan av förorättning och felbehandling att ha utnyttjat familjen eller i hemlighet gjort dem till åtlöje.

Hos en informant stötte vi på ett klart uttalat system mellan henne och arbetsgiva-

ren, genom vilket hembiträdet kunde uttrycka sin förargelse och få utlopp för lite av sina känslor:

"..jag skötte mig själv och hon vågade inte gå ut i köket när jag var arg. När jag hörde henne i serveringsrummet så stängde jag dörren. Jag tänkte att, nu kan hon bli därinne och kommer hon så stänger jag dörren för henne.. På slutet kammade jag henne och när jag var arg så tog jag hårt i. Så sa hon: Bevare mig väl, vad har jag gjort henne nu? Då drog jag henne i håret för jag tänkte: Nu skall du få!" (B)

Järnvägsgatan

sill
OBS!
a priser
eg. netto
passande
tillskriv
antalet.
A.-B.
g.
1935.

ta-Ost,
västgöta-Stil-
ldost. 1/4 fet
g. Efterkrav.
risbelönt till-

ÖVDE.

lämra
köpes båt
indol,
Bristol).

ik-
ar,
vägars,
h efter
ndsatta
rt lager.
lla slag.

urars.

LEDIGA PLATSER

Ensamjungfru
rär utmärkt plats 1 okt. g:m Lands-
krona Platsbyrå, Drottninggatan 23.

Elev
till herrekiperingsaffär med realsko-
leexamen eller liknande kunskaper
erhåller plats nu genast. Alder 17
—18 år. Svar till "Ördentlig", d.
t. k.

Gammal välkänd firma
söker inkasserare och försäljare i
Landskrona. För rätt person. Ars-
inkomst 3.000. Alder ej under 25
år. Svar märkt "Gammal välkänd
firma", d. t. k.

17-18 års flicka
med hem i staden erhåller plats i
familj. Kokerska finnes. Arbets-
förmedlingen anvisar. Tel. 572.

15—16 års
FLICKA
erhåller bra plats i familj. Svar till
"Bra plats", d. t. k.

UTBUJDES HYRA

Möbl. dublett

fiks.
med u.
fältar. y
färgade,
or st.
Trädgå
1: —, 1: 10.
Allmogegard
Order ti

Os

...
ning
också
Borg
Clarif

VENI
USC
or

Annonser i Landskrona Posten d. 13/9 1930.

I andra fall pratade man med sina kamrater, som oftast också var hembiträden. "Om vi bade problem och så, gick vi nog mest till varandra, sällan till våra fruar. Man pratade med varandra." (D) En annan informant uttrycker en lite försiktigare åsikt om att tala ut med kamraterna:

"Man pratade inte så gärna med varandra om varandras familjer..då skulle det ha hänt någonting, så att man var arg, då fick man ju ösa ut det, annars talade man nog inte om det... Ibland tänkte man: Oh den rälige kärringen, och sånt där... Men det skulle man inte våga säga till någon. Man kan tänka det nu efteråt, men man skulle aldrig våga säga det, för man tänkte att det kan komma tillbaka." (B)

Men övervägande delen av informanterna säger sig inte ha haft så mycket tid över för kamrater, man hade helt enkelt inte så mycket fritid att träffa vänner och bekanta på:

"Hos grosshandlaren hade jag en frisöndag i månaden, det var allt. Var det någon ledig tid var det bara att stoppa strumpor och laga kläder till dem. Det var ingen fritid." (E)

"Då skulle vi sitta och sticka till nio på kvällen. Söndag kväll var den enda kväll vi fick lite ledigt." (C)

"Jag var aldrig fri, så jag träffade aldrig några andra." (E)

Detta hänger mycket samman med den tidsmässiga spridningen i vårt material. De hembiträden som arbetade på 10 och 20-talen hade ej alls samma ledighet som de som arbetade på 40 och 50-talen.

För många hembiträden löstes en del konflikter endast på ytan, för att arbetet skulle kunna fortsätta någorlunda friktionsfritt. Inom sig hade hon fortfarande känslan av orättvis behandling, och den kunde finnas kvar länge, och kanske aldrig hitta sin lösning:

"Det var mycket svåra tider och jag vill inte ha dem tillbaka. Hade jag skulldat börja om mitt liv så skulle jag börjat på ett annat sätt...Jag svarade aldrig emot, inte ens då jag fick örfilen.. jag kunde ju ha sagt: Varför slår frun mig? Men jag svarade henne inte. Jag sa ingenting." (E)

Man kan undra hur många konflikter som på detta sätt förblev olösta för hembiträdet, och hur de påverkade henne senare i livet. De måste ha spelat en stor roll för hennes självuppfattning.

Socialisation

Man kan se hembiträdesplatsen, då i synnerhet den första, som ett led i att lära sig ett yrke; att hitta sin plats i samhället. Ifråga om praktiska göromål, så verkar informanterna ha fått de grundläggande kunskaperna i sitt hem. Sysslor som barnpassning, städning, enklare matlagning har hon fått hjälpa till med så snart hon var gammal nog att klara av det. Hembiträdesplatsen togs ofta just för att få lära sig mer, se hur det gick till i ett riktigt fint hem. Detta att få lära sig mer och nya saker poängterades ofta av våra informanter: *"...man lärde ju sig hur det gick till i ett hem får jag säga. Uppassa hade man väl lärt sig hemma, men man lärde ändå en hel del där som man kanske aldrig hade sett hemma." (B)* Att det inte fanns något att lära på en plats tycks ha varit en allmän anledning till att man sökte sig ifrån den: *"...men man skulle ju lära sig någonting och det gjorde man ju inte där, så jag var inte där så länge." (C)*

Flickorna hade i hemmen fått lära sig vikten av lydnad, sparsamhet och ett gott uppförande. Kommentarer som, *"Vi hade alltid blivit uppfostrade så att vi skulle spara och ta vara på"* var vanliga bland våra informanter. En annan berättar om sin mors reaktion, då hon kommit hem och talat om att hon svarat emot frun i huset där hon arbetade: *"Hon tyckte det var förskräckligt att ha en dotter som svarade emot"*. (B) Detta med sparsamhet, lydnad och gott uppförande var sådant som också präglade livet som hembiträde. Lönen var knapp, så om man skulle klara sig på den, gällde det att kunna vända på slantarna. Lydnad och ett gott uppförande var ett absolutum. Vi har, i våra informanters berättelser om flickor som inte fått behålla sina platser, sett att anledningarna till att de avskedades var just sådana saker som brist på respekt för herrskapet, ovilja att ta order, bristande vilja att lära sig och foga sig. *"Det kunde vara att de inte var renliga riktigt, att de var slarviga och inte gjorde vad de skulle; gjorde inte rent och snyggt." (B)* De som inte fogade sig blev alltså inte långvariga.

Etnologen Lissie Åström tar upp detta tema i sin uppsats om "högre ståndskultur" och "arbetarkultur".³⁾ Hon menar att lydnad var karaktäristiskt för arbetarklassen. Oftast innebar arbetet i detta skikt att ta emot order och utföra dem. Detta var en viktig del av arbetar-

klassens sociala verklighet, som överfördes till arbetarbarnen genom att de uppfostrades att lyda (arbetarklass föder arbetarklass). Knapa inkomster är något som tidigare präglade livet inom arbetarklassen. Man var tvungen att snåla, spara och leva knapert. Detta har sedan överförts till barnen som ett viktigt led i kampen för att överleva. Hemmiljön måste alltså ha hjälpt till att skapa det idealiska hembiträdet. Hon träder ut i samhället och in i arbetslivet med en bild av sig själv, där hennes roll är att lyda och arbeta. Hon har redan erfarenhet av detta är det bästa sättet att klara sig. Den borgerliga familjen finner henne naturligtvis idealisk som tjänare. Hon kan leva på låg lön, accepterar det mesta som kommer "uppifrån" och är desutom villig att lära; lära sig hur de tycker att saker och ting skall vara.

Vad satte då hembiträdet upp för mål? Vad hade hon själv för nytta av det hon lärde sig? Vad kunde hon uppnå? I de flesta fall tycks det ha varit att avancera från hembiträde till mer specialiserade sysslor, som kokerska, finkokerska, servitris etc.; även giftemål – att bli en duktig hustru – hör till motiveringarna: "*Jag behövde lite praktik innan jag gifte mig*". (F) Alla informanter tycks på en punkt vara eniga: Genom hembiträdes platserna lärde de sig mycket som de senare hade nytta av – inte minst sedan de gift sig.

Flickorna började i regel som mycket unga, en del redan innan konfirmationen, men vanligast i tonåren. Alltså måste familjerna som flickorna tjänade hos haft en avgörande betydelse och inverkan på hur de kom att uppleva sig själva som individer. De som blivit väl bemötta har oftast en positiv bild av sig själv och som sin tid som hembiträde. De som blivit illa behandlade och hunsade drar fram de dåliga sidorna i yrket, och skulle inte vilja ha den tiden tillbaka.

Att det var frågan om en socialisationsprocess också när hon väl börjat i yrket tyder sådana uttalanden på som "*...sedan hon sagt det, gjorde man aldrig om det; man var ju inte så gammal; man lärde sig mer och mer*". (B) Det kunde också visa sig på det stättet, att då man ansåg sig ha uppnått en viss kunnighet vågade man begära mer i lön. Ibland kom påökningen utan att man bett om den: "*...jag fick till och med 60 kronor sen, på det året. Fick höjt lönen utan att be!*" (A)

Man ser hur de kvinnor som avancerat och blivit kokerskor haft ganska mycket att säga till om. Fruarna var ganska försiktiga i hur de behandlade dem; en bra kokerska var guld värd. Man kan förstå att flickorna arbetade för att komma upp i den positionen. En kokerska, (som kallades "Kalas-Betty") berättar i Rut Wallensten-Jaegers bok "Tjänarinnor":

"Jag vill naturligtvis inte skryta, men mina kunskaper i det busliga spred sig från gård till gård, och när större fester skulle hållas, så blev jag erbjuden att svara för förplägnaden. Varthän jag kom, så blev jag hjärtligt mottagen. Detta oorganiserade och fria arbete passade mig utmärkt och jag trivdes mycket bra med detta arbetssätt."

En av våra informanter uttryckte det så här: "*Efter fem år sade jag upp mig. Då kände jag en flicka som var kallsänka på Grand, så tänkte jag: Jag kan ju mycket mer än henne. Jag kan börja på Grand när jag vill.*" (B)

Förborgerligande? – Klassmedvetande?

Under tiden hembiträdet arbetade i den borgerliga familjen var det inte bara hushållssysslor som inlärdes. Genom den dagliga konfrontationen med den borgerliga familjen har hon lärt sig de kulturella regler som gällt. En viktig faktor i denna inlärningsprocess var hennes unga ålder och oerfarenhet. Hur upplevde då hembiträdet den klasskillnad som hon måste ha blivit uppmärksam på dagligen? Det liv hon mötte i den borgerliga familjen skiljde sig ju markant från det liv hon var van vid hemifrån. Försökte hon efterlikna den borgerliga familjens livsstil? Blev hon imponerad av den, eller tog hon avstånd från den? Vad tillägnade hon sig av borgerliga ideal och vanor?

Alla våra informanter satte villigheten att arbeta mycket högt. Den borgerliga kvinnans

sysslösa tillvaro tycks inte ha fallit dem i smaken: *"Ibland steg hon (frun) upp och gick ut och gick, men hon slutade att arbeta. Hon tyckte inte om att arbeta."* (A) *"Nej, frun gjorde ingenting, hon sprang på stan."* (F) Här framgår tydligt att arbetarkvinnan inte övertagit eller påverkats av borgerlighetens kvinnosyn, där kvinnan inte skulle befatta sig med kroppsliga arbetsutövningar. De flesta av våra informanter fortsatte att arbeta efter sitt giftermål, och kommentarer som, *"Har man arbetat hela sitt liv, är det svårt att sluta."* (E) var inte ovanliga. Om de var tvungna att fortsätta att arbeta av ekonomiska skäl vet vi ej, men något avståndstagande från fysiskt arbete har vi inte kunnat spåra. Överhuvudtaget ansåg våra informanter att de fått lära sig arbete, och att de hade en högre arbetsmoral jämfört med borgerligheten. Detta stack de inte under stol med, och en del nämnde med en viss stolthet: *"De där fruarna gjorde ingenting. De gav bara order. Jag skurade och tvättade och städade."*⁴⁾

I fråga om de materiella attribut som borgerligheten omgav sig med, tycks dock en stor beredvillighet att tillägna sig dessa ha varit vanligt. Hemmets representativitet, som ju för borgerligheten var viktigt att visa utåt, tycks ha etsat sig fast ordentligt. Rut Wallensteen-Jaeger skriver i sin bok *"Tjänstarinnor"* att:

"I min verksamhet har jag inte undgått att märka, hur flickor som haft tjänst i s.k. fina hem tagit intryck och seder därifrån. Jag har träffat duktiga hembiträden, som gift sig med bra arbetare, och funnit att dessa i möjligaste mån försökt forma sina miljöer i likhet med de forna herrskapens – trots en kritisk inställning till dessa."

Tjänsteflickor omkring 1910. (Foto: Landskrona Museum).

Alla våra informanter hade mycket välskötta hem. Var sak stod på sin plats. Ett rum var hos alla avdelat som finrum, och där var extra välstädat och pyntat. Denna "finrumskultur" är säkerligen inte bara specifik för f.d. hembiträden utan är allmänt utbredd. Utifrån detta kan man ställa frågan om man skall se "finrumskulturen" som ett utslag för att man arbetat i ett borgerligt hem eller ett uttryck för arbetarklassens förborgerligande i allmänhet.⁵⁾

I vår studie tycker vi oss kunna konstatera att ett visst förborgerligande inom arbetarklassen har existerat under en relativt lång tid. Eftersom föräldrarna godtagit och anammat vissa borgerliga ideal, och uppfostrat sina barn till samma värderingar, så framstod dessa uppfattningar som något självklart för den uppväxande generationen. Värderingar hade inlemmats i deras kultur och följdaktligen blev det aldrig riktigt fråga om en reell "kulturkrock" när arbetarflickan tog anställning i den borgerliga familjen. När vi kommit så långt i tolkningen av vårt material insåg vi att mycket av det vi hade förutsett skulle leda till att hembiträdet lärde sig och upplevde något nytt i och med sin anställning, i själva verket var något hon hade lärt sig hemifrån. Exempelen radade upp sig: fint bordsskick, ordning och reda, vara renlig etc.

Vi ser det som en kombination av ett allmänt förborgerligande och att hon arbetat i ett borgerligt hem, hur hon påverkades i sitt val av möbler och dyl. Att det råder borgerliga ideal i fråga om heminredning och hemmets föremålsbestånd i allmänhet är ett väl känt faktum. Andra borgerliga fenomen som familjecentrering, privatisering, hemmets representativitet, karriär, ordning och reda m.m. hänger också tätt samman med detta. En informant vars hem var fyllt med antika möbler och prydnadsföremål berättar: "Allt fick man lära i det huset. Vad Bruno Liljefors och Carl Larsson var, och vad äkta silver var, och vad gustavianska möbler var och äkta mattor." (B)

Att en del av deras anseende i samhället hängde på hur hemmiljön sköttes och såg ut, var informanterna väl införstådda med. "Många år i mitt äktenskaps början kunde jag inte unna mig en söndag, förrän jag hade dammtorkat huset, annars var jag olycklig. Det var något som jag var tvungen att göra. Helt vansinnigt." (D)

Som ett uttryck för ett gemensamt ställningstagande emot brister i arbetsförhållandena, och som en form av "klassmedvetande", kan man se de särskilda fackföreningar för hembiträden som växte upp under 20-talet. Ingen av våra informanter ansåg sig dock ha haft någon nytta av dessa fackföreningar. Inte någon var medlem. En informant säger: "...jag gick inte med, för herrskapet skulle inte gilla det." (A) Vilket tyder på att hon hade mer att vinna, om hon gjorde som arbetsgivaren tyckte. Alltså accepterade hembiträden i de flesta fall den rådande maktstrukturen och försökte sig snarare på en klättring inom den, i stället för att motarbeta den, genom att t.ex. gå med i fackföreningen. Detta förhållande kanske kan ha sin naturliga förklaring i att hembiträdesrollen skiljer sig från t.ex. fabriks- och industriarbetarens. En fabriksarbeterska hade hela tiden kontakt med andra i samma situation. Hembiträdet arbetade oftast ensam och då under ständigt inflytande av den borgerliga familjen. Satte hon sig emot, kom straffet att drabba henne personligen. Det lättaste sättet då, var nog att acceptera.

En av våra hembiträden, som började arbeta tidigt, långt hemifrån, visar tydligare än de andra på en stark klassmedvetenhet. Hon "råkade" ut för extremt dåliga förhållanden. Hon blev hårt utnyttjad, slagen och hunsad, och var tidvis svårt sjuk:

"Hon körde upp mig, då jag blev liggande i spanskan.. och satte mig att skura handkammaren. Jag sa, att jag inte orkade skura, men hon sa att även om man är sjuk så kan man ju ha armarna i rörelse." (E)

Detta utnyttjande som det här hembiträdet blev utsatt för, ledde till att hon tog avstånd från sin arbetsgivare, och man kan anta, även det som arbetsgivaren representerade. "Det var verkligen ingen dans på rosor. Men jag skulle inte ha velat vara i fruns ställe för allt smör i Småland." (E) Hennes upplevelser som hembiträde fick henne att se igenom borgerlighetens fina fasad: "...men hon blev så svår, så jag måste sluta. Men då tog hon igen varenda pinal jag hade fått. Såna var de 'fina' människorna förr." (E) Att hon inte ansåg borgerligheten

vara förmer än sin egen klass ger nästa citat bevis på: "Jag tror att jag var finare än dem. Både i uttal och annat." (E)

Det enda positiva som det här hembiträdet ansåg sig ha fått ut av tiden som hembiträde, var en plats där frun varit hård men rättvis, och pedant uti fingerspetsarna. Det hade hon "haft nytta av". Men ifråga om borgerliga värderingar kan man annars hos denna informant spåra ytterst lite. Hon hade inga som helst ursäkter för hur hon blivit behandlad och menar, att om hon fått leva om sitt liv, skulle hon aldrig ha tolererat det, utan satt sig emot:

"Jag skulle aldrig ha funnit mig i allting. Man skall inte bli nertrampad, då man arbetar i sitt anletes svett från bittida till sent. Man ska ha beröm någon gång, så att man känner att man är människa. Jag kände mig som en slav, det var jag ju. Jag var en fullkomlig slav under dem. Jag svarade aldrig emot, inte ens då jag fick örfilen. Jag kunde ju ha sagt: 'Varför slår frun på mig?', men jag svarade henne inte. Jag sa ingenting." (E)

Med ovanstående resonemang och exempel vill vi visa på, att det inte existerar ett renodlat förborgerligande eller klassmedvetande hos hembiträdet. Om hon på något plan kan sägas blivit förborgerligad, så utesluter inte detta att hon på andra blev medveten om sin klasstillhörighet. Villigheten att tillägna sig borgerliga värderingar och vanor, var olika stor hos de olika informanterna. Detta tror vi beror på uppväxtmiljö, erfarenheter som hembiträde och det man diffust kan kalla ett allmänt förborgerligande inom arbetarklassen.

Noter:

1) Jfr. Lissie Åströms diskussion i "Högreståndskultur contra arbetarkultur" om tilltalsordens förändring. Hon menar att när "du-tilltalet" börjat accepterats inom såväl högre som lägre samhällsklasser, leder detta till en omdefiniering av den sociala verkligheten. Överklassen blir mindre mån om sin värdighet och prestige, vilket ökar kommunikationen mellan olika samhällsskikt. Detta ger också de lägre skikten en ökad självkänsla. Andra menar dock att "du-tilltalet" utbredning snarare följer än minskar klasskillnaderna.

2) Jfr. Anne Henricson-Nolans uppsats "Att veta sin plats", där hon menar att "Ett utmärkande drag i bondesamhället var de stora hushållen, där tjänstefolket var i stort sett jämställda med familjemedlemmarna. Detta berodde på att pigor och drängar ofta var barn till andra bönder och alltså deras jämlikar..." s. 7.

3) Se Wigdis Espelands definition av begreppet "dubbelt budskap" eller "double-bind" i *Kulturell Kommunikation* s. 178.

4) Detta överensstämmer väl med vad Mats Lindqvist skriver om i sin stencil "Arbetarens världsbild arbetarkultur": "Yrkesstoltheten är helt enkelt ett av elementen i arbetarens gemensamma klassmedvetande. /.../ Arbetet är för dem, fysiskt arbete; de är de enda som "arbetar" i egentlig mening." s. 8.

5) Se Lindqvists diskussion av Anker Gemzöe, s.

2-3. Se även Gemzöe i "Arbejderkultur i Danmark i perioden 1890 til 1924".

Källor och litteratur

Informanter: A f 1904, B f 1918, C f 1902, D f 1935, E f 1897, F f 1900, G f 1909 LUF M 19704

Ditlevsen, Tove: *Man har gjort barn illa*. Roman 1942.

Espeland, Wigdis: Identitetsbegrepp i relation till utgrupper och minoriteter. I: *Kulturell kommunikation*. red. N-A. Bringeus och G. Rosander 1979.

Frykman, Jonas och Löfgren, Orvar: *Den kultiverade människan*. 1979.

Hembiträden berättar – om liv och arbete i borgerliga familjer i början av 1900-talet. Nordiska Museet, 1975.

Henricson-Nolan, Ann: *Att veta sin plats*. C 1-uppsats, Etnol. inst. Lund 1979.

Lindqvist, Mats: *Arbetarens världsbild – arbetarkultur*. Stencil, Etnologiska inst. Lund.

Människan i centrum. red. H. Egidius, 1976.

Wallensteen-Jaeger, Rut: *Tjänarinnor på gods och gårdar när seklet var ungt*. 1977.

Åström, Lissie: *Högreståndskultur contra Arbetarkultur*. C 1-uppsats, Etnologiska inst., Lund 1979.

Klassresan - en etnologisk studie av social mobilitet och kulturell anpassning

av Berit Wigerfelt

Det borgerskap som expanderar under 1700-1800-talet för med sig ideer om socialt avancemang som självändamål. Med det kapitalistiska samhällets framväxt vidgas begreppet: nu heter det att alla som vill och är dugliga nog kan göra karriär.

Mycket pekar på att klassresenärer i allmänhet ställs inför besvärliga anpassningsproblem, vilken typ av klassresa de än gör.

För resenärerna av det "mindre formatet" är det motsättningen mellan den borgerliga kulturens värderingar och normer och de som finns hos arbetarklassen som skapar flest problem.

Inledning

Detta är en artikel om klassresan, ett begrepp som kanske väcker många associationer men knappast är en pregnant analytisk term. Syftet med min studie är att diskutera de kulturella anpassningsproblem som social mobilitet ofta innebär. Hur upplever "klassresenärer" detta med att byta "klass" och i vilken utsträckning innebär denna förändring även kulturell omställning? Ämnet är stort och studien bör främst ses som ett försök att ringa in ett problemområde som i mycket liten utsträckning behandlats av tidigare forskning, ett ämne som desutom är känsligt: klassresans problem diskuterar man inte så gärna.

Klass är ett begrepp med många definitioner. Jag utgår från den historiematerialistiska traditionen som definierar klass utifrån sociala gruppers placering i produktionssystemet och förhållande till produktionsmedlen. Till denna måste så fogas frågan om hur människor subjektivt upplever sin klassposition. Här visar det sig ofta att subjektiva och objektiva bestämmningar inte sammanfaller och det är bl.a. detta förhållande som gör studiet av skärningspunkterna mellan kulturgränser och klassgränser så intressant, inte minst när det gäller studiet av klassresan. Som term bör klassresan ses som ett arbetsbegrepp som i denna studie även täcker in de subjektiva upplevelserna av social uppflytning.

Jag har här medvetet valt att utnyttja olika materialtyper i studien, från memoarer och självbiografisk skönlitteratur till intervjuer, för att få olika perspektiv på ämnet. Artikeln ska i första hand ses som ett metodiskt försök att formulera problemställningar kring klassresan. Trovärdigheten i analysen blir fullständig först när man prövar dessa problemställningar i ett intervjumaterial.

Många memoarer är skrivna av klassresenärer. Men det är naturligtvis en begränsad krets vi finner där. Det är vanligtvis de som gjort en "lång resa" och blivit något verkligt stort, och som därför anser att de har anledning att pränta ned sitt liv för eftervärlden. Det är i huvudsak dessa personer man förknippar med ordet klassresenär.

En annorlunda genre av typ "resebiografi", representeras av den generation arbetarbarn som hade möjlighet att börja läsa på universiteten under 60-talet. Författare som t.ex. Olle Svenning och Gunder Andersson har beskrivit och problematiserat sin karriärväg. Här behandlas frågor om kulturell klasstillhörighet, främlingskap och klassmedvetande. I dessa skildringar kan vi se hur individuella anpassningsproblem speglar mer allmängiltiga samhällsförändringar.

Men den vanligaste, och därmed viktigaste typen av klassresenär, han eller hon som flyttar upp ett pinnhål, skriver inte memoarer. Enda sättet att få tag i material om dem är att göra intervjuer. Återigen visar det sig att ämnet är för känsligt för att man ska kunna fråga mer direkt om det. De frågor man ställer får fokuseras kring upplevelser av yrkesbyte o.dyl.

Allmän historisk bakgrund och forskningsläge

Vid 1800-talets början var den sociala mobiliteten låg, och det man betecknar som den viktigaste källan till "ståndscirkulation" universiteten. I procenttal svarade 5% av Sveriges befolkning, ståndspersonerna, för 85% av rekryteringen till de akademiska yrkena, medan allmogen – 95% av folket – bidrog med 15%. Trots denna snedfördelning lär Sverige ha haft den livligaste ståndscirkulationen i Europa. I Norge och Danmark svarade 5 resp. 2% av bondestudenterna för rekryteringen vid samma tidpunkt. (Carlsson, S 1972: 22-24) Det påfallande draget var att man "blev vid sin läst".

I och med industrialismens framväxt kom den sociala mobiliteten att öka. Det växte fram en ny överklass, bestående av män som till största delen kom från ståndstidens medelklass. (Carlsson, S 1962:109-114) I "Den kultiverade människan" (Frykman, J – Löfgren, O 1979: 34-35) diskuteras den ideologi och människouppfattning som tar form inom detta borgerskap. Individualismen kom att bli en viktig beståndsdel i den borgerliga kulturen. Att hänvisa till duglighet och personliga kvaliteter blev ett sätt för det expanderande borgerskapet att legitimera sin nyvunna position med. Man såg livet som en karriärstege för den enskilde och att klättra socialt blev ett mål i sig.

Den forskning som finns kring ämnet, i huvudsak historisk och sociologisk, visar på att den sociala mobiliteten i Sverige fortfarande är ringa. Det finns reella hinder för personer ur arbetarklass som vill avancera. Men i allmänhet så ifrågasätter man inte den uppdelning som klassamhället gör av människor i högre och lägre kategorier. Man beklagar att inte tillräckligt många människor från de lägre skikten har möjlighet att ta sig uppåt socialt. Påfallande är att skildringen av social mobilitet i allmänhet baseras på en borgerlig syn där social mobilitet är någonting odelat positivt.

Inom arbetarklassen kan man träffa på helt andra värderingar beträffande socialt avancemang.

Etnologernas uppgift borde här vara att utgå från det kulturella perspektivet och se vilken betydelse klassresan har för de enskilda klassresenärerna och vilka anpassningsproblem de ställs inför.

— — — och det måtte du väl själv förstå, Stina, att nu se'n vi fått ny plyschmöbel och börjat umgås med hovleverantörer, kan vi slett inte längre låss att du är min syster.

Klassresenären som markerar sin nya ställning genom en "förfinad" livsstil, har varit ett populärt ämne för skämttecknarna. (Teckning av Anders Forsberg i Strix 1899, efter Hellspong M.-Löfgren O. Land och Stad, 1974).

Borgerlig kultur eller arbetarkultur?

Det är kring de "långväga resenärerna" som myterna har byggts upp om hur man kan lyckas i livet med lite energi och framåtanda. I biografiska verk kan vi t.ex. läsa om företagaren som började med "två tomma händer" eller om "springpojken som blev statsminister".

Mer obemärkta är de personer som bara flyttar upp något steg inom den sociala hierarkin, fastän de är vanligare förekommande. Till skillnad från de långväga resenärerna så kan dessa resenärer objektivt klassmässigt sett tillhöra arbetarklassen eller åtminstone stå denna nära. Av intresse är då att se på vilken kulturell klasstillhörighet dessa resenärer har.

Om vi räknar med att ett viktigt inslag i den borgerliga kulturen är att göra karriär, så är det väsentligt att se på förekomsten av en motkultur med en annan syn på denna företeelse.

Forskare som diskuterat förekomsten av en speciell kultur, typisk för arbetarklassen, menar att ett viktigt inslag i denna skulle vara betoningen av kollektivets roll i förhållande till individen. Denna arbetarklasskultur skulle då kännetecknas främst av att man har en kollektivistisk syn på utveckling och framsteg. Förbättring är inte att ha möjlighet att lämna sin klass och göra karriär, utan att alla tillsammans går framåt. Det är inte den enskilde individen utan hela samhället som skall röra sig framåt. (Lindkvist, M. 1979:2)

Den tyske socialpsykologen Klaus Ottomeyer menar att utvecklandet av ett solidariskt arbetarmedvetande försvåras när man fjärras ifrån den direkta produktionen. Han menar att t.ex. butikspersonal ofta upplever sig stå ett pinnhål högre än industriarbetare för att man har vissa små yttre fördelar som ren arbetsmiljö, mindre kroppsansträngning och bättre klädsel. (Ottomeyer, K. 1980:77) Då klassresenärerna ofta inte gör en längre resa än så, kan det vara intressant att se på deras upplevelser av sitt "klassbyte".

I följande avsnitt ska jag försöka belysa hur ett antal resenärer ur arbetarklassen upplever sin klassresa med betoning av klasstillhörigheten.

Arbetare, förman, tjänsteman

Materialet som redovisas i detta avsnitt bygger huvudsakligen på intervjuer, både egna och andras.

Av en slump har tjänstemän och förmän fått stå som representanter för den vanligare typen av klassresenär här.

Två av informanterna är tjänstemän och har arbetat inom varvsindustrin. De är födda strax efter sekelskiftet, och kallas här Karl resp. Nils. Föräldrarna var i bägge fallen arbetare. Från hemmet anser de sig inte ha blivit direkt påverkade till sitt yrkesval, men Karl förklarar att fadern var starkt emot att sonen skulle bli målare som han själv.

Karl bestämmer sig redan i tidiga tonåren för att han inte skulle bli yrkesarbetare, och anledningen skulle bl.a. vara att han inte ville smutsa ner sig.

Nils föräldrar gladdes sig "åt den utveckling som blev" beträffande sonens yrkesval.

Båda informanterna börjar arbeta när de slutar folkskolan. De drivs av en ambition att komma vidare, vilket leder till att de börjar läsa kvallskurser, medan de arbetar på dagarna.

Nils får efter en tid börja med en enkel tjänst på ett kontor, och han finner sig väl tillrätta. Även Karl kommer så småningom in på kontoret, och efter några år i yrket avancerar de båda. De får basa över varsin grupp inom sitt område.

Ingen av dem tycks ha haft några ambitioner att komma längre. Karl menar att det skulle ha inneburit att han fått studera på kvällarna, vilket han inte skulle ha orkat med.

Båda gifter sig med kvinnor som är på samma sociala nivå som de själva. På fritiden umgås de med tjänstemän och dessas likar.

Både Karl och Nils understryker flera gånger att det inte funnits några motsättningar mellan de olika yrkeskategorierna på varvet. Nils säger:

Det är ingen som har stretat emot. De har haft en fin gemenskap, och fack och ledning har haft väldigt fina kontakter. Och inom de kollektiva, tjänstemän och arbetsledare, de har träffats som de varit en familj, och kunnat diskutera frågor. /.../

Alla har varit utav den åsikten, de har haft det rätta mottot: "Alla bygga vi båten".

Varenda en har varit en kugge i det hela. Ingen gömd och ingen glömd, alla har behövts. Det är någonting som har slagit egenom där.

Även Karl anser att sammanhållningen varit god på varvet, men han tycks inte ha så mycket till övers för de arbetare som stannar kvar nere i smutsen och inte söker avancera.

Sammanhållningen på varvet har alltid varit mycket bra, mellan alla klasserna på skalan, Naturligtvis har det ju alltid kommit in någon som inte passat in. Men de kunde ju inte vara där så länge. Ja dom (arbetare) man kom i beröring med, det var inte så mycket i verkstaden utan det var ju mest på kontoret, och dit kom ju i regel den

bättre delen av folket. Dom som söker sig från grovarbetet, dom ville ju något nytt... dom ville ju något helt annat än att stå nere i smutsen i verkstaden, de är ju alltså lite bättre.

För Karl har arbetet även varit hans hobby, och således en viktig del av hans liv. Han anser att av en god yrkesman krävs flit, ärlighet och intelligens, "och så ska han aldrig gnälla om han får arbeta tio minuter över".

Även Nils tycker att arbetet varit viktigt, han har varit med om att utveckla ett tekniskt system på företaget, och med det anser han att han "lämnat efter sig någonting".

Båda informanterna tycks ha en stark identifikation med företaget. Några klassmotsättningar existerade inte. När det någon gång kom till motsättningar berodde det på att någon enskild individ helt enkelt inte passade in i arbetsgemenskapen.

Om man bara ska döma efter vad informanterna berättar, tycks banden med det förflutna och med den klass de en gång tillfört vara helt avskurna. Men deras uppenbara rädsla att prata om och kraftigt förneka eventuella klasskillnader, tyder på annat. Man censurerar känsliga problem inför intervjuaren, men kanske också inför sig själv. Man förtränger det som är konfliktfyllt för att klara sig bättre.

Ett helt annat synsätt uppvisar Sven, en informant från en mindre ort i Skåne. Han har vandrat upp och ner inom den sociala hierarkin, och är intressant därför att han på ett medvetet sätt reflekterat över sina "nedhopp".

Sven kommer ifrån proletära förhållanden. Fadern ville att sonen skulle bli yrkesarbetare. Sven börjar på ett Gjuteri i mitten av fyrtioalet, men slutar efter något år p.g.a. otrygga och dåliga arbetsförhållanden. Han drömmer också om att bli något annat och söker sig till kontor. Men där blir han bara kvar några månader. Sven upplever kontorsarbetet som meningslöst, och de hierarkiska förhållandena på kontoret som hemska, där kamrern befinner sig i toppen och han själv i botten.

Han berättar:

Så dom där två månaderna var en mycket stor besvikelse, att det kunde vara en sådan stor skillnad, då märkte man verkligen skillnad mellan kontor och dom som låg därute. Så jag kände ju större sambörighet, man fick springa ut med papper och så. Enda gången som man egentligen trivdes eller i varje fall kände något människovärde, det var när man kom ut i verkstaden bland jobbarna och skulle liksom lämna papper, då kände man i alla fall att man vågade vara sig själv. På kontoret var man väldigt påpassad och låst. Det var ren otrivsel att jag slutade. Och så ville jag lära ett yrke.

Efter det lär han till snickare, vilket han arbetar som i sju ton år. Sedan arbetar han ett antal år som förman.

Sven förklarar hur det känns att bli arbetsledare när man varit facklig företrädare:

Jag hade problem med det, för jag anklagades många gånger från företagsledningen för att gå arbetarnas ärenden och det var väl en av dom konflikterna som jag själv fick lida för när jag gick tillbaka som arbetare igen, va, då skulle dom liksom visa mig... sätta mig på plats, det blev gärna den reaktionen. Nu är det ju fel av mig för den andra parten ska höras... men jag hade alltid svårigheter att sätta mig över dom, jag tog många gånger deras (arbetarnas) parti därför jag hade jobbat i facket. Man visste att dom hade sämre förutsättningar att slå sig fram och göra sig hörda. Många gånger hade dom rätt, men p.g.a. att dom inte hade ord tillräckligt, dom hade inte förmågan att föra fram dom här olika ideerna som egentligen kanske var rätta. Men tack vare att de inte hade förmågan så blev dom många gånger åsidosatta och jag tog deras parti och kände hela tiden sambörighet med jobbarna, mot företagsledningen, det gick, det kan jag erkänna nu, det gick till konflikter där jag mer eller mindre blev varnad direkt.

Sven har ett helt annat klassmedvetande än Karl och Nils. Till skillnad från dessa påverkas han tidigt i politisk radikal riktning, då familjen var socialdemokrater. Andra faktorer som inverkat på hans ställningstagande är säkerligen faderns positiva inställning till yrkesarbete och naturligtvis att Sven själv varit arbetare en så avsevärt längre period än Karl och Nils.

Svens ställningstagande för arbetarklassen blir till hinder för honom när han avancerar. Dels kommer han i konflikt med företagsledningen, men också med sig själv, när de erfarenheter och värderingar han har går stick i stäv med vad som krävs av honom som "god" arbetsledare.

Vid Nordiska Museet pågår ett forskningsprojekt kallad "Anläggarna" och där finns intervjuer gjorda med ett antal klassresenärer. (Med anläggare menas den mångskiftande yrkeskår som bygger kraftverk, dammar, broar, vägar, hamnar m.m.).

Dessa resenärer har startat som arbetare och sedan kommit sig upp över olika stationer, och ibland hamnat på relativt höga poster. Flera av dem har blivit olika former av förmän. Några av informanterna berättar om den känsliga mellanställning de intar, ständigt balanserande mellan olika roller. En förman berättar t.ex. att han varit med om att avsäga sig extra s.k. baspengar, för att inte bli misstänkt för att "gå företaget ärenden".

Skulle man tänka sig en vidare karriär inom företaget fick man hålla distansen nedåt och för att göra det skars många band av med de arbetare man tidigare arbetat ihop med.

En av informanterna (själv bas) menar att basarna var värre förr och att det är bättre nu förtiden med de tjänstemän som kommit istället.

Förr var det så att lagbasarna hade samma makt som arbetsgivarna. Fastän de var arbetare själva tog de aldrig någon hänsyn. Men det där har kommit bort. Det började försvinna i slutet av sextiotalet.

Det där har ändrat sig för att det har kommit in yngre mer förstående tjänstemän.

De där äldre brydde sig inte om människorna ett dugg. De var riktiga slavdrivare.

De som var värst var de som varit jobbare och kommit sig upp. /.../

De som varit jobbare blir djävliga. De har inga skolor, de har bara det praktiska, de måste bli djävliga för att göra karriär. Det är den enda vägen för dem och så får arbetskamraterna sitta emellan. Det är många som blivit arbetsledare på det sättet utan några skolor alls. Det gick inte att bli arbetsledare utan skola, på ärlighet, bara på råvspel. Råvspel och brännvin. Ju mer du kunde tyrcka ner dina kompisar desto bättre fot kom du på med arbetsledningen och kom dig själv upp. Så ju lägre lön de andra fick desto högre fick du själv.

Tjänstemännens annorlunda beteende gentemot arbetarna har naturligtvis samband med den ändrade inställning som finns, i betoningen av att relationerna på en arbetsplats bör präglas av samarbetsanda. Tjänstemännen har också sin status fastställd, det behöver aldrig bli någon tveksamhet över deras position. Arbetaren som avancerar inom sin egen arbetsplats, har ett helt annat behov av att markera sin nya ställning, både gentemot arbetskamrater – som han ju basar över – och företagsledningen.

En arbetare på samma varv som Karl och Nils berättar att han tackade nej till ett erbjudande om att bli bas:

Nej, jag skulle aldrig få för mig att kommendera mina kompisar. Nej, det har liksom aldrig legat för mig. Det var många som sprang och bönade för att bli det, ja, sådana finns också ju. Nej jag sa det, aldrig! Jag var hjälpbas ett slag, men jag tyckte inte jag passade.

För denne informant har de värden som kamratskapet bland arbetarna innebär och den motvilja han känner mot att komma i maktposition och "kommendera" arbetskamraterna, uppvägt de fördelar som avancemanget skulle innebära.

Kring förmännen existerar bestämda ideer och uppfattningar, oftast av negativ art. För-

Med hjälp av etikettböcker kan klassresenären lära sig ett "kultiverat" beteende. Damen på bilden visar hur man gör upp en korrekt bordsplacering. (Ur Etikett och God ton, 1933).

männen har en besvärlig position där de befinner sig klämda mellan arbetare och företagsledning. De har lämnat ett arbetarkollektiv, men uppgår för den skull inte i företagsledningen. Men det är företagets intressen som skall tillgodoses genom dem. Förmännen som här är intervjuede har ofta mycket att säga emot sin egen yrkeskategori, men tycks anse sig själva stå utanför denna kritik.

Att bygga in avancemangsmöjligheter för några få av arbetarna på ett företag, är ett sätt att medvetet eller omedvetet, splittra arbetarkollektivet och skapa hierarkier ibland dem.

Olika skäl har fått dessa informanter att avancera, t.ex. dåliga arbetsförhållanden, önskan om bättre status och högre lön. Men i botten ligger en ideologi som talar om uppåtsträvandet som ett mål i sig. Att stanna kvar som arbetare är inte nog.

Kulturell kompetens

De problem som klassresenären ställs inför är naturligtvis av olika art, beroende på vilken slags typ av resenär problemen gäller.

För de långväga resenärerna kan inlärandet av en ny kulturell repertoar bli mycket problematisk. En nu umgängeskrets och en borgerlig offentlig miljö, kräver att man ska representera, hålla tal och överhuvud taget "smälta in" och vara "naturlig" bland människor som har andra normer för hur man ska vara och bete sig, än de erfarenheter som man själv har med sig.

Resenären riskerar att "uppifrån" bli betraktad som uppkomlingen som inte behärskar etiketten, språket och naturligtvis inte har den säkerhet som krävs. Från den klass han lämnar riskerar han att bli ansedd som svikaren som spelar förmer än vad han verkligen är.

I en ordbok finns följande negativt laddade synonyma ord till uppkomling: "parveny, bracka, nyrik, knodd, halvherre streber, gulasch, emergens, rik knöl, sin egen lyckas smed, societetsfjant, kalkborgare". (Stora Synonymordboken 1979:649) Samtidigt som klassresenären omges av mytens skimmer, så skvallrar uttrycken om att han kulturellt sett inte är en populär person. Resenären avslöjar sin brist på takt och ton och utmanar alla genom skryt och vräkighet.

Men för att lära in en ny kulturell repertoar och undvika pinsamma situationer finns en mängd av etikettböcker som bl.a. vänder sig till klassresenärer, som vill ta sig in i borgerliga kretsar och riskerar att göra bort sig. Den som är rik av "naturen" behöver aldrig känna sig osäker i etikettshänseende, han kan bryta mot etikettens lagar utan att någon rynkar på näsan.

För den klassresenär som försöker ta sig in bland de övre skikten, krävs anpassning. Problemet är bara det att man kanske kan skaffa sig en materiell "ståndsmässig" status, men inte det kulturella beteende som är produkten av flerårig inläring.

Problemen kring kulturell kompetens har behandlats av flera författare. Författaren Gunder Andersson är en av arbetarbarn som får möjlighet att studera vid universitetet på 60-talet.

I romanform skildrar han den vånda som huvudpersonen Tomas Granath får utstå i den för honom främmande universitetsmiljön. Han träffar människor med gedigen borgerlig bakgrund och med stor social säkerhet. I deras närvaro lider han svårt av sin inkompetens och känner sig underlägsen. (Andersson, G.: 1980)

Tomas har läst på kvällsgymnasium och får dispens till universitetet som han ser på med stor vördnad. Redan vid inskrivningen på universitetet känner han sig mindervärdig.

Kön vid disken var lång. Oändligt långsamt sniglade den sig framåt. Tomas sneglade sig för femtielfte gången omkring. Så unga de var. Avspända, glatt samspråkande, sommarlätt klädda. Han kände sig idiotisk i sin kostym. Det stod skrivet utanpå att han inte börde hit. Bildningsmässigt underlägsen, egentligen inte kvalificerad – det låg i själva ordet. Dispens. Var där på nåder. Försökte hela tiden bibehålla ett noll-ställt, uttryckslost ansikte. Håll masken, håll masken! De kan ta det för värdighet. De kan tro att du gjort sånt här tusentals gånger. (Andersson, G. 1980:65)

Tomas sätt att hävda sig blir till en början att läsa hårt, både dagar och nätter för att hinna ifatt kurskamraterna från en "bättre" social miljö. Med bitterhet tänker han på deras försprång.

Det där djävla överklasspaketet, dom hade allt gratis, det visste han. Hjälp hemifrån på alla sätt. Pengar, om så behövdes. Kontakter. Han hade inget, han hade bara sin energi och vilja. Och läshuvud, som hans skollärare en gång sagt. Arbetet var vad som räknades. Den enskilda människan avgör sitt eget öde. Sin egen lyckas smed. Det handlar bara om vilja. (Andersson 1980:70)

Trots intensiva förberedelser inför lektionerna kommer han dit och vågar inte yttra ett ord. Han vågar inte säga något av rädsla för att stamma och visa upp ett ofullkomligt språk. Men samtidigt känner han trycket av att han borde säga något.

Men masken höll han. Gick från lektionerna med högburet huvud och spänstiga steg, hans inre ett kaos av motstridiga känslor: svärande över sin tystnad, snörolande inför upplevelsen av sina bristande kvalifikationer, ångrande denna djävla hybris som det innebär att inte ha stannat vid sin läst, accepterande ett straff som var ofrånkomligt: förödmjukelsen. Ja, han förbannade ständigt sin otillräcklighet. Men någonstans fanns hoppet att den inte var en gång för alla given. Hålla ut, tänkte han. Som under sista varvet i ett 800-meterslopp. Det är upploppet som är avgörande. (Andersson, G. 1980:70-71)

Så småningom skaffar sig Tomas kulturell kompetens bl.a. genom att börja umgås med en flicka ur borgerlig miljö. Men det är över pinsamma etikettsbrott som kunskapen kommer.

Deras första restaurangsbesök blir till en början en ångestfylld händelse, där Kerstin, hans väninna, genomskådar hans oförmåga.

Han möter nya, för honom okända miljöer, går på balett, teater och följer med på fester där han träffar intellektuella "innemänniskor".

Efter en tid börjar osäkerheten ge vika och ge plats åt en slags tillfredsställelse över att behärska nya kulturella kunskaper. Men det är först när han tillägnat sig och lärt sig behärska den kultur som han är offer för och som trycker ned honom, som han kan känna sig säker.

Det är borgerliga normer och värderingar som är rådande och anger tonen för vad ett kultiverat och korrekt beteende är. Detta beteende behärskas till fullo av de som är uppväxta med det och känner till dess subtila och komplicerade regler. På så sätt knyts borgerligheten samman – man får ett klasskännetecken – samtidigt som man skapar distans till andra klasser och kategorier.

De klassresenärer som vill bli upptagna och accepterade av borgerligheten, anstränger sig extra noga för att tillämpa ett "korrekt" beteende enligt rådande normer.

Klassresans kostnader

Mera än vad farsan sa börde jag hans dialekt, hörde vem som talade. I hans släkt var man skogsbyggare, sågverksarbetare, snickare. De var alla skurna i trä; farsan var den ende som förädlat sig till pappersmänniska. Men hans realexamen och ritarutbildning var ett alltför litet steg för att lämna de andra bakom sig, blott stort nog för att han skulle bli stående vid sidan om. (Augustsson 1980:43)

Till de problem som klassresenären ställs inför, hör inte bara den kulturella inkomptensen, risken att göra bort sig i etikettshänseende och mindervärdeskomplexen. Till resans värre kostnader hör den kulturella rotlösheten, känslan av att inte höra hemma någonstans. Kanske hårdast drabbad blir den resenär som hamnar i en position lik fadern i citatet ovan ur en berättelse av Lars-Åke Augustsson. Han gör inte ett tillräckligt stort steg uppåt för att avlägsna sig från sin ursprungsmiljö och klass, utan hamnar utanför alla kategorier. Men avståndet är tillräckligt stort för att det ska uppstå en klyfta och känsla av främlingskap till släkt, vänner och föräldrar.

Tomas Granat upplever just denna kulturella klyfta. Han har dåligt samvete för att just han fått möjlighet till studier, men är samtidigt stolt över sina nya kunskaper.

Under hela denna snålskjuts in i kulturella upplevelser som han under några år greppat efter men aldrig fått kontakt med fanns det dåliga samvetet latent. Att just han fått det så beviljat, andra inte.

Medvetenheten om de kulturella klassklyftorna bar han med sig i blodet, och han visste exakt vad alla därhemma skulle säga om han redovisade sina nya erfarenheter: att han "kommit sig upp" och "blivit för mer", alternativt "märkvärdig" – eller rent av "konstig". /.../

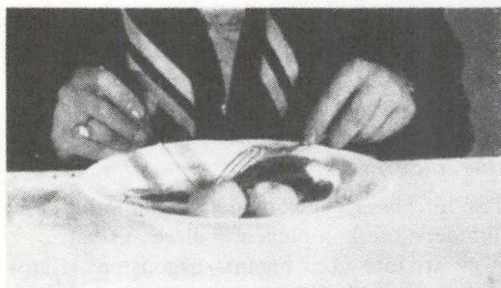
Innerst inne ville han inte erkänna att han lämnat det gamla, fast han ovedersägligen gjort det. Han ville vara densamme som förr, framför allt inte framstå som "märkvärdig" vilket så lätt blev etiketten på varje form av förändring och utveckling – men samtidigt önskade han också demonstrera sina nya erfarenheter, förvärvandet av ökade kunskaper och insikter. Han kände sig på diverse oformulerade grunder som en förrädare, men ville inte vara det. (Andersson G. 1980: 247, 209)

Den ökande klyftan till föräldrarna ställs på sin spets när Tomas tar med några "finare" vänner hem. Han kan inte låta bli att jämföra det genomtänkta hem som vännernas föräldrar har, med sina egna föräldrars "stillöshet". Han märker brister i hemmet och med sina föräldrar som han inte observerat förr och skäms över dem.

Undrar vad dom ser, tänkte Tomas. Undrar vad dom tycker om det här. Han kände sig spänd, nervös, plötsligt en främling i sitt eget hem. Hälsningsceremonierna var överstökade, de stod i vardagsrummet och Tomas undrade om de såg samma saker som han själv. Att han inte tänkt på det förut: bristen på planering i möblemanget, frånvaron av någon estetisk känsla eller helhetssyn. Färgerna som så uppenbart svor mot varann. Möblerna som bara plockats ihop helt slumpmässigt. Kaoset av tom-bolavinster och banala porslinsfigurer som av någon anledning tillätits expandera över skåp, byllor, bord. Stillöbeten, avsaknaden av personlig smak. (Andersson 1980: 286)

Föräldrarna bryter så uppenbart emot allt vad Tomas lärt sig om vad god smak och personlig stil är. Genom att ta avstånd från föräldrarna och ironisera över dem inför kompisarna, visar han klassresenärens hela ängslan att inte kunna passa in bland "fint" folk.

Med tiden börjar han förstå att föräldrarna också har en kulturell tillhörighet och får därmed någon slags respekt för dem.

Överst: Riktig hållning av händer och armar. I mitten: Orätt! Håll inte med hela handen på skaften. Nederst: Orätt! Spreta inte ut med armbågarna!

Att äta kan vara en mycket komplicerad procedur om man som klassresenär inte behärskar den borgerliga kulturens normer. (Ur Etikett och god ton, 1933).

Den självklara stoltheten, tänkte Tomas. Den finns, och jag har inte sett den. Inte brytt mig om den. Inte fattat att också bär finns en klasskänsla, en autentisk tillhörighet. Kulturlöshet, vad var det för snack? Var inte detta något alldeles äkta, som levde sitt liv oberoende av kommersialiseringen av alla livsvärden? Betydde kanske inte dessa rådjursbuvuden på väggen, eller för den delen skidlöparmärkena på märkesskölden lika mycket för hans far som vilken tjustig tavla som helst för småborgaren i någon stadslägenhet? (Andersson 1980: 337-8)

Trots Tomas nyvunna insiker kommer han naturligtvis aldrig ifrån att han lämnat det gamla livet bakom sig. De därhemma kommer att betrakta honom antingen med någon slags respektfull vördnad eller också anse att han förhävt sig. Hans nya språk, uppförande och kunskaper kommer ideligen att förråda honom. För Tomas egen del kommer det att bli svårt att förstå och acceptera allt i hemmet och inte värdera, för att därigenom undvika att sära och sätta sig över föräldrarna.

I en roman, även den av självbiografisk karaktär, skildrar Olle Svenning hur 30-40-talets arbetargeneration präntar i sina barn att de inte ska "bli som vi", och vilka följder det får:

Barnen bekräftade framgångarna. De hamnade på realskolor, gymnasier, blev studenter. De uppfyllde förväntningarna men de begrep ingenting av sin egen bakgrund. De lärde sig snabbt förakta den och förneka sin egen bakgrund. Det var omöjligt att se sambandet mellan den egna klassens politiska ambitioner och den egna rätten till studier. /.../

Föräldragenerationen steg fram på skolgårdarna, tog emot sina studenter, hängde blommor på dem. Den egna lyckan. Framgången. De böjde sig inför den. Glömde allt hån barnen öst över dem för deras obildning, slappa bröderna Cartwright-gloende, kaffesörplande. De tänkte inte ens på hur barnens kompisar fnissat åt deras töntiga försök att säga skådespelarnamn på engelska och deras ovana att stoppa kniven i mun. (Svenning 1979:36-7)

Den dominerande ställning som ideologin om den sociala klättringen har i samhället påverkar naturligtvis även de som inte klättrar, i första hand arbetarklassen. Denna ideologi innebär ju på sätt och vis ett nedvärderande av arbetarklassen genom dess brist på personliga ambitioner. Påverkade av dessa förhållanden kom arbetarföräldrarna, som i citatet ovan, att förneka sig själva och det man utträttat. Barnen lärde sig att vad som råkades med var individuella prestationer, på så sätt tappade de bort känslan för den klass de kommit ifrån. De kom att bli ställda utan kulturell tillhörighet och den trygghetskänsla detta innebär.

De klassresenärer som tar steget fullt ut från arbetarklass till en borgerlig miljö, kan klara sig genom att uppta borgerliga värderingar och ideal och förtränga tidigare kulturella erfarenheter. Problemet för dessa är att bli upptagna och accepterade av borgerligheten.

Men för de klassresenärer som beskrivs i detta kapitel blir resan mer problematisk. Gemensamt för dessa är osäkerheten över var de kulturellt sett hör hemma och identitetssökandet. De har hamnat i en konflikt mellan dels de borgerliga ideal som dominerar i samhället och talar om vad som är eftersträvänt, samt de erfarenheter och värderingar man har med sig från arbetarmiljö. För dessa resenärer blir verkligheten stundtals obegripligt motsägelsefull och ångestskapande.

Sammanfattande diskussion

Jag har försökt belysa problemen kring klassresenärer i det svenska samhället med hjälp av olika källor: biografier, intervjuer och romaner. Det är ont om material och analyser kring detta tema, inte minst därför är det skönlitterära materialet viktigt eftersom man just i romanens form tillåtit sig diskutera de ting som sällan annars talas om.

Det borgerskap som expanderar under 17-1800-talet för med sig ideer om socialt avance-

mang som självändamål. Med det kapitalistiska samhällets framväxt vidgas begreppet: nu heter det att alla som vill och är dugliga nog kan göra karriär.

Kring det fåtal som tar sig upp från fattigdom till rikedom och ära uppstår det myter. Dessa tjänar funktionen att den enskilde individen får något positivt att identifiera sig med och sträva efter.

Biografierna är en del av dessa myter och i dessa hyllas klassresenärerna och tillskrivs de mest positiva egenskaper. I somliga biografier visar det sig att klassresan in i borgerskapet varit problematisk. Men den verkliga omfattningen av dessa problem är omöjlig att avgöra utifrån intervjuerna.

Även de som avancerar i det "lilla formatet" är influerade av myterna: de har också visat sin kompetens. Den amerikanska sociologen Richard Sennett hävdar utifrån intervjuer med arbetare, att dessa känner sig manade att klättra socialt för att få aktning i samhället. Informanterna menar att den som inte har dessa ambitioner visar svag personlighet. (Sennett R.—Cobb J. 1977:22)

Utifrån intervjuerna i denna artikel kan generellt sägas att även den mindre klassresan upplevs som en kulturellt och klassmässigt sett viktig förändring.

Mycket pekar på att klassresenärer i allmänhet ställs inför besvärliga anpassningsproblem, vilken typ av klassresa de än gör.

Jag har försökt visa vilka svårigheter som drabbar de klassresenärer som vill bli upptagna av borgerskapet. Dessa resenärer är måna om att bli accepterade som likvärdiga och därför försöker man utplåna spåren av sitt "gamla jag," och visa att man behärskar den borgerliga kulturen. Men svårigheterna ökar då borgerskapet inte gärna accepterar "uppkomlingar".

För resenärerna av det "mindre formatet" är det motsättningen mellan den borgerliga kulturens värderingar och normer och de som finns hos arbetarklassen som skapar flest problem. De hamnar mellan två kulturella sfärer och får svårt att reda ut var de egentligen passar in. Detta förhållande tar sig uttryck som t.ex. i känslan av att sakna kulturell tillhörighet, identitetssökande och olika relationsproblem.

Jag har velat visa att klassresans problem inte orsakas av speciella brister och fel hos enskilda individer utan är relaterade till motsättningar inom klasssamhällets rammar.

På få områden som klassresan kan man finna en sådan motsättning mellan ideal och praxis. Myten om framgång motbevisas gång på gång av verkligheten, men överlever och frodas.

Litteratur

Andersson, G.: *Komma i fatt*. Stockholm 1980.

Augustsson, L-Å.: Berättelsen om Åsa, ur *Vi* nr. 18/1980

Carlsson, S.: *Bonde präst, ämbetsman*. Stockholm 1962.

Frykman, J.-Löfgren, O.: *Den kultiverade människan*. Lund 1979.

Lindkvist, M.: *Arbetarens världsbild-Arbetarkultur*, Lund 1979. (stencil, Etnologiska institutionen i Lund)

Ottomeyer, K.: *Människan under kapitalismen*. Göteborg 1980.

Sennett, R.-Cobb, J.: *The hidden injuries of class*. Cambridge 1977.

Svenning, O.: *Inte bli som vi*. Stockholm 1979.

Arbejdere, næringsdrivende og landliggere i Vedbæk – 3 livsformer?

af *Jørgen Selmer*

I interessen for "kultur og klasse", for livsformer hos forskellige befolkningskategorier, fokuseres oftest på at beskrive og forklare kulturelle forskelle snarere end ligheder. I denne artikel rettes søgelyset mod en lille by med store sociale forskelle, for at se i hvor høj grad disse modsvarede af forskelle i livsform.

Byen

Ved Øresundskysten nord for København ligger "fiskerlejet" Vedbæk. I dag er det en forstad til storbyen, men op til et godt stykke efter 2. verdenskrig var byen et yndet feriested for københavnere, der ønskede at ligge på landet.

Indtil slutningen af 1800-tallet bestod Vedbæk blot af en klynge huse og en kro, men så blev den "opdaget" af velhavende københavnere, som et ideelt sted at holde ferie.

Et "fiskerleje" blev den kaldt. I virkeligheden har fiskerne altid kun været en mindre del af befolkningen, men det var dem og deres maleriske både og redskaber byboerne lagde mest mærke til.

I 1897 kom der jernbane til byen, og det satte fart i en udvikling, der allerede var i gang. Hurtigt skød villaer og landsteder op langs kysten, nu hvor det var muligt for husherren at tage toget frem og tilbage til kontor eller forretning i København hver dag.

De københavnere, der ikke selv havde råd til at bygge sommervilla i Vedbæk, lejede sig ind hos den lokale befolkning. Selv i de ringeste boliger lejede man ud til sommergæster, medens familien selv klumpede sig sammen på lofter og i udhuse.

Byen blev fuldt udbygget i tiden under og lige efter 1. verdenskrig. Det er denne periode den følgende fremstilling omhandler.

3 befolkningskategorier

Byen bestod på dette tidspunkt af væsentligst 3 økonomisk/erhvervsmæssigt bestemte befolkningskategorier: Arbejdere, næringsdrivende og landliggere.

Disse 3 befolkningskategorier boede i den lille by tæt på hinanden og var afhængige af hinanden på mange måder: Arbejderne fandt beskæftigelse hos de næringsdrivende og hos landliggerne. De næringsdrivende levede hovedsagelig af handel og tjenesteydelser til landliggerne og landliggerne kunne slet ikke opretholde deres store husholdninger i Vedbæk uden de mange tjenesteydelser fra lokalbefolkningen.

Netop i en lokalitet som Vedbæk med 3 så forskellige befolkningskategorier tæt op ad hinanden må det ventes at forskelle i livsform træder tydeligt frem, ligesom man kunne vente en vis kulturel påvirkning mellem de forskellige befolkningskategorier.

I det følgende skal jeg ved hjælp af en række eksempler opridsede nogle af de væsentligste forskelle og ligheder i livsform mellem de 3 befolkningskategorier.

Termen livsform anvender jeg som en bred betegnelse for hele den umiddelbart iagttagelige del af folks levevis. D.v.s. arbejdslivet; familien og husholdets sammensætning, struktur og funktion; omgangsformer i familien, sammen med bekendtskabskredsen og i foreningslivet; boligen og haven; klædedragten; kostvanerne. En samlet karakteristik af livsformer vil således blive meget omfattende. I det følgende skal jeg derfor begrænse mig til, med baggrund i visse dele af livsformen at fremhæve nogle karakteristiske forskelle og ligheder mellem de 3 befolkningskategorier.

Forskelle

For arbejdernes vedkommende var tilværelsen ofte karakteriseret ved, at man skiftede job mange gange tilværelsen igennem. Sådan var det lige fra barndommen: *"Jeg startede med at løbe med mælk for mælkemanden om morgenen inden jeg skulle i skole og jeg havde et andet job efter skoletid."*

Store sociale forskelle forbindrede ikke, at børn af fiskere, håndværkere og landliggerne kunne lege sammen. Man mødtes på gaden, i skoven eller ved havnen, men man kom ikke i binandens hjem.

Billedet er taget o. 1915 af telefondirektør Fr. Johannsen, der havde en stor villa i nærheden af stejlepladsen. (Søllerød kommunes Byhistoriske Arkiv).

"Lige overfor os boede sadelmager Gregersen og der havde jeg som 9-10 årig arbejde med at udrede stumper af kasseret sejl garn, som kunne bruges igen. Om eftermiddagen var jeg med sadelmageren ude og banke tæpper for folk.

Senere fik jeg job hos købmand Andersen. Der var jeg bydreng efter skoletid. Jeg startede med at tappe petroleum på flasker og tørre dem af, så de så ordentlige ud. En dag om ugen skulle jeg også lægge flasker i vand, for næste dag at rense dem.

Jeg begyndte forresten allerførst henne hos købmanden ved, at han ved juletid fik fat i mig og spurgte om jeg ikke ville komme hen og pille rosiner. Dengang fik man jo rosiner i kasser på 25 pund og der var stadig små stilke på. Senere fik jeg bl.a. job hos cykelsmeden med at pudse folks cykler og sætte kjolebeskyttere på."¹⁾

Som voksne måtte arbejderne også ofte gå fra job til job, og det kunne ikke altid blive inden for det fag de var udlært i.

Kvindernes arbejde lå først og fremmest i hjemmet, men så godt som ingen kunne klare sig uden job som vaskekone, rengøringshjælp, serveringsdame eller andet i byens mere velhavende husstande, hvilket vil sige hos de lokale næringsdrivende og navnlig i de store Strandvejsvillae. I arbejdsløshedsperioder var familien ofte helt afhængig af konens biindtægter.

For de næringsdrivende tegner der sig et noget andet billede. Både for Vedbæks handlende, håndværksmestre og fiskere med egen båd var det karakteristisk, at den ældste søn efter skolegangen kom i lære i faderens fag, for senere at overtage hans butik, værksted eller båd. De andre børn havde man også mulighed for at give en bedre uddannelse. Flere kom i lære i København og endte siden med egen forretning. Enkelte blev sat i realskole, hvorved vejen blev banet for nye erhvervs muligheder. De fleste kvinder hos denne del af befolkningen var hjemmegående, uden at det betød, at de udelukkende passede hjem og børn. De havde alle en vigtig plads som deres mænds medhjælp i forretningen.

"Hvis en mand skal bringe det til noget som helst, så skal han have konen med på vognen, og er hun rigtig og hjælper til hvad hun kan, og har evner til det, så er der ting der kan lykkes, som ellers ikke ville kunne lade sig gøre." Fortæller en af de større vognmænd.

De københavnere, der indlogerede sig hos den lokale befolkning i Vedbæk om sommeren, kom fra vidt forskellige dele af hovedstadens befolkning og skal ikke omtales nærmere i denne artikel.

De københavnere, der havde egen sommervilla eller helårsvilla i Vedbæk, bestod hovedsagelig af virksomhedsejere og højere embedsmænd. Deres børn, både drenge og piger fik i stort omfang studentereksamen, og drengene fortsatte med en akademisk uddannelse eller en handelsuddannelse inden for det område, som faderens firma beskæftigede sig med. Landligerne var karakteriseret ved, at husherrn var eneforsøger af familien. Landliggerfruernes arbejde lå i hjemmet, hvor de skulle stå for husholdningen, arrangere indkøb, sætte tjenestefolkene i arbejde og være den perfekte værtinde ved selskaber for mandens kolleger eller forretningsforbindelser.

"Når folk siger, at de vil have mad som vor mor lavede den, så siger jeg: "Jamen, jeg har aldrig set min mor i køkkenet!" Jeg siger ikke, at hun aldrig har været i køkkenet, men jeg har aldrig set min mor i køkkenet. Jeg har set hende sidde i dagligstuen og give kokkepigen besked, og hun kunne selv lave mad udemærket, men hun fik aldrig lavet noget mad, det jeg ved af. Hun var travlt beskæftiget med at sy og brodere, strikke og bække."

Hos arbejderbefolkningen bestod husholdet af 2-3 elementer: Forældre, børn plus evt. bedsteforældre på aftægt. Navnlig i tiden op til 1. verdenskrig var familierne præget af store børneflokkede. *"Min mormor har fået 11 børn, altså et par stykker døde, og der har været op til 8-10 stk. på en gang i to værelser. Derfor sagde min mor også: "Jeg skal altså ikke have flere børn, allerhøjest to."*

I byen fandtes også en del enlige mødre, som klarede sig igennem ved at lade familie i Vedbæk passe børnene medens de selv gik på arbejde.

Tjenestefolk havde man ikke, kvinderne tjente oftest selv hos andre familier i byen.

Hos de lokale næringsdrivende var billedet nogenlunde det samme, blot med et par forskelle, nemlig at de fleste havde en tjenestepige ansat til at hjælpe i husholdningen, eller man havde løs hjælp. Derudover kunne evt. ansatte i værksted eller butik være på kost og logi.

De største og mest komplekse hushold fandtes hos landligere og helårsbeboere i de store villaer. *"Der var både den gamle barnepige, gamle Karen, og der var kokkepige og stuepige, og så var der kusken."* I de største villaer blev disse 4 folk suppleret af gartner og måske flere tjenestepiger samt søfolk til lystyachten plus en mængde mere eller mindre fast tilknyttet med-hjælp, der dog i de fleste tilfælde kun kom en eller to gange om ugen og også tjente andre herskaber.

En af familiens vigtigste funktioner var at danne rammen om socialisation, men her var der væsentlige forskelle. Hos arbejderne drejede det sig om, at børnene kom til at klare sig selv økonomisk så hurtigt som muligt. Der var ikke nogen arv fra forældrene som skulle forvaltes, medens det som nævnt hos de næringsdrivende var vigtigt, at en søn kunne overtage faderens værksted eller forretning og at børnene fik en bedre uddannelse end deres forældre. Mange steder hjalp hele familien med i butik eller værksted. Hos arbejderne havde alle familie-medlemmer derimod lønarbejde på hver deres arbejdsplads og familien var ikke en nødvendig ramme for opretholdelsen af denne indtjening. Hos landligerne var den opdragende funktion i et vist omfang overtaget af tjenestefolkene, især barnepigen. Man var bevidst om opdragelsesens store betydning for at børnene til sin tid kunne forvalte den arv de fik fra forældrene, både i form af kapital og virksomhed, men i lige så høj grad i form af "dannelseskapital" bestående af allehånde færdigheder, manerer og holdninger, som var nødvendige for at kunne begå sig i det kommende forretnings- og selskabsliv.

I en karakteristik af livsformer kommer de forskellige former for omgangsliv til at spille en vigtig rolle. Lokalbefolkningens væsentligste selskabelighed lå inden for rammerne af foreningslivet.

Der gik på dette punkt et skarpt skel mellem arbejdere og næringsdrivende. Således fortæller en arbejder: *"Jeg har aldrig sultet og vi har aldrig gået nøgne, men vi var jo sådan dernede af ved jorden. Smedens søn og jeg var jævnaldrende og vi kom meget sammen, men der var ligegodt sådan lidt forskel, ikke fordi, vi havde jo de samme faciliteter og sådan – der var bare den forskel, at hans far var medlem af Håndværkerforeningen og det var min far jo ikke!"*

En datter af en arbejdsmand fortæller, hvordan hun som barn i 1920'erne oplevede Vedbæks foreningsliv: *"Der var noget der hed Socialdemokratisk Forening, og der var vi selvfølgelig i". "Det der hed Sangforeningen, det var også almindelige jævne mennesker, der kom der."* For børnene var de forskellige foreningers juletræsfest årets højdepunkt, og hun fortæller videre: *"Håndværkerforeningen, det var alle håndværksmestrene og sådan noget, der kom til det der juletræ, men der har jeg altså alligevel været med flere gange". "Men der kunne jeg jo tydeligt mærke, så lille jeg var, altså forskellen på disse her mennesker, der kom de forskellige steder. Men (i Håndværkerforeningen) der kom min far og mor jo altså ikke med, det var jo bare mig der kom med, fordi de syntes jo det var synd for denne her lille fattige pige". "Når nu mor kom og hjalp dem i huset, så inviterede de mig med til juletræ."* Hun bemærker videre, at børnenes godteposer var flottere til juletræsfesten i Håndværkerforeningen end til festen i Socialdemokratisk Forening.

Håndværkerforeningens formål var ifølge lovene, at "virke til medlemmernes interesser og dygtiggørelse". Disse interesser viste sig hurtigt primært at være af selskabelig karakter, selvom man også arbejdede for en række mærkesager, bl.a. bygningen af en havn.

Foreningen holdt ugentligt møde, hvor mændene samledes på hotellet om aftenen til et slag kort. Årets højdepunkt var fugleskydningen, hvor man markerede sit sammenhold overfor sig selv og overfor resten af byens befolkning: *"Kl. 9 om morgenen mødes man på fuglekongens bopæl, og der bliver serveret morgenkaffe og morgengibbernakker". "Så stiller man op i geled med fanen i spidsen og hornmusik, og så glider man afsted fra fuglekongens bopæl og ned til hotellet og ind på skydebanen, – efter at man har gået en omvej, for det optog skulle*

de jo se alle vegne". Dagen sluttede med stor middag og fest, hvori også konerne deltog.

Lokalbefolkningens rige foreningsliv modsvarede af en tilsvarende begrænset selskabelighed. For arbejderne fandt de fleste kontakter sted i arbejdsituationer eller man mødtes med naboen: "Ja, man talte da med dem, og det kunne også ske, at vi sådan drak en kop kaffe sammen, men man kom ikke sammen til spisning." Og en anden meddeler beretter: "Min mor var ung pige på Ricombagt (gård i Vedbæk) i en årrække, og der var også nogle andre derude, og dem kom vi altså også noget sammen med. De blev også sådan gift med hinanden her og der. Det var sådan nogen af arbejderklassen." Det var som regel kun i forbindelse med besøg af familie fra København eller andre egne af landet, at man arrangerede spisning i hjemmet eller udflugt til et traktørsted.

Den private selskabelighed hos de næringsdrivende begrænsede sig til en eller to årlige midt-dage for dem man havde mest kontakt med i Håndværkerforeningen og derudover måske kortspilaftener med en lille fast kreds af de nærmeste venner. Medens lokalbefolkningens omgangsliv for en stor del var lagt i faste rammer og ellers begrænset af den korte fritid, så gør det stik modsatte sig gældende for landliggerne: "Hele livet i Vedbæk, Skodsborg og Rungsted dengang, efter min mening, det var ikke andet end at gå på besøg og besøgende der kom." "Der var altid eftermiddagsthe kl. 3", "og der er det jo altså, at de mange visitter dukker op, og meget ofte blev vi også bedt ud, og der var tit gæster til eftermiddagsthe, og mor gik jo ud til frokost og havde sine veninder til frokost."

"Alle disse her store familier der boede herude, de havde jo én eller to vogne, og da kørte damerne hver dag rundt og besøgte hinanden, så der var stor trafik på Strandvejen", fortæller en datter fra en af de store villaer.

Billedet her er taget af telefondirektør Fr. Johannsen ud for dennes villa på Strandvejen. Foto o. 1910. (Søllerød kommunes Byhistoriske Arkiv).

Visitterne var en væsentlig del af omgangslivet, men familiebesøg spillede også en stor rolle. Hele sommeren var man hjem søgt af familie fra byen, der skulle have del i sommerglæderne i Vedbæk. Mange landligere følte et ansvar for *"de ensomme og de gamle i familien. De blev bedt ud til søndagsmiddag. De havde en lille ting med til os børn for at glæde vores forældre."*

Egentlige middagselskaber for venner og kolleger blev kun holdt et par gange om sommeren og lå ellers i vinterhalvåret.

På de største landsteder var der dog ingen grænser for selskabeligheden. En meddeler fortæller fra bedsteforældrenes landsted o. 1910:

"De havde åbent hus hver eneste søndag, da kunne alle der ville af deres bekendte komme ud og spise frokost eller middag, og der var ikke noget med, at folkene skulle have fri, de var engageret til at være der lørdag og søndag." *"I det daglige var der altid gæster, mine bedsteforældre var meget gæstfri og blandt andet havde de en stor skare, som vi børn kaldte "pudlerne". Det var gamle lærerinder og gamle der havde arbejdet i min bedstefaders forretning, gamle damer, der kom ud med deres hækletøj og strikketøj og boede derude i weekenden og nød at være der og gå rundt i haven og ved stranden."*

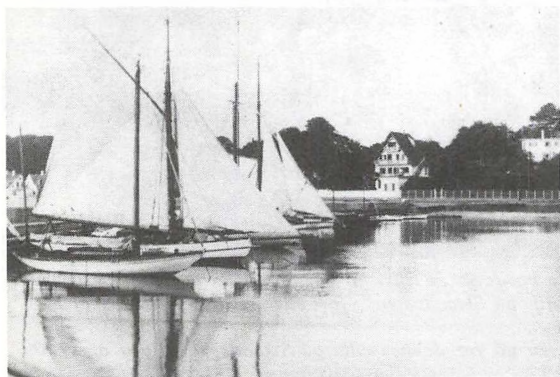
For de øvrige fritidsaktiviteters vedkommende ligger det store skel mellem lokalbefolkningen med ingen eller kun lidt fritid på den ene side og på den anden side landligerne, der bortset fra husherrens arbejde i København havde næsten ubegrænset fritid i Vedbæk.

Ud over foreningslivet og de enkelte sammenkomster var arbejderens fritid begrænset til så godt som ingen. Selv for børnene var legen begrænset til tidspunkter, hvor man var på vej til eller fra skole eller arbejde. *"Man fik ikke megen tid til at lege. I skolen var man søvrig når man havde været oppe kl. 5 om morgenen."*

De næringsdrivende havde ikke stort mere fritid end arbejderne, men kunne dog i højere grad holde fri om søndagen. Deres børn havde i modsætning til arbejderbørnene en del legetøj. *"Jeg havde en dukke og så havde jeg en dukkeseng og jeg havde en dukkevogn, men det var der ikke mange der havde. Det var købt, det var noget min onkel inde i København sørgede for og min tante syede ombæng til dukkesengen."*

Lokalbefolkningens fritidsaktiviteter kostede ikke mange penge. Til gengæld så ofrede landligerne store penge på deres fritidsinteresser, der jo indtog en uhyre væsentlig plads i tilværelsen i Vedbæk.

Børnene havde i skoleferien hele dagen til rådighed for leg. I godt vejr var badeanstalten det foretrukne samlingssted, selvom man havde privat badebro. Aftenerne blev tilbragt ved slikkiosken på havnen. *"Det er utroligt, hvad man har spildt af tid dernede ved bare at stå og hænge."* Andre husker deres ungdom i sommervillaen som en særdeles aktiv tid. *"Vi havde jo travlt; vi skulle både passe at komme ned og bade, helst om formiddagen, når solen stod på Øresund, og så skulle vi spille tennis, og så var der meget selskabelighed. Så skulle man til the der og til aftenthe der og så til dans der."*

Lystbåde ved den søndre mole i Vedbæk havn. Ved den nordre mole lå fiskernes både. (Foto af privateje. 1920-erne).

I mange familier indtog sejlsportsinteressen en ledende stilling. F.eks., havde stabslæge Fridrichsen en stor klinkbygget lystbåd "Ole" egnet til langture.²⁾ Desuden havde den ældste søn en båd "lille Ole", som han fik allerede som barn. Derudover havde man en robåd, en "Bergenser" og en lille jolle, som ikke var større end at den kunne blive lagt op på dækket af "Ole", når man var på langtur. *"Båden og sejladsen, det var i hvert fald sommerens væsentligste leg og arbejde kan man sige. Jeg tror aldrig nogen af os har drømt om at kede os, der var altid beskæftigelse."*

For de unge var fritidsbeskæftigelserne dog ikke altid det samme som frihed. Forældrene lagde, som nævnt, vægt på at give børnene en god ballast med hjemmefra i form af "dannelse". Alle børn skulle lære at spille et instrument. Man skulle lære at ride og pigerne skulle lære alle slags finere håndarbejde. Viste det sig, at man havde evner på et af de nævnte områder, så blev det opdyrket og holdt ved lige resten af livet.

"Fanny var interesseret i at tegne, så hun lærte at tegne og male. Ellen var interesseret i at ride, så hun fik en ridehest. Hun har aldrig lavet noget, før hun skulle giftes med sin fætter. Så kom hun ud på en herregård og lærte herregårdshusvæsen."

Mange fik privatundervisning i fransk, engelsk og tysk. Enkelte blev sendt på udenlandsrejser for at lære sprog. De voksnes fritidsinteresser var en fortsættelse af barndommens. F.eks. hedder det om grosserer Carl H. Melchior, at han var *"i besiddelse af megen fin slægtskultur, kunstinteresse og selv kunstnerisk begavet; han var f.eks. en ganske fin violinspiller – og så var han desuden en vældig sejlsportsmand og skøjteløber."*³⁾

En del af landliggerens fritid blev tilbragt langt fra Vedbæk. Selvom man havde landsted, var det almindeligt at tage på ferie til udlandet eller til de kendte danske badesteder. *"Hvert år i skoleferien var vi 2-3 uger på Gl. Skagen og det var jo festligt. Så var det sjovt at komme til sommerballerne på hotellerne på Grenen i smoking og lang kjole."*

De 3 befolkningskategoriers bolig udviser store forskelle. Den typiske arbejderbolig i Vedbæk fandtes i de såkaldte "længehuse", rækkehuse med 3-4-5 lejligheder. Husene var opført i forrige århundrede af næringsdrivende med udlejning for øje. Hver lejlighed bestod af stue og et tilsvarende areal opdelt i køkken og sovekammer. Nogle boede i lidt større lejligheder i villalignende flerfamiliehuse.

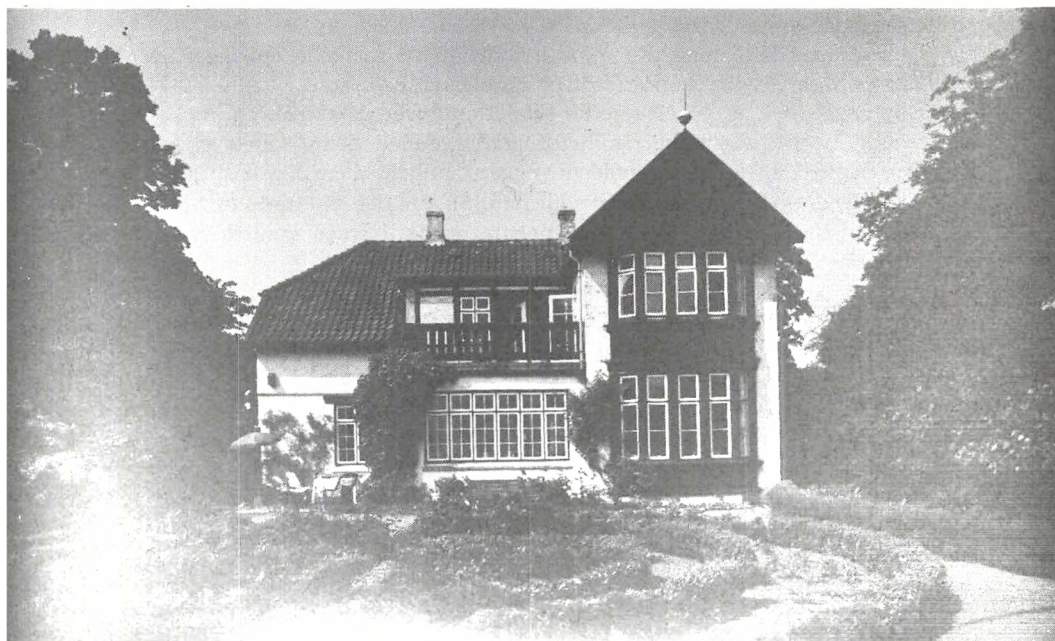
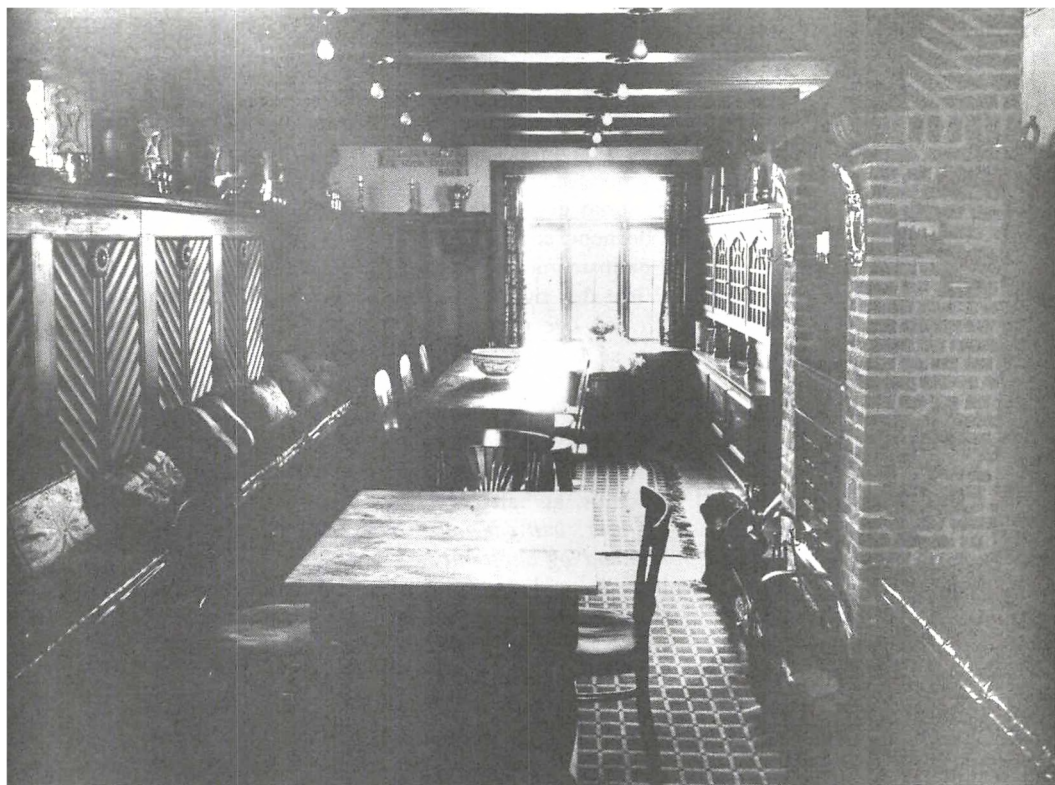
Møbleringen af arbejderhjemmene var trods individuelle forskelle opbygget over nogenlunde samme skema: En opholds- og spisestue, hvor møblet bestod af spisebord med stole på de tre sider og en chaiselong på den fjerde side. Derudover en skænk og en kakkelovn. På væggene et ur og diverse platter og familiefotografier. Stuen tjente som dagligt opholdsrum. Her sad man og spiste, syede, reparerede tøj og et familiemedlem havde måske fast soveplads på chaiselongen. Nogle havde to stuer til rådighed. Så var den ene indrettet som "fin stue", møbleret med sofa, bord og små stole med polstret sæde. I stuen samlede man det bedste inventar man havde. De fleste kaldte stuen for "dagligstuen" stik imod dens egentlige funktion som prydrum, kun brugt når der kom gæster og til højtiderne.

Sovekammeret var møbleret med en dobbeltseng og en barneseng. I familier med store børneflokke måtte børnene placeres rundt omkring, hvor der kunne skaffes plads, bl.a. på loftet.

Et egentligt soveværelse var for de fleste arbejderfamilier kun et vinterfænomen. Om sommeren var det lejet ud sammen med stuen (stuerne), og man sov da på loftet eller i et udhus. Køkkenerne var smalle og tjente som entre til lejligheden. *"Der var ikke så meget køkkenbord, at vi kunne sætte brødmaskinen op og skære et stykke brød, undtagen det faldt ned i vasken. Gangen udenfor gik op til lejligheden ovenpå, så vi havde beller ingen gang"*, berettes det fra en udlejningsejendom.

Vedbæks næringsdrivende boede i egen villa eller større lejlighed. Huset tjente dels som bolig, dels i mange tilfælde som arbejdsplads, idet man havde butik eller værksted i nær tilknytning til boligen.

Møbleringen var i princippet bygget op over de samme elementer som i arbejderboligen,

Murer Petersens kone i gang med storvasken. Familien boede i et længehus og havde vaskerum fælles med de andre beboere. (Foto fra slutningen af 1930-erne. Privateje).

Der findes mange billeder fra Vedbæk, men der er stor forskel på hvilke motiver, som man har interesseret sig for hos de forskellige dele af befolkningen.

Arbejderne havde som regel kun portrætfotografier af familien, og et billede som dette er derfor en sjældenhed. De næringsdrivende havde flere fotografier, hvis motiver var hentet fra familiefester og fester i Håndværkerforeningen. Man havde også billeder fra værksted eller butik. Det var imidlertid kun hos landligerne, at der blev fotograferet så meget, at de fleste sider af den daglige tilværelse blev dækket ind. Der er bevaret hundreder af billeder, som viser sommerlivet i haven, ved stranden, selskaberne og udenlandsrejserne, men også daglige situationer med tjenestefolk, samt billeder af sommervillaen både ude og inde.

Man kan således også ud fra fotografiernes motivvalg opdele byens befolkning.

F.o.tv.

"Den lange Stue" i Wilhelm Eickhoff's villa. Sommervillaernes indretning var lige så moderne som bybogens indretning, men mange ville gerne føle, at de lå rigtigt på landet. I denne villa klaredes det ved at indrette en "bondestue" med paneler, langbænk og åben pejs. På væggene over panelerne stod malet forskellige sentenser, som husberren satte stor pris på: "Kjær byrde et let". "Egen arne er guld værd". "Den bønke er vel prydet, der med Dannekvinder er sat". (Lotzbeck & Graae fot. 1977).

F.n.tv.

Jernstøberiejer Wilhelm Eickhoff's sommervilla, opført 1899. Villaen hører til de mere beskedne sommervillaer, men ligger på en attraktiv grund lige ned til vandet. Villaen var indtil 1977 bevaret i sin oprindelige skikkelse med et haveanlæg, som ejeren selv havde tegnet i 1910. (Lotzbeck & Graae fot. 1977).

men standarden var højere, og der var flere rum i form af børneværelse og pigeværelse.

Som eksempel kan nævnes en 3 1/2 værelses lejlighed beboet af en frisørmester med kone og et barn. Lejligheden bestod af spisestue, dagligstue (som virkelig blev brugt til daglig), soveværelse, barnekammer, køkken og entré.

Spisestuen var udstyret med et bejdset fyrretræsmøblement. Det bestod af spisebord med stole og stor skænk med overskabe og spejl. I spisestuen stod også en divan og et lille bord. Overalt lå der hvide lyseduge og pyntestykker, som moderen selv havde broderet, og på væggen hang der platter.

Dagligstuen var møbleret med arvede mahognimøbler i "Chr. VIII stil": Sofa, ovalt bord, små salonstole, hjørneskab og spillebord. Over sofaen hang der et stort ovalt spejl, og væggene var ellers prydet af et par stik med berømte komponister og et blomsterbillede. I hjørnerne stod gueridoner med palmer.

Der var kakkelovn i alle rummene, men stuerne var svære at varme op, for der var højt til loftet.

Køkkenet var rummeligt. Hvidskuret køkkenbord med skabe under og jernvask.

Soveværelset havde malede lysegrønne fyrretræsmøbler: Dobbelt seng, natbord med marmorplade, klædeskab og et stort toilet møbel med 3 skuffer i hver side og et ovalt vippe spejl. I barnekammeret stod en divan, et bord og en stol. Da sønnen voksede op, lejede man et værelse til ham hos naboen og brugte hans tidligere kammer som pigeværelse. De næringsdrivende havde i mange tilfælde råd til helstøbte møblement, ofte anskaffet i forbindelse med brylluppet. Det var en væsentlig forskel fra arbejderne, hvis indbo som regel var "skrabet sammen" mange steder fra.

Medens arbejdernes boliger var præget af få rum med flere funktioner samlet i stuen, så var landliggernes villaer karakteriseret ved, at hver funktion havde sit eget rum. F.eks. indeholdt direktør A. Øhlenschlägers villa, opført 1910 følgende rum: Stueetagen: Hall, toilet, køkken, spisekammer, anretterværelse, herreværelse, dagligstue, spisestue. 1. sal: Gang, soveværelse, med altan, gæsteværelse med loggia, 2 gæsteværelser, 2 pigeværelser, bad og WC⁴⁾ Der til kom i mange huse: Vaskekælder, viktualiekælder, vinkælder m.m.

Hver af stuerne havde ligesom i byboligen sit eget stilpræg. F.eks.: Herreværelse i barok, dagligstue i nyrokoko og spisestue i Louis XVI.

Beskrivelsen af forskelle i livsform mellem de 3 befolkningskategorier kunne fortsættes med mange andre elementer i livsformen: Kostvaner, klædedragt, personlig hygiejne, sprogbrug, for blot at nævne nogle eksempler. Jeg skal dog i stedet gå over til at se nærmere på et par ligheder mellem kategorierne.

Ligheder

I fokuseringen på forskelle i livsform mellem de 3 kategorier, må man ikke overse, at der også fandtes flere vigtige ligheder mellem alle 3 kategoriers livsform.

Der var først og fremmest tale om den dominerende patriarkalske familiestruktur.

Denne ensartede struktur kunne dog give sig forskellige udtryk, som hos arbejderfamilien, hvor *"far, når han kom hjem, så snart han havde vasket sig lidt, så lagde han sig på sofaen til maden var færdig og så rejste han sig op og spiste og så faldt han tilbage igen med avisen."*

En af de driftige lokale næringsdrivende med flere mand på kost og logi havde et lysthus i haven og hans datter fortæller: *"Så havde vi sågar et rejlysthus",* hvor faderen sad alene og indtog sine rejer om søndagen. *"Far kunne ikke sidde og spise rejer sammen med sine folk. For det første så brød de sig sikkert ikke om rejer, det havde de jo aldrig fået, og far elskede rejer."*

Fra et landliggerhjem kan nævnes følgende eksempel: *"Far var meget streng med hvordan man skulle sidde ved bordet, og hvordan der blev dækket. Jeg kan huske, at når han satte sig ned på sin plads, så lukkede han sit ene øje og så rundt om tallerkenerne nu stod nøjagtigt som de skulle, og om vinglassene stod i den orden de skulle."*

Familiens væsentligste funktion var alle steder at danne rammen om konsumtion og socialisation, selvom denne, som det er fremgået tidligere, kunne give sig vidt forskelligt udtryk. På lignende måde kan nævnes, at bordskikken, navnlig til selskabsmåltider, overalt fulgte de samme retningslinier, selvom der naturligvis var forskel på standarden. I klædedragten, især festtøj, fulgte alle ligeledes alt efter formåen de samme modestrømninger.

Eksemplerne på ligheder mellem alle 3 kategorier gjaldt altså visse overordnede/gennemgående strukturer med forskellige udtryksformer hos de 3 kategorier. Flere af de eksempler, der tidligere er nævnt på forskelle mellem kategorierne kunne således også have været behandlet som ligheder.

Omvendt behøver ensartede fremtrædelsesformer ikke at være udtryk for lighed mellem kategorierne. F.eks. var det almindeligt hos mange familier, at man drak vand og spiste meget enkel kost til de daglige måltider. Hos arbejderne fordi man ikke havde råd til øl og regulære kødretter hver dag, hos landliggerne fordi man fandt det usundt at drikke vin og spise steg hver dag.

Går man lidt mere i detaljer med livsformen i de enkelte kategorier, så viser der sig hurtigt enkeltindivider i hver kategori, som udviste en delvis afvigende livsform. Man kan groft forenklet tale om, at der i hver kategori fandtes en "bund", en "kerne" og en "elite". "Kernen" havde den tidligere omtalte livsform, medens "eliten" indlemmede nogle elementer i sin livsform, som var afvigende fra dens egen kategori. Dog ikke så meget, at "eliten" selv eller andre opfattede den som tilhørende en anden kategori. "Eliten" udgjordes typisk af folk, som havde tjent sig op og derved fået et økonomisk grundlag for at ændre på elementer i livsformen.

Dette gjordes som led i en almindelig modernisering, som efterhånden kom til at omfatte hovedparten af kategorien, men disse elementer brugtes også, tildels ubevidst, som symboler til at markere, at man socialt og kulturelt befandt sig i en lidt anden position end hovedparten af dem, som man iøvrigt delte livsform med.

Blandt arbejderne var der flere, der via stabilt arbejde, opsparing, ædrueligt levned og måske et lavt børnetal, fik skabt sig en forholdsvis solid økonomi, som tillod dem at anskaffe sig en række materielle goder, ændre på dele af omgangsformen og navnlig forøge fritiden.

Det første der ændres på er klædedragt og bolig. I første omgang lægges der vægt på at give børnene noget pænt tøj på i skole, i anden omgang får forældrene selv pænt søndagstøj.

En meddeler, hvis far var murersvend og på et tidspunkt havde fået sparet nogle penge sammen, fortæller, at hun i den anledning fik lov til at få en vinterfrakke. Det var første gang hun fik en frakke fra ny. *"Jeg glemmer det aldrig. Jeg prøvede en grøn fløjlsfrakke, der var sådan bærestykke med skind på, og jeg ved at den kostede 40 eller 45 kroner. Tænk, så hende ekspeditricen, så kommer hun vadende med en frakke, også i fløjl, den anden var i riflet fløjl, denne her var i blank fløjl og så var den lilla med skind her og der, den kostede 75 kroner. Om jeg ikke lige ville prøve den? Jeg kan endnu se mine forældres ansigt for mig. De kunne jo godt se, at jeg lignede jo en prinsesse. Jeg var fuldstændig paf over, at jeg kunne se så bedårende ud".* *"Jeg måtte meget modstræbende tage den af, men jeg sagde ikke noget, for jeg sagde: "Jeg er også glad for den anden". Min far sagde altså, at det havde han ikke råd til. Men altså vi tre var lige kede af, at jeg ikke kunne få den."*

Det mest efterstræbte for arbejderne var måske nok at få eget hus, selvom det måtte betales med store afsavn på andre områder, navnlig ved, at det måtte lejes ud i sommerhalvåret, men også ved, at der måtte spares på alt i det daglige. F.eks. skriver en arbejdsmands datter, som på grund af gode evner havde fået en friplads i Nærum Kostskole: *"Nærum Kostskole var en skole for overklassen".* *"Jeg glemmer aldrig min første dag i Nærum Kostskole. Penge til tøj var der ikke meget af. Far havde bygget sit lille hus i en dyr tid, så der skulle spares, hvor der kunne spares".* *"Jeg havde selv hæklet mig en kjole, den var vinrød med grå astrakanter. Tromletyk som jeg var, havde kjolen den fordel, at den kunne udvides efter figuren, og det blev den!".* *"Man forstår godt, at ungerne var ved at dø af grin ved synet af mig!"*

*"Hvor jeg led, så grænseløst, at der slet ikke findes ord i vort sprog der kan beskrive det."*⁵⁾

Arbejderboligen var på det tidspunkt, som denne artikel omhandler helt igennem præget af industrielt fremstillede møbler med "borgerligt præg". Det var således ikke i møbeltyper, at de bedst stillede arbejdere kunne markere sig, men ved anskaffelse af møbler af højere kvalitet og af samlede møblelementer, samt enkelte stykker finere nips.

"Meget fine møbler, de var meget imponerede naboerne, over at vi havde de fine møbler, for der var polstret sæde på. Der var også en lænestol!"

Møblelementet til den "fine stue" var det første man satsede på at anskaffe eller forny, så snart der var råd til det. Således fortæller en arbejderdreng, at da faderen havde fået oparbejdet et lille overskud, tog moderen ind til København og købte en konsol med spejl. Det nåede lige fra gulvet og op til loftet. Desuden en lille grøn "*kanapē blev den kaldt*", fire salonstole med polstret sæde, rundt bord og et højt blomsterstativ, "*jo, det var meget fornemt*". Ud over klædedragt og bolig lagde man vægt på et nogenlunde ordentligt dækket bord og på at have et samlet spisestel til de enkelte gange, hvor man inviterede gæster til spisning.

Man tillagde sig kort sagt lidt "finere" manerer og fik samtidig et skarpt øje for andre, som ikke havde disse manerer: "*Der var en møbelpolstrer fra Trørød eller Nærum, der skulle betragte disse her møbler, og han kom også. Jeg kan endnu huske vi sad og skulle spise, og min far, han var vistnok ude at køre, der var kun min mor og os unger. For det første, så klæde han sig i hovedet med gaflen og for det andet, så havde han en lommelærke i lommen. Når min mor så var ude i køkkenet, så tog han sig en slurk. Vi sad jo og stirrede på ham vi unger."*

Blandt de næringsdrivende i Vedbæk var der mange, som tjente sig op og kunne bygge egen villa. For de der klarede sig bedst, blev det undertiden temmelig store overskud anvendt til at ændre ved en lang række elementer i livsformen. Ændringerne gjaldt områder, som andre lagde mærke til, især i forbindelse med en øget selskabelighed.

Boligindretningen fik derfor en høj prioritet. Det var ikke nok med polstrede møbler. Der hørte klaver, kniplebrædt, radio eller andet til, som viste, at man havde råd – råd til at holde fri.

"Så imidlertid, så fik vi klaver. Det skulle alle have dengang," fortæller en datter af en velhavende fisker, "*så vi fik et hjem med klaver, og min søster lærte at spille, og jeg skulle også lære det, men jeg havde overhovedet ikke sans for musik."*

Fra en anden familie fortæller datteren, at hendes far pludselig bestemte, at hun skulle lære at spille violin. Han havde vistnok set hende gå rundt og file på et par bambusstænger. Hun blev ikke spurgt, om hun var interesseret og det lykkedes da heller ikke at få ret meget ud af undervisningen. Kunne man ikke lære at spille, så måtte pigerne i hvert fald lære at brodere, filere og kniple.

Til det rigere udstyr hørte også sølvtøj og musselmalet porcelæn fra Den kongelige Porcelainsfabrik. I løbet af 1920-erne begyndte flere at samle på det dyre porcelæn i stedet for det hidtil populære fajancestel med den samme dekoration trykt på.

Den "finere" bordskik slog også igennem på kostholdet og enkelte begyndte endda at drikke vin til søndagsmiddagen, "*men kun når der var gæster*". Efter middagen spillede mændene kort medens konerne sad og broderede.

Til festerne i Håndværkerforeningen kom man i det store skrud og børnene blev ført frem. "*Vi fik jo fine balkjoler, lyseblå med flæser og lyserøde med flæser, vi var så fine. Min mor syede selv og nogle gange fik hun andre til at sy og drengene var jo i matrostøj. Det var jo byens "upper-ten" der kom der, så det syntes jeg var dejligt."*

Enkelte af de unge kom i Vedbæk Tennisklub, der ellers var domineret af landligere.

Det vigtigste symbol på at man tilhørte "eliten" blandt de næringsdrivende, var dog at anskaffe personbil. Flere af byens vognmænd fik biler i løbet af 1920-erne, men det var til erhvervskørsel. En bil der udelukkende kunne anvendes til personkørsel var den vildeste luksus, som ellers kun københavnernes tillod sig.

Landliggerfruer samlet med deres håndarbejder. For denne del af befolkningen var dette en hverdagsbeskæftigelse. Foto fra telefondirektør Johannsens album o. 1915. (Søllerød kommunes Byhistoriske Arkiv).

For landliggerne var det et særtræk, at de var de første til at følge moden, til at anskaffe nyudviklede produkter, nye opfindelser, kort sagt – dette at ændre og modernisere var en del af livsformen.

Det der derfor udmærker "eliten" blandt landliggerne var at være først med nyheder, at have den fornemste boligindretning – men også at have fornemme aner, gammel"kultur", som ikke hurtigt kunne købes for penge.

Nyhederne anvendtes på nøjagtig samme måde som hos lokalbefolkningen, nemlig til at markere en "højere" position blandt ligemænd. Her skal blot nævnes et par eksempler på hvordan man tillagde selskabeligheden stor betydning og satsede meget på at imponere på denne front: På et af de største landsteder lagde man stor vægt på folkenes påklædning og husets datter fortæller: "Når man tænker sig de sommerdage! Tjenerne serverede i mørkegrønne uniformer med sølvknapper og hvide handsker og stuepigerne var i sorte kjoler med små hvide forklæder og hvide blondekapper i håret."

En anden meddeler fortæller, at forældrene engang var bedt til middag hos indehaveren af et stort kaffefirma: "Far fortalte, at efter middagen, de havde fået kaffen, så siger værten: "Ja, hvis der er nogen, der har lyst til at se køkkenet, så er de velkomne." og far tænkte: "Du gode Gud, vi er 24 mennesker til middag, hvordan ser det køkken ud?" Husk, det var 4-5 retter mad og 6 slags vin og sådan noget. Så kom de ned og alt var som blæst, alt vasket op. De havde altså en tjenerstab, som var meget stor, og det var han jo stolt af."

Øldepotejer Christian Olsens datter ved kniplepuden i "den fine stue". Billedet kunne (og skulle?) forlede en til at tro, at pigens hverdag svarede til landliggernes med rigelig fritid. Billedet er imidlertid opstillet i anledning af fotograferingen. Ølhandlerens datter måtte hver dag hjælpe sin mor med at skylle flasker. Billedet udtrykker altså snarere ønsket om en livsform, end det er et billede fra familiens virkelige liv. (Foto Kystateljéret o. 1912. Søllerød kommunes Byhistoriske Arkiv).

Havde man for længst slået sin position fast, kunne man derimod tillade sig at se lidt stort på anvendelsen af de traditionelle symboler: *"Min bror gik i 2. g. og blev inviteret til et selskab, hvor der stod: "Påklædning: Smoking". Så blev min far så vred, så skrev han: "Da Mogens ingen smoking har, kan han desværre ikke komme." Det syntes min far var noget pjat, at en 2.g.-er skulle have smoking."*

De her nævnte spredte eksempler på, at enkelte personer inden for hver kategori havde en delvis afvigende livsform viser altså, at disse ændringer ud over at være led i en modernisering/udvikling også, og nok så væsentligt var et led i, at man ønskede at markere en lidt "højere" social og kulturel position over for resten af ens kategori. Dette blev i overvejende grad gjort på de materielle områder, hvor det drejede sig om symboler, som umiddelbart kunne købes for penge.

I anden omgang foretog man ændringer i omgangsformer og fritidsinteresser og en ændring i sprogbrug. For alle ændringerne gjaldt det, at de nye former svarede til noget, der allerede eksisterede hos personer, der var umiddelbart højere socialt placeret end en selv. For de der selv var socialt højest placeret i Vedbæk hentedes ændringerne fra de ofte sidste nye internationale modestrømninger, eller man tillod sig på nogle punkter at sætte sig ud over denne stræben efter nye symboler – hvilket dermed også blev et symbol!

Kontakt

Medens ovennævnte betragtninger i høj grad giver indtryk af, at der var glidende overgange imellem livsformerne, eller variationerne i livsform, så var grænserne mellem forskellige net af latente mellemmenneskelige relationer til gengæld skarp og fulgte nøje de økonomisk/erhvervs-mæssigt bestemte kategoriers grænser. Ikke sådan at forstå, at alle mennesker i hver kategori omgikkes, men sådan, at det enkelte individs latente mellemmenneskelige relationer ikke overskred grænserne mellem kategorierne.

I modsætning til andre, navnlig større byer, så var der i Vedbæk ikke skarpe grænser mellem de forskellige befolkningskategoriers boligområder. Denne geografiske nærhed betød, at børn fra alle kategorier, som jeg har nævnt, havde let ved at mødes. For mange har det senere i livet givet anledning til refleksioner over, hvordan man kunne leve dør om dør, når der var så store sociale forskelle og forskelle i livsform.

På Strandvejen ned til Øresund lå et "længehus" med 2-3 rums arbejderlejligheder. Lige ved siden af lå en sommervilla med 11 værelser og en stor velholdt have. En meddeler fortæller fra sin barndom i denne villa, at han legede med flere af fiskerdrengene der boede i "længehuset": *"En af drengene snakkede altid om kisten på loftet med faderens sorte stadstøj. Det var for ham, som var det en gallauniform". "Jeg fortryder tit, at jeg ikke sørgede for, at de børn fik noget mad, for havde jeg bedt mor, om de måtte komme ind og spise, så havde de selvfølgelig fået lov til det."* Enkelte gange besøgte han arbejder Hansens, der også boede i huset, fordi han legede med deres søn, Peter: *"Lejligheden var sådan, at man kom ind igennem en gang, som tillige var køkken og så kom man ind i en stue, der havde større bredde og så var der en lille stue, der lå ved siden af køkkenet."* I køkkenet *"stod moderen så og stegte flæsk og sådan noget og lagde det i små stykker sammen med kartofler. Og Peter, han sagde: "Ab, flæskebidder!" og så rakte han ud, lige som om han ville tage. Moderen slog efter ham med kniven dog uden at ramme ham."* Jeg kan også huske, at de havde en tønde, der lå ned ude i det lille bitte stykke have de havde, og der var en kanin i, og så var der slået ståltråd for enderne af tøndens, og den blev fedet op. *De hentede skarntyder og andre ukrudtsplanter til den og den fik de til juleaften."*

Sammenfatning

Sammenfattende kan det altså siges, at Vedbæks befolkning i den behandlede periode fordelte sig på 3 økonomisk/erhvervs-mæssigt bestemte kategorier, og at der mellem disse kategorier fandtes væsentlige forskelle i livsform.

Imidlertid var der så mange ligheder mellem dele af kategoriernes livsform, at der ikke kunne trækkes en skarp grænse mellem forskellige livsformer.

Det viste sig endvidere, at det første der skete, når individer i en af kategorierne fik økonomisk fremgang var, at de ændrede i deres livsform ved at optage visse nye elementer, som i forvejen var almindelige hos den befolkningskategori, der var socialt umiddelbart højere placeret. Disse elementer var i første række materielle. Der var altså tale om, at når de økonomiske begrænsninger slækkedes, så udviste alle, uanset hvilken kategori de tilhørte, et ønske om at nærme sig en livsform, som på undersøgelsestidspunktet svarede til de velhavende københavnske landliggeres. Dette ønske rettede sig først og fremmest mod visse specielt symbolledede elementer i livsformen.

I stedet for 3 livsformer, var der altså snarere tale om 3 eller flere, hovedsagelig økonomisk bestemte, varianter af den samme livsform.

Jeg er ikke i denne artikel kommet nærmere ind på, hvordan folk i Vedbæk selv oplevede byen i denne periode. En undersøgelse af dette viste imidlertid, at de mindre variationer i livsformen langt fra stod så skarpt i bevidstheden, som grænserne mellem de 3 kategorier. Dette afspejlede sig i den omgangskreds man havde, som kun omfattede personer fra ens egen kategori, men som aldrig omfattede personer fra andre kategorier.

Selvom man ændrede på dele af sin livsform, så kommunikerede man alligevel ved resten

af sin livsform tydeligt over for andre i ens egen kategori, hvor man hørte til. Man følte sig stadig og blev stadig af andre betragtet som henholdsvis arbejder, næringsdrivende eller landligger. Ens holdninger og vurderinger svarede til dette. Det var først, når man skiftede økonomisk/erhvervsmæssig kategori, at der kom skred i ens holdninger og vurderinger. En af meddelerne udtrykte det noget firkantet, men meget betegnende med følgende bemærkning: *"Ens politiske overbevisning drejer sig om pengepung". "Vi kan ikke blive ved at stemme sådan noget der (socialdemokratisk), vi har tre mand i arbejde, nu er vi konservative", kunne man sige."*

Harmoni

Alle meddelere jeg har talt med i Vedbæk giver udtryk for, at Vedbæk i den pågældende periode var et harmonisk samfund. De gnidninger der var, var af personlig karakter, og spillede ikke en væsentlig rolle. De udsagn, der kommer om det modsatte, er for de flestes vedkommende efterrationaliseringer. Alle lægger vægt på, at man havde et godt forhold til folk fra de andre kategorier. Man hilste på hinanden på gaden, *"jeg vil ikke blive lyrisk og sige, at det gik videre end det"*, bemærkede en landligger dog.

Arbejderne fortæller i de fleste tilfælde, at de havde et godt forhold til deres arbejdsgiver eller herskab. Man satte en ære i at udføre arbejdet godt, og kom ikke og forlangte højere løn. Fra en af de store villaer fortæller sønnen således, at hans far havde stort besvær med at give lugekonen højere løn. Det ville hun ikke høre tale om. Først da hun i stedet blev tilbudt frokost de dage hun arbejdede, accepterede hun.

Dette eksempel er ikke enestående, en meddeler, der i sine unge dage var rengøringskone hos en af de næringsdrivende, nægtede at holde kaffepause om formiddagen. Hun kom for at arbejde og ikke for at snakke!

Fra landliggerens side hører man også mange eksempler på, at man fandt det væsentligt at være på god fod med lokalbefolkningen: Man var dus med fiskerne og man snakkede hyggeligt med de handlende.

Når meddelerne i dag taler om *"de gode gamle dage"*, som en tid, hvor man *"kom hinanden ved"*, hvor der ikke var alt det *"kævl og strid"*, som der er i dag, så er der faktisk en ganske stor portion af sandhed i det for Vedbæks vedkommende: Alle stræbte, som denne undersøgelse har vist, efter den samme livsform, og de mange nok sporadiske, men personlige kontakter på tværs af kategorierne gjorde, at man betragtede hinanden som medmennesker.

Der var langt fra Vedbæk til København. En arbejder i Vedbæk og en klassebevidst, organiseret arbejder på Nørrebro havde et vidt forskelligt forhold til deres tilværelse. I Vedbæk fandtes i det store hele en følelse af, *"at vi er alle i samme båd"*, stræber mod den samme livsform. Derfor var der så dejligt ude i Vedbæk!

Noter

1) Eksempelmaterialet til denne artikel er hentet fra en interviewundersøgelse i Vedbæk i 1979-80. Undersøgelsen foretog jeg for Søllerød Museum og materialet bearbejdes i øjeblikket til brug for en specialeafhandling om kulturelle grupperinger. Interviewudskrifterne er arkiveret på Søllerød Museum (reg.nr. 64.N.1-3, 77.N.1. og 82.N.1-39.). Alle følgende citater er, hvis ikke andet er anført, hentet herfra.

2) Ady Rechnitzer: "Sømærket". Et Vedbækshjem gennem 4 generationer. Søllerødbogen 1978.

3) Gunnar Sandfeld: Søllerød – som det var engang. Bind 4. 1976. p. 240.

4) Architekten 13. årg. 1911, nr. 19, p. 173.

5) Esther Eckhaus: Fra det gamle Vedbæk. Kronik i Politiken 19-9-1977.

Arbetarna, borgarna och musiken

av Stefan Bohman

Körsång, musikkårer och visor blev den framväxande arbetarklassens musik. Artikeln ställer frågan i vad mån dessa former också var ett uttryck för arbetarnas klassspecifika värderingar och erfarenheter. Här konstateras att den socialdemokratiska delen av arbetarrörelsen snarare hade som mål att bilda arbetarna i den borgerliga musiken, än att skapa en ny arbetarmusik. Endast i den spontana visan, föga uppmärksamrad av den organiserade arbetarrörelsen, kan man finna en mera genuin arbetarmusik.

Inledning

Hur skaffar sig en ny samhällsklass en kultur?

Det är denna mycket generella fråga som ligger till grund för mitt arbete. I ett närmare studium måste naturligtvis konkretare och precisare frågor ställas, men låt oss börja med att se frågan på detta allmänna plan.

Nya samhällsklasser växer upp huvudsakligen p.g.a. ekonomiska orsaker. Borgarklassen stod för ett annat förhållningssätt till produktionsmedlen än feodaladeln. Utifrån detta förhållningssätt sökte den skaffa sig en passande kultur. Avgörande är att detta inte kommer av sig självt. Även nya kulturella former uppstår som reaktion *mot* någonting och byggande *på* någonting. Man kan se hur borgarklassen i t.ex. arkitekturen skapade sig nya former som passade ett nytt sorts boende, men hur man samtidigt byggde på former den klass som man bekämpat skapat. Denna motsättning döljer många intressanta frågor. Vilka möjligheter hade den nya borgarklassen att frigöra sig från tidigare kulturdominanser och skapa sig en fristående "egen" kultur? Vad hade de nya borgarnas gamla klassbakgrund för betydelse? I vilken grad ville borgarna tillkämpa sig en feodal kultur de tidigare känt sig utestängda från?

Liknande problem och frågeställningar kan ställas om den nya arbetarklass som växte fram under andra halvan av 1800-talet. Huvudsakligen på grund av min tidigare intresseinriktning har jag valt att studera dessa frågor utifrån musik. Arbetarnas musik är också intressant att studera därför att folkmusikforskningen i så hög grad koncentrerat sig på allmogens musik.

Jag har koncentrerat mig på musiken inom arbetarrörelsen och dess ledares musik- och kulturinställning. Arbetarrörelsen definierar jag som den organiserade delen av arbetarklassen – fackföreningar, partier m.m. Till arbetarrörelsen räknar jag alltså både det socialdemokratiska och de kommunistiska partierna. Jag kommer dock mest att behandla socialdemokratiska och dess relativa dominans bland svenska arbetare.

När man skall skriva en artikel på ett relativt stort insamlat material har man flera alternativ — man kan plocka ut en liten del av materialet och belysa det noggrant eller man kan presentera hela materialet med frågeställningar, men då på ett översiktligt sätt. Mitt material är dels ihopsamlat arkivmaterial belysande arbetarrörelsens musik, dels ett antal intervjuer jag gjort med sångare, musiker och visförfattare som varit och är arbetare och som framfört sin musik i arbetarsammanhang. För att få informanter har jag samarbetat med Arbetarnas bildningsförbund (ABF).

Det ser vanligen mest förtroendeingivande ut om man noggrant penetrerar ett litet problem, men det är samtidigt roligt att få spekulera kring mer eller mindre välgrundade tankar och hypoteser som jag med pinsamt medvetande vet kräver ytterligare belägg, nyanseringar och allmän tankeverksamhet.

Vad är arbetarmusik?

Begreppet arbetarmusik är svårdefinierat. Det är inte min mening att här ge en exakt definition, men jag vill försöka reda ut lite hur begreppet använts och kan användas.

I begreppet arbetarmusik läggs i praktiken ofta en värdering av vad man egentligen tycker är bra musik och bra arbetarpolitik. Jag har diskuterat med flera personer som i debatten visat sig haft olika meningar om vad de egentligen tyckt vara arbetarmusik. För somliga är det arbetarmusik bara om innehållet i en text är av revolutionär art, ibland bara om innehål-

Stockholms Allm. Arb. Sångförening

rekommenderar sig härmed till utförande af såväl

◀• **Kör-** som **Kvartettsång** ▶

på **Föreningars** och **enskildas** fester, baler och sammanträden m. m. såväl till agitation som nöje.

Beställningar mottagas af Föreningens Ordförande
hvilken adress återfinnes i Socialdemokratens minneslista.

Rikhaltig repetuar. Billigaste pris.

På detta sätt gjorde Stockholms Allmänna Arbetarsångförening reklam för sig. Reklamlappen är ifrån början utav 1900-talet.

let är av en *viss* revolutionär art. (För somliga socialdemokrater endast om innehållet inte är *för* revolutionärt). För andra är arbetarmusik bara den musik som är skriven av arbetare, ibland t.o.m. bara av en viss sorts arbetare. För ytterligare andra är det viktigaste kriteriet om musiken har använts av arbetare. I så fall är frågan: i vilka sammanhang skall musiken ha använts för att definieras som arbetarmusik? Var det arbetarmusik när arbetarna tågade efter Horst Wessel i Tyskland? Vi uppfattar ju ofta musik vid nutida demonstrationer som arbetarmusik.

Det finns naturligtvis flera åsikter om vad som egentligen är arbetarmusik, och de jag har räknat upp har kombinerats och kan kombineras på olika sätt. Det vore en angelägen uppgift att studera hur de olika bedömningsgrunder som florerar, om vad som är arbetarmusik (eller arbetarkultur, allmogemusik etc.), hänger samman med bedömarens egen klasstillhörighet och politiska bakgrund. Den idealbild många skapar sig av vad som är arbetarmusik, och det faktum *att* man skapar sig en idealbild, bör rimligen ha ett samband med personernas samhällssyn i stort.

Ett sätt att slippa undan dessa besvärliga distinktioner vore att säga – den musik arbetarna omger sig med, oavsett vem som skrivit den, oavsett texten, oavsett till vad den används, är arbetarmusik! Men för att få lite ordning bland begreppen tänker jag inte kalla detta arbetarmusik utan arbetarnas musik. (Jag skall strax återvända till begreppet arbetarmusik.) Arbetarnas musik är då den musik arbetare de facto har omgivit sig med och använt, både till vardag och fest. Arbetarnas musik kan man ringa in genom forskning, t.ex. genom intervjuer. Då kommer man förmodligen fram till att skillingtryck, slagdängor, religiösa sånger m.m. tillhört arbetarnas musik. Liksom en undersökning idag förmodligen skulle visa att många arbetarungdomars musik är pop, punk etc. När man då på detta sätt kan forska fram den musik arbetare omger sig med och kallar detta arbetarnas musik, behövs då ett begrepp som arbetarmusik och hur skall man bland alla förslag kunna komma fram till vad det är?

Jo, jag menar att begreppet arbetarmusik trots allt behövs vid sidan av begreppet arbetarnas musik och det av följande skäl. Arbetarklassen har i både ekonomiskt och ideologiskt, kulturellt hänseende varit förtryckt. Stat och kulturledning har både socialt och ekonomiskt premierat den kultur som omgett den härskande klassen, borgarklassen. Det är den kulturen som huvudsakligen fått egna lokaler, som man forskat kring och skrivit böcker om. Den musiken uppbar vanligen också de värderingar som är typiska för borgarklassen. Titta t.ex. på texterna till gamla romanser, slagdängor, operalibretton och titlarna på salongsstycken för piano. Egentligen är det ju mycket naturligt att en samhällsklass försöker prägla sin kultur med sina specifika erfarenheter och sina specifika värderingar. Därför är det intressant att titta på hur den växande arbetarklassen, mer eller mindre medvetet försöker uttrycka *sina specifika värderingar och erfarenheter* i kulturella former. Då räcker det inte med att bara tala om arbetarnas musik, som ju mycket väl kan vara musik helt präglad av borgerliga erfarenheter och värderingar. Forskning kring arbetarmusik blir då ett försök att inringa den musik som på olika sätt är klassspecifik för arbetarklassen. Sedan blir de olika definitionerna av klass, arbetare och specifik bl.a. det som bildar grunden för en exakt definition av vad som är arbetarmusik.

Men skapandet av en klassspecifik musik, av en arbetarmusik, sker inte på ett enhetligt sätt, det är inte lättanalyserat. Det rörde sig inte om en arbetarmusik som alla arbetare ställde upp bakom, vilken stod i motsatsställning till en borgarmusik som samfällt bekämpades. Två tendenser motverkade denna förenkling. Å ena sidan borgarklassens intresse av att överföra sin kultur, här musiken, till den nya arbetarklassen. Att överföra sin egen ideologi, sin egen kultur, på andra klasser är ett sätt att befästa sin maktställning. Å andra sidan rörde sig om arbetarklassens *eget* intresse av att ta till sig och utnyttja redan befintliga musikformer. Ingen samhällsklass skapar en kultur i ett vacuum. Man måste lära sig av en befintlig teknik för att själv kunna skapa ett adekvat uttrycksmedel. Raymond Williams talar om en "kvarlevande" och en "framträngande" kultur". Jag skall börja med att titta på dessa två tendenser i svenskt musikliv.

Borgarnas musikaliska påverkan

Som ny samhällsklass odlade borgarna under hela 1800-talet nya former av musik, musik som inte varit vanlig i det feodala samhället. Muscierandet i hemmen, med framförallt pianot som huvudinstrument, var vanligt vid mitten av 1800-talet. Manlig kvartettsång och körsång blev mycket populärt. Städernas musikliv utvecklades starkt. Variteer och musikalerna blev mäkta uppskattade. En av orsakerna till borgarnas intresse att sprida denna musik var naturligtvis de rent kommersiella, ägare till cafeer och musiklokaler ville fylla dem med folk, utgivare av skillingtryck ville få dem sålda. Hela det svenska musiklivet genomgick alltså en starkt kommersialisering vid slutet av 1800-talet. En annan målsättning för den borgerliga musikodlingen var att vidga den nationella och fosterländska känslan. Ett exempel är "Samfundet för unison sång" bildat 1905. I ett upprop undertecknat av flera av samtidens kulturpotentater står det att samfundet vill bidra:

"... till höjandet av fosterlandskärleken, till upplivandet af en varmare samkänsla inom de olika lagren av vårt folk..."

Samfundet började sin verksamhet med att ge ut sångsamlingen "Sjung svenska folk" som blev mycket spridd och därför är intressant.

Denna strävan efter en nationell och till synes klassöverbyggande kultur tog sig flera uttryck i det svenska samhället. Det skapades tidigt institutioner där arbetare kom i kontakt med vad man skulle kunna betrakta som en borgerlig kultur. Redan 1845 togs de första initiativen till bildningscirklar för arbetarna. De hade från början starkt patriarkaliska drag. Ett utmärkande drag för dessa bildningsorganisationer var att de ville ställa sig utanför den politiska utvecklingen, utanför klassintressens. Kulturen och musiken betraktades som något allmängiltigt. Men bildningscirklarna kom också delvis att bilda grunden för de mer militanta fackföreningarna.

Arbetarrörelsen och musiken

Den andra viktiga frågan är då i vilken grad arbetarna och arbetarrörelsen tagit emot och påverkats av det borgerliga kultur- och musikutbudet. Jag skall här börja med att titta på vad den organiserade delen av arbetarklassen, arbetarrörelsen, haft för kultursyn. Hur och om arbetarrörelsens ledares kultursyn stämmer överens med arbetarnas i allmänhet är sedan en annan fråga.

Man kan säga att arbetarrörelsens ledare bekämpade borgarnas konservativa åskådning på det sociala och ekonomiska området, men ansåg att den borgerliga kulturen var något klasslöst som borde komma alla till del. En av det kapitalistiska samhällets förbannelser var för dem att arbetarna förvägrades ta del av det befintliga kulturutbudet. Ernst Wigforss skrev i sin bok "Materialistisk historieuppfattning":

"All den individens frihet, som kan förenas med alla andras frihet, vill socialismen bevara. Alla de möjligheter till kultur, som det är det borgerliga samhällets ära att ha skapat och dess smålek att vilja försvara åt ett fåtal, av dem vill socialisten låta massorna få del."

Denna kultursyn blev också en del av försvaret av själva reformismen inom Socialdemokratien. En tanke var att genom den tid och det arbete reformerna tog, skulle arbetarklassen successivt skola in sig i sin nya roll, bli mogen för socialismen, "höja sig" över borgarna. Enbart genom reformer skulle arbetarna också få *möjlighet* att bilda sig. Synen på kulturarbetets nödvändighet genom reformismen fick socialdemokraternas ledare bekräftad i den utveckling de tyckte sig se efter Bolsjevikernas revolution i Ryssland. Branting sade följande på Socialdemokraternas partikongress 1924:

"Förutsättningarna för socialismens förverkligande saknades hos det ryska folket, och man kom därför att gå ur den ena despotismen in i den andra. Här i landet har vi för länge sedan valt evolutionismens väg, ty först där skolar arbetarklassen sig själv för sin ständigt växande uppgift."

Synen på all kultur som något klasslöst som borde komma alla till del var förmodligen präglad av att flera av arbetarrörelsens ledare hade en borgerlig bakgrund och redan var förtrogna med det borgerliga kulturarvet. Fredrik Sterky, Hjalmar Branting och Erik Palmstierna är några namn. Men detta var högersocialdemokratiska ledare. Det fanns en opposition mot denna kultursyn. Den kom till uttryck framförallt efter partisplittringen 1917. Vänsterpartiet blev mycket påverkad av proletärkulturörelsen i Sovjet. 1926 startades av kommunistpartiet Föreningen arbetarkultur vars syfte var att:

"Inom arbetarrörelsen i Stockholm med omnejd verka för höjandet av den proletära kulturen. Organisationen skall inom sitt verksamhetsområde motarbeta typiska dekadensföreteelser inom den borgerliga nöjeskulturen, men tillvarata det bästa inom densamma, såsom folkdanser, bygdemelodier o.d."

För ledande socialdemokrater var tanken på en proletärkultur, en arbetarkultur, en omöjlighet. Den socialdemokratische statsministern Rickard Sandler skrev 1927:

"...föreställningen om den nutida arbetarklassen som skapare av en ny kultur helt annan än den borgerliga, är en konstruktion i intellektuella hjärnor."

Nå, detta har handlat om synen på klass och kultur i stort. Hur har arbetarrörelsen agerat när det gäller musiken? För det första kan man konstatera att arbetarrörelsen visat mycket litet intresse för musiken, åtminstone i jämförelse med litteraturen. I ett Socialdemokratiskt krönikeverk, "Arbetets söner", skrivet av socialdemokrater, ges följande sammanfattning:

"Några i egentlig mening nya former för musik skapade den framväxande arbetarrörelsen inte. Man övertog, som alltid när en ny samhällsgrupp "är på väg upp" det ledande skiktets avlagda kläder. Man anknöt till enklare former som hos de ännu kulturbärande grupperna förlorat sin sötma. Man övertog manskören, blåsorkestern, visorna och kupletterna..."

Den snabba samhällsomvandling som blev resultatet av arbetarrörelsens dominerande roll i samhället förändrade radikalt villkoren för dess musik. Man behövde nu tinte blott kampsånger...Med det förändrade läget för arbetarrörelsen följde också nya bildningsmöjligheter. Intresset för den mera kvalificerade tonkonsten väcktes och växte sig starkare...Arbetslivets folk stod beredda att stiga in i konsersalen..."

Hur överensstämde då denna beskrivning med verkligheten? I vilken grad var verkligen arbetarna "beredda att stiga in i konsertsalarna..."? Hur stämde arbetarrörelsens ledares kultursyn överens med arbetarnas i allmänhet? Hur påverkade de varandra? Jag skall försöka belysa det genom att titta lite närmare på några av de musikaktiviteter arbetare i allmänhet har deltagit i.

Att kören ändrade karaktär indikeras också av stadgornas förändring. 1893 uttrycktes köens målsättning som följande:

"Föreningens ändamål är att genom fastställda öfningar i flerstämmig sång sig utbilda och att i samband med det Soc.dem. Arbetarepartiet på så sätt medverka till ett förädlade och bildande nöje.

Dess uppgift är därför att bufvudsakligen inöfva sånger med Soc.-demokratisk tendens.

I stadgan av år 1901 hade målsättningen krympt till:

"Föreningens ändamål är, att genom fastställda öfningar i flerstämmig sång sig utbilda, samt förskaffa sina medlemmar tillfälle till ett förädlade nöje."

Körsång

Den tidigaste mer amatörinriktade körverksamheten i Sverige fanns framförallt i högreståndsmiljö och bland studenterna. En mer bred folklig förankring fick körverksamheten först med folkrelsernas framväxt. Det skapades under 1800-talet körer i bl.a. skarpskytterörelsen, nykterhetsrörelsen och frikyrkorörelsen. I anslutning till att fler fackföreningar skapades vid 1880-talet ökade också behovet av musik vid arbetarmöten, vid demonstrationer, vid fester etc. Om vi tar Stockholm som exempel, kan man nämna att där bl.a. skapades Stockholms järnvägsbetjäningens sångförening, Stockholms postvaktarbetjantes sångkör, Bokbindaresångföreningen och Stockholms bagaresångförening. En medlem i en annan yrkeskör i Stockholm, Byggnadsarbetarkören, har berättat om körens verksamhet en bit in på 1900-talet:

”Det var ju så att varje fack med självaktning skulle ha en egen kör, men nu är det inga kvar. Körens syfte var från början att göra underbällning till möten. Sedan har vi sjungit på parkkonserter, i sjukhus och så. Vi har någon gång uppvaktat någon arbetsledare med sång, och det har aldrig varit något annat än vänligt bemötande från arbetsledarna.

Vi har alltid repeterat på kvällarna. Då krävs det verkligen ett brinnande intresse för att vilja vara med. Efter att ha stått i kylan och arbetat en hel dag kommer man hem till värmen. Då gäller det att vara intresserad om man skall ge sig ut igen. Vi sjöng alla möjliga låtar. En gång hade vi t.ex. en Olrog afton i konserbuset. Då sjöng vi bara visor av Olrog. Av Bellman har vi sjungit ett 20-30-tal låtar under årens lopp. Det vi sjungit minst är väl arbetarsånger. Det finns ju så få som är arrangerade för kör. Vi har ju haft så många bra musiker som utgått från arbetarrörelsen så det är konstigt att det inte finns fler.”

Enligt musiksociologen Martin Tegen infogade sig de tidigaste arbetarkörerna helt i den rådande borgerliga musikodlingen. Dirigenterna hörde oftast till det borgerliga skiktet, körerna framträdde ofta inför en borgerlig publik, repertoaren var den vanliga för körer i allmänhet. Ett mer modernt exempel på detta är detta uttalande från en medlem i en arbetarkör i Degerfors:

”Vi har sjungit vid Valborg, första maj och svenska flaggens dag, ja, vid de flesta traditionsbundna helgerna. Någon gång har det hänt att vi sjungit på fackföreningsmöten, årsmöten och så. När metall har årsmöte i Karlskoga vill de ha sång. Det är kantorn här som är dirigent nu. Vi brukar hjälpa kyrkokören ibland och sjunger traditionellt på Lucia. För flera år sedan sjöng vi också på ett valmöte i Karlskoga. Palme var där då. Det var ingen i kören som inte ville vara med, men att inte velat vara med hade väl varit förlegat. Det var förr man var grannlaga med sän't. Kören ställer sig opolitisk och sjunger varsombelst. Det är inga politiska krav på medlemmarna. Det är en tradition inom Värmländska sångarförbundet att vara opolitisk.”

Ett tydligt exempel på en körs politiska utveckling och förhållande till det etablerade samhällets normer är Socialdemokraternas egen kör som bildades 1887. Denna kör hade, liksom många andra, problem med att skaffa dirigenter. De första fem åren hade kören inte mindre än sju ledare, varav några anmälde mer eller mindre relevanta förhinder när det gällde att uppträda vid arbetar- och parti-fester. Det var komprometterande att anföras en socialdemokratisk kör. Någon körmedlem fick då hoppa in istället. Efter en tid bytte ”Socialdemokratiska sångföreningen” namn till Stockholms allmänna arbetarsångförening. Det motiverades så här:

”Orsaken hvarför sångföreningen ändrade namn var den att då det visade sig fruktlöst att få hyra lokaler till konserter och fester så länge den bar namn af Socialdemokratiska sångföreningen, så beslöts vid sammanträde den 22 sept. 1892 att ändra namnet till det nuvarande. Detta beslut var dock ej enhälligt, ty åtta medlemmar reserverade sig häremot...”

På detta sätt såg det ofta ut när arbetarkörerna framträdde. Observera den traditionella 'sångarmössan'. (Foto från Arbetarrörelsens Arkiv i Stockholm).

Denna typ av "opolitisk" målsättning har jag funnit i nästan alla arbetarkörstadgor jag tittat på.

Sammanfattningsvis kan väl sägas att dessa körer mer eller mindre arbetade i det, oftast outtalade, kulturideal som var socialdemokratins. Det bildande momentet för körmedlemmarna var viktigt. Man hade sällan en repertoar som direkt anknöt sig till medlemmarnas politiska eller klassmässiga tillhörighet. Körerna uppträdde i arbetarsammanhang, men också vid andra tillfällen som i kyrkor, vid invigningar m.m. Musikkulturen var inte i första hand en del av någon klasskamp, utan ett klasslöst bildningsideal man strävade att uppnå och som man gärna visade upp i klassmässigt olika sammanhang.

Musikkörer

Samma tendens som jag sett för arbetarkörer stämmer också in på de arbetarmusikkörer som skapades vid sekelskiftet. De fyllde likartade funktioner som körerna. Musikkörer blev vanliga på framförallt arbetsplatser, bl.a. vid bruk. I Stockholm skapades t.ex. Stockholms skofabriks musikkår, Stockholms järnvägsmäns musikkår, Finnboða musikkår. Glasbruken i Småland hade nästan var sin musikkår, de var ofta inspirerade av tyska invandrande glasbruksarbetare. Militärmusikkörerna var annars en viktig källa för arbetarmusikkörerna. Militärmusiken var den musik många arbetare hade hört i parker och liknande, det var flera som i militären fått lära sig spela blåsinstrument, dirigenterna för arbetarmusikkörerna var ofta pensionerade militärmusiker. En medlem i Lessebo musikkår har beskrivit dess verksamhet:

”Repertoaren brukade nästan alltid vara densamma. Vi började och slutade med en marsch. Sedan spelade vi en overtyr av Suppe, Rossini eller någon av de gossarna. Sedan blev det en vals, ett potpurri på operamelodier, ett potpurri på operettmelodier, ett potpurri på folksåtar, det var visor och trallar från Småland. I skåneland och så. Idag finns det mer arrangemang av småstycken att välja mellan, det finns många trevliga arrangemang på t.ex. folksvisor och det tycker folk bättre om än operapotpurrier vilka ju kunde hålla på en 10-12 minuter, men förr prutades det inte på dem. Det var en kutym som ledarna förde med sig. Trots allt var det en musik folk i någon mån kände till.

Arbetsånger spelade vi nästan aldrig, det var bara vid 1:sta maj och då spelade vi Arbetets söner och Internationalen. Det fanns inga bra arrangemang av arbetarvisor att få tag på. Det var väl inga av ledarna som ville göra sådana arrangemang. De var frisinnade och gömde sig bakom det. Vi hade en ledare för inte så länge sedan som vägrade dirigera Internationalen, men det gick bra sedan jag diskuterat med honom. Ledarna kom alltid utifrån, hoss har det bara varit militärer. Jobbarna själva har inte haft utbildning nog för att kunna bli ledare. För oss yngre kvittade det nog vad vi spelade för någonting – bara vi fick spela. När jag började hade vi ingen speciell repetitionsdag. Det var vanligt att jobbarna helt enkelt träffades på fabriken och sa – Ska vi gå och blåsa ikväll?

Men vi har också spelat på valmöten, mest för Socialdemokraterna, men också för kommunisterna. Nu var det flera år sedan vi spelade på ett kommunistiskt möte, de hade större aktiviteter tidigare. Jag kan inte minnas att vi spelat på något borgerligt möte. Ja, vi försöker hålla kåren utanför det politiska gnabbet.”

Jag tror att detta uttalande är representativt för många arbetarmusikkårer. Till skillnad från körerna var förmodligen många musikkårer nära relaterade till arbetsgivarna. Vad gäller brukskåreerna var det naturligt på en av hävd partiarkalisk ort. Arbetarmusikkåreerna behövde också stöd till inköp av instrument och liknande. Det var därför inte ovanligt att kåren i gengäld spelade för och åt arbetsgivaren. Ett exempel på en i samhället välintegrerad arbetarkår är Göteborgs spårvägspersonalens musikkår. Den bildades 1919 av några spårvägsmän, fick stöd av arbetsgivarna, växte och fick till slut spela vid tillfällen som sjösättningar på Eriksbergs varv, vid invigningen av nya älvbron. Arbetsgivarna tog t.o.m. på hänvändelse från facket, hänsyn till musikalitet vid viss anställning.

Visor

Körer och blåsorkestrar blev delvis representanter för en mer ”officiell” musik. Problemen med att arrangera, öva och samordna många människor ställde sina villkor. Men under detta fanns en underström av spontant skrivna visor, visor som kunde vara en direkt reaktion på en händelse, en arbetares personliga reflektion eller en medveten politisk propagandagäst.

Många visor har tillkommit vid kristidstillfällen eller i samband med arbetslöshetsperioder. Det verkar ha funnits behov av att vid speciellt svåra tider uttrycka sina problem. Speciella händelser som strejker och lockouter framkallade också många visor. Ett exempel på hur en strejkvisa kunde fungera är Lump-Lena valsens från hamnarbetarkonflikten i Stockholm 1903. Stuveriarbetarna blev lockoutade och strejkbrytare skaffades istället. För att dessa inte skulle kunna nås av arbetarnas prppaganda inlogerades ”gulingarna” i en pråm mitt i Stockholms ström. Denna båt kom i fokmun att kallas för Lump-Lena. Detta avskräckte inte de lockoutade arbetarna som en augustinatt tog ett antal roddbåtar vilka de befolkade med en blåsorkester och fackets starkaste röster. Sedan cirkulerade de runt Lump-Lena hela natten och höll strejkbrytarna vakna genom att spela och sjunga för full hals. De sjöng bl.a. Arbetets söner och förmodlingen Lump-Lena valsens som skrevs just vid konfliktens början och publicerades i Socialdemokraten. Att den verkligen blev spridd illustreras av att man vid hamnarbetarkon-

flikten i Hargshamn 1924 sjöng samma visa (där fanns också en Lump-Lena) men man hade bytt ut "Stockholms hamn" mot "Hargshamns hamn".

*"Lump-Lena, Lump-Lena hör vilket namn
på båten som ligger i Stockholms hamn
ingen kan tänka, ingen kan tro
att så mycket lump på en båt kan bo."*

Vanligt är att visor, med olika teman, har skrivits för att framföras vid fester eller tillställningar av olika slag. Flera av dem jag samtalat med har sjungit sina visor vid sådana tillfällen. Ett exempel är en nu åttiotvårig kvinna i Lindome:

"Några gånger har jag väl uppträtt offentligt och sjungit egna visor. Första gången var 1937 på en fackföreningsfest, men det blev flera gånger, även på våra politiska möten. Det är roligt att minnas nu. Det finns oändligt mycket att tillägga, minnena kör på, men det får vara nog nu. Här är ett par visor som jag gjort. Den ena en s.k. nidvisa som verkligen var berättigad. Den handlar om en Lindell som jag fick höra mycket om. Jag kunde tillslut allt om honom. Då bittade jag på den här visan. Jag sjöng den sedan på en fackföreningsfest 1937 och fick mycket applåder för den. Gubbarna tyckte om den för de var arga på Lindell.

*Hej Lindell du är så fräck
där du går omkring och glor.
Men du skrämmer ingen av oss
fast du själv tror du är stor.
Vi rår på dig ska du veta
eniga vi alla är,
huru mycket du än stretar
och är sur och arg och tvär."*

För att närmare belysa sången och musiken i fackföreningarna har jag tittat på en del kongress- och fackprotokoll. Vid Metallindustriarbetarförbundets kongresser har man flera gånger fram till och med 1909 börjat och avslutat kongressen med att unisont sjunga "Arbetets söner". Vid förbundets 11:te kongress 1913 kom dess första organiserade musikprogram. Mötet öppnades med "Socialdemokratiska ungdomsklubbarnas sångkör", 1938 utökades musiken med att en orkester spelade vid kongressöppnandet. Det var Typografiska föreningsorkestern som spelade Ouvertyren till "Orfeus i underjorden" och mellanaktsmusiken till "Rosamunda" av Schubert. Sedan utökades musiken alltmer. På kongressen 1969 var underhållningen verkligen omfattande. Sveriges Radios symfoniorkester under Eckert-Lundin spelade bl.a. "1812" av Tjajkovski, "Elegie" av Alfven och "I bergakungens sal" av Grieg. Kongressmusiken hade alltså utvecklats till en manifestation i storslagen festmusik, helst av klassiskt snitt. I sin strävan att omrama de stora metallkongresserna med passande musik, hamnade man till slut i Sveriges Radios symfoniorkester. Denna tendens har jag funnit i alla kongressprotokoll jag läst, även vid det socialdemokratiska ungdomsförbundets kongresser. Kunde man, tog man alltså till den borgerliga klassiska musiken.

Hur sjöng man då på lokala fackmöten, och vad sjöng man? Jag har tittat på Metals avd 116 i Lysekil. 1905 hade avdelningen 36 medlemmar och höll 26 avdelningsmöten. Dessa inleddes 17 gånger med att man sjöng "Arbetets söner" unisont, 19 gånger avslutades mötet med samma sång. I flera fall började man ett möte med att sjunga första versen, och slutade med att sjunga den sista. Tre möten avslutades med "Socialisternas marsch".

Går vi sedan till avdelning 116:s möten 1912 finns 13 avdelningsmöten protokollförda. Det märkliga är att det nu endast finns *en* uppteckning om att man sjöng till ett möte. Denna utveckling har jag funnit i de flesta fackföreningar jag tittat på. Att man slutat sjunga på möten har jag fått bekräftat av flera personer. Här en nu 74-årig lantarbetare utanför Lund:

"1942 var jag med om att starta Stångby arbetarkommun. Vi köpte SSU:s sångbok, ur den sjöng vi när vi skulle börja mötena. Det skapade en trevlig anda på våra möten. Vid årsmötena var det sedan riktig fest, då var det mer sång än annars. Det var dans också. Vi kunde dansa till munspel, ibland sjöng vi och dansade samtidigt. Det kunde låta som en samling kraxande kråkor. Det var vid ett arbetarmöte som jag skrev min arbetarsång. Det var 1946. Sedan upphörde arbetarkommunen i Stångby, orten aufolkades nämligen på arbetare. Vi övergick till en annan arbetarkommun. Men där sjöng de inte. Idag sjunger de inte alls på mötena, kanske bara när jag är med. Det är inte samma sak som förr, arbetarna är för slöa. Det är kollektivanslutningen som tar död på intresset."

Arbetarna, borgarna och musiken

Efter denna summariska redogörelse för några av de musikformer arbetarna har använt sig av vill jag sammanfattningsvis konstatera några saker.

Repertoaren för körer och blåsorkestrar har i mycket liten grad innehållit låtar skrivna av arbetare själva eller haft texter som direkt uttryckt arbetarnas erfarenheter och värderingar. Man spelade ofta operett- och operamelodier, vilka hörts i städernas konsertlokaler, eller så sjöng man klassiska småstycken och arrangemang av visor. Det är påtagligt att avsaknaden av arbetarmusik snarare ökat än minskat genom åren. Musiken har mer och mer fått karaktär av *underhållning* än *propaganda*.

Samtidigt kan man konstatera att de flesta av arbetarkörerna och arbetarmusikkårerna visserligen ofta spelat vid specifika arbetarsammanhang, men samtidigt ofta i kyrkor, vid allmänna fester m.m. En musikkår på en bruksort blev inte i första hand arbetarnas kår, utan *bela* bygdens kår. Många körer och kårer i städerna strävade efter att få sjunga och spela i konsertlokalerna. Men det var bara de mest framgångsrika grupperna som kom dit. Att vara "opolitisk", icke klassbunden, är ett mål man strävat efter. Att "musik och politik inte hör ihop" har jag hört från flera informanter.

Det faktum att arbetare använt sig av redan existerande musikformer har flera sidor. En sida är att arbetare de facto givit efter för borgarnas kulturtryck, och använt enbart deras kultur och därigenom upphört att skapa egna kulturella uttrycksformer. Den andra sidan är att ta till sig och lära sig av andra klassers musik, dels för att uppskatta den, men också för att få bl.a. teknisk kunskap för ett vidare skapande av en musik som bygger på egna erfarenheter.

Men, det har funnits en musik som mer direkt uttrycker arbetarnas erfarenheter och värderingar — de visor som skrivits för att framföras i hemmen, på lokala fackmöten eller fester. Eller de strejk- och politiska visor som sjungits vid något konflikttillfälle.

Trots att majoriteten av dessa visor har en dagsländekaraktär är det intressant att konstatera hur få av dem som blivit allmänt kända, tagits upp i kör eller något liknande. Samtidigt som de mer etablerade eller organiserade musikgrupperna, som t.ex. körerna, sjungit en nationalromantisk repertoar, fanns en underström av olika typer av visor, och sällan möttes de båda. När arbetarkörer sjunger arbetarvisor blir det i de flesta fallen endast Arbetets söner eller Internationalen. Jag tror inte att den enda förklaringen till detta är att så få arbetarvisor blivit arrangerade. Överhuvudtaget har intresset inom arbetarrörelsen att bevara dessa spontant skrivna arbetarvisorna varit liten. Det är också anmärkningsvärt att så få av de musikkunniga arbetare, eller arbetarsympatisörer, som ändå funnits har arrangerat nya arbetarvisor för t.ex. kör. Eventuellt har man betraktat detta folkliga visskrivande med ett visst överseende och betraktat den klassiska repertoaren som mer kulturellt högtstående och mer i linje med rörelsens bildningssträvanden, åtminstone efter en bit in på 1900-talet. I vilket fall kan man konstatera att den socialdemokratiska delen av arbetarrörelsen verkligen strävade efter att bilda arbetarna i framförallt den befintliga borgerliga musiken, att ha som mål, inte att stödja och skapa en

ny arbetarmusik, utan att göra den borgerliga musiken tillgänglig för alla arbetare. Man bekämpade i polemik mot kommunisterna blotta tanken på en specifik arbetarmusik.

Som vi sett finns stora likheter mellan denna kultursyn och den musik arbetare i allmänhet utförde. I vilken grad arbetarnas musikinställning varit en direkt följd av den socialdemokratiska kultursynen, vid sidan av det borgerliga inflytandet och arbetarnas självständiga ställningstagande, tänker jag här inte närmare gå in på. Socialdemokratisk press, dess förlag m.m. har dock kunnat styra utvecklingen genom att publicera och sprida t.ex. en viss sorts visor. Man har betonat musiken som en fritidsangelägenhet mer än som en del av arbetslivet eller den politiska kampen.

Konstapeln: Ni är öfverfallen och så ligger ni och skrälar "Arbetets söner" det värsta ni orkar!

Den öfverfallne: Ja, hade jag ropat på hjälp så hade konstapeln aldrig kommit.

(Föderneslandet 1903).

Jag vill påstå att den egentliga målsättningen i den socialdemokratiska musiksnyen, att fylla konsertsalarna med arbetets folk, inte uppfyllts. Det tycker jag mig se med egna ögon. Det finns även undersökningar som stöder ett sådant påstående. En hypotes är att då att socialdemokratin dels genom att inte stödja en specifik arbetarkultur och dels genom att ha misslyckats med att öka bildningen bland arbetare i t.ex. klassisk musik istället har passiviserat många arbetare i musikaliskt hänseende. En hel del i materialet tyder på det. Körer och kårer har blivit färre utan att de ersatts av någon ny kollektiv musikform, det egna musikskapandet har minskat. Detta har, om det stämmer, i allt högre grad spelat de borgerliga kommersiella intressena i händerna. De har fått fritt spelrum att genom de nya medierna grammofon, radio och TV trumma in sin musik och sina texter. Det är då också symptomatiskt att när en reaktion mot detta kommer till uttryck i framförallt slutet på 60-talet, är det grupper *utanför* socialdemokratin, och delvis en ny generation, som söker former för en ny musik – protestvisor, progressiva popgrupper, återupptagandet av bondesamhällets musik m.m.

Litteratur och källor

Arbetets sånger. Kampsånger, strejkvisor, yrkesvisor och politiska visor under 130 år. Red. Fritz Gustav Sundelöf. Lund 1973.

Beyer, Nils: Kulturdebatt inom arbetarrörelsen. *Ur Arbetets söner* del 4. Örebro 1956.

Bjårlund, Eva: Föreningen arbetarkultur 1926-32. *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* nr. 6.

Bohman, Stefan: *Befrielsens ord. Svenska arbetarvisor i kampen för politisk och ekonomisk demokrati 1866-1918.* Lund 1978.

Bolin, Iwan: *Stockholms arbetareinstitut 50 år 1880-1930.* Sthlm 1930.

Bäckström, Knut: *Arbetarrörelsen i Sverige.* Sthlm 1971.

Carlsson, Sten: *Svensk historia 2.* Sthlm 1970.

Godin, Carl: Svensk körhistoria. *Ur Körsång i Sverige* I-II. Örebro 1946.

Gustavsson, Rydkvist, Lundgren: *Mera Ljus, socialdemokratin kultursyn fram till andra världskriget.* Sthlm 1979.

Göteborgs spårägspersonals musikkår 25 år 1919-1949. Gtbg 1949.

Holmkvist, Åke: *Från signalgivning till regionmusik.* Sthlm 1974.

Landelius, Carl: *1840-50 talets bildningscirklar och arbetareföreningar i Sverige.* Sthlm 1936.

Lcander, Sigfrid: *Folkbildningens födelse.* Karlskrona 1980.

—: *Från Anton Nyström till vi som vet mest.* Karlskrona 1965.

Lindbom, Tage: *Arbetarrörelsen och kulturen.* Sthlm 1947.

—: Socialdemokratisk ungdomsrörelse. *Ur Arbetets söner* del 3. Örebro 1956.

Lindhagen, Jan: *Socialdemokratin program 1-2.* Kristianstad 1978 resp Karlskrona 1974.

Magnusson, Paul: *Stockholms arbetaresångförening.* Sthlm 1937.

More, Anders: Svenska sångarförbundet. *Ur Körsång i Sverige.* I-II. Örebro 1946.

Stahre, Sven-Arne: Studie och bildningsverksamheten inom arbetarrörelsen. *Ur Arbetets söner* del 4. Örebro 1956.

Stenmark, Bengt: Folkets press och pressens folk. *Ur Arbetets söner* del 1. Örebro 1956.

Strand, Sigfrid: *Militärmusiken i svenskt musikliv.* Uddevalla 1974.

Strejk. Strejker och strejkvisor 1873-1909. Arkivet för folkets historia. Borås 1974.

Ström, Fingal: Musiken åt folket. *Ur Arbetets söner* del 4. Örebro 1956.

Svensk arbetarrörelse under hundra år. Red Turc Nerman. Sthlm 1938.

Svenska typografernas historia. Red Nils Wessel. Sthlm 1917.

Tegen, Martin: *Musiklivet i Stockholm 1890-1910.* Sthlm 1955.

Typografiska föreningen i Stockholm 1846-1926. Red Nils Wessel. Sthlm 1926.

Uhlen, Axel: *Arbetardiktningens pionjärperiod 1885-1909.* Sthlm 1978.

Västerås arbetarsångkör 50 år. Västerås 1961.

Wolf, Lars: *Tigande diktare?* Sthlm 1975.

Zennström, Per-Olov: *Klasskampen 1917-1939.* Lund 1977.

Uppgifterna om musikaktiviteterna i fackföreningarna har jag hittat i Arbetarrörelsens arkiv. Där har jag också hittat majoriteten av program, affischer etc. Tidningsartiklar och liknande har jag huvudsakligen läst i Kungliga biblioteket. I Nordiska museets folkminnessamling finns en hel del minnen och visor nedtecknade. I övrigt härstammar uppgifterna från samtalen med mina informanter, som är fler än de här citerade, och det material de har visat mig.

Traditionskulturens transformeringer, folkekulturens disciplinering og arbejderkulturarbejderkulturens forarmelse.

af Peter Ludvigsen

Med udgangspunkt i 1970'ernes civilisationskritiske debat indenfor humaniora og samfundsvidenskab, vil forfatteren diskutere nye aspekter på et af folkloristikken/etnologiens kærester temaer: Den gamle almuekulturs forvandling under 1700- og 1800-tallet. Gennem uroligheder på landet i Danmark, stigende kriminalitet og folkelig religiøs vækkelse lader forfatteren os følge tre vigtige tendenser i denne forvandlingsproces; tendenser som fik en væsentlig betydning i dannelsen af såvel en stærk og selvbevidst bondekultur som en svag og underordnet arbejderkultur.

Der har igennem 70'erne været gjort en del forsøg på at placere specielt 1800-tallets kulturtræk og bevidsthedsudvikling inden for nyere teoretiske systemer. Hovedparten af forsøgene er foretaget inden for litteraturhistorie, sociologi og økonomihistorie og har beskæftiget sig med overgangen fra feudalisme til kapitalisme. Perioden er væsentlig for etnologen, fordi en dybere forståelse af hverdagskulturen må forudsætte en rimelig indsigt i de mekanismer og strukturer, som bidrog til udformningen af kulturens udtryk. Et af problemerne med analyserne fra 70-erne har imidlertid været, at i de fleste af dem har det empiriske materiale af folkloristisk/etnologisk observans været enten yderst forældet eller generelt tvivlsomt eller også så svagt, at det har været alt for let at afvise resultaterne p.g.a. de umiddelbare analytiske mangler. (Se f.eks. Madsen, 1972).

Rammerne

Fra slutningen af 1700-tallet til slutningen af 1800-tallet skete kraftige samfundsændringer. Historisk set er der tale om overgangen fra feudalsamfund til kapitalistisk samfund, og de ændringer der fulgte med var så grundlæggende, at almuen hverdagskultur blev totalt forandret.

Samtidig begyndte folkekulturen at interessere de lærde. Før 1700-tallets slutning var det en umulig tanke at beskæftige sig seriøst med almuen – hvis tanken forekom. Folkekulturforskningen tager sin egentlige begyndelse i sammenhæng med den litterære periode, der er kendt som romantikken, men hænger også nøje sammen med den politiske kamp, som borgerne førte i første halvdel af 1800-tallet. I denne magtkamp blev de første folkekulturforskeres beskrivelse af almuen kultur og deres forklaringer af dens sammenhæng anvendt som en del af den argumentation, der skulle til for at overbevise om rimeligheden i netop borgernes krav om politisk indflydelse. Almuen traditioner blev således brugt til at forklare, hvorfor det netop kun skulle være det dannede borgerskab, og ikke hele befolkningen, der stod for tur

Almuen var hverken dannet eller uddannet, den besad ingen indsigt, var ”primitiv” og kunne derfor naturligvis ikke forvente nogen egentlig indflydelse. Borgerne havde lørevet sig fra den oprindelige fælles primitivitet og var således ved at fuldende den historiske udvikling. Men fuldendelsen afslørede samtidig tabet: Den naive naturlighed og nære kontakt med altets oprindelige ide var gået tabt undervejs, men kunne heldigvis stadig spores i traditionskulturen hos samfundets mere primitive befolkningsgrupper. Der var endnu for langt til fjerntboende primitive folkeslag, så den hjemlige almue måtte holde for, og igennem 1800-tallet gjorde ivrige emtejægere, gammeljomfruer, skolelærere, fallerede studenter og folkemindesamlere som princip betragtet alle fattige til genstand for deres velvillige interesse.

Hos almuen kunne man som nævnt finde elementer af den oprindelige eksistens, og der var altså gennem folkeminderne mulighed for at aflure altet interessante detaljer – selv om det hændte, at de lugtede slem. Almuen traditionskultur blev således, dels af ideologiske grunde, dels fordi det faktisk var vanskeligt at overskue området, opfattet som en statisk kultur, der kunne føres langt tilbage i tiden, og hovedparten af folkekulturforskningen har været under indflydelse af denne opfattelse lige siden.

Traditionskulturen

I slutningen af feudaltiden var som nævnt traditionskulturen den fremherskende kulturform hos almuen. Den kulturelle arv traderedes fra generation til generation i en række former, der ikke kun omfattede de velkendte underholdende elementer, men også hele hverdagslivets funktioner, således at socialiseringen var en væsentlig del af denne trading. I den traditionelle kultur kan ses to modsat rettede tendenser, der fremtræder med forskellig vægt i forskellige historiske perioder. På den ene side eksisterer en socialt regulerende, konservativ tendens. Den har altid været fremhævet i folkekulturforskningen og har netop været grundlaget for opfattelsen af folkekulturen som statisk. Der har imidlertid også altid eksisteret en kritisk tendens i folkekulturen. De to tendenser refererer til to elementære funktioner i den menneskelige eksistens. Den første til regulering og ordning af de menneskelige relationer på basis af etablerede værdier og viden. Den anden til ændringer af forskellig karakter. (Dobrowsky, 1958).

Den traditionelle kultur eksisterer i et samfund med stabil bosætning, høj selvforsyning, simpel arbejdsdeling, ringe læsekunnen og ofte et klart patriarkalsk system. Dette bondesamfund er – i vores sammenhæng – samtidig bygget op med en juridisk fastlåst fysisk udbygning af almuen samlede mængde af enkeltindivider, således at en lille elite fuldstændig behersker almuen med det resultat, at majoritetens afkast bliver grundlaget for minoritetens kultur, mens majoritetens af samtiden ikke betragtes som kulturbærende.

1700-tallets almues traditionskultur har naturligvis en ganske tæt sammenknytning med

tidens produktionsstruktur. Her hvor vi netop beskæftiger os med strukturændringerne er det væsentligt at sondre mellem to typer. På den ene side de strukturer, der har deres økonomiske grundlag i en *simpel reproduktion*. I en samfundsmæssig sammenhæng er der tale om den førkapitalistiske samfundsformation, men i et synkront 1700-talsperspektiv er typen for så vidt kun karakteristisk for almuen, mens adel og borgere i en proces, der tog sin begyndelse i slutningen af middelalderen, efterhånden er indgået i den *udvidede reproduktion*. Begreberne er lånt fra den franske sociolog Henri LeFebvre (LeFebvre 1977, Kværndrup 1981), og de svarer ikke til Marx' indhold i de tilsvarende udtryk. Hvad der menes med dem her kan kort forklares således: I det førkapitalistiske samfund anvendes merproduktet – f.eks. gennem en konges eller et præsteskabs tilegnelse – til at reproducere samfundsvirkeligheden og dermed samfundets stabilitet i den stadige tilgang af nye medlemmer. Denne samfundsmæssige reproduktion sker gennem riter, fester,, monumenter o.l. Der er ikke tale om nogen akkumulation i den senere kapitalistiske forstand, men om en simpel reproduktion i en cyklisk proces.

Denne struktur er gennemgribende og traditionskulturen er integreret i den. Traditionskulturen er på samme måde cyklisk i sin funktion, og da netop reproduktionerne er dens inderste mening, får denne kulturs udtryk en række karakteristiske træk: Gentagelsens betydning – i den enkle opbygning af den overskuelige, horisontalt orienterede tankegang uden egentligt tidsmæssigt perspektiv eller linearitet – markerer en side af kulturen (Olrik, 1921; Propp, 1975), mens selvforsyningen naturligvis markerer samme struktur i den egentlige produktion (Dobrowsky, op. cit) og den lave effekttærskel med sin korte afstand til "civiliseringen" endelig bliver en syntetisk markering af kulturens grænser (Elias, 1968).

I 1830-erne gjorde den danske maler Martinus Rørbye en række skitser fra Tugt-, rasp-, og forbedringshuset i København, hvor han fik tilladelse til at tegne fangerne. Skitsen her viser to såkaldte slaver. Deres fangedragt har fået uniformspræg, fordi det var praksis, at de for en billig penge blev lejet ud til at arbejde for borgerne i København i dagtimerne. (Statens Museum for Kunst. Kobberstiksamlingen).

Men selv om gentagelsen i den simple reproduktion er den tap, omkring hvilken hele samfundet og hele traditionskulturen drejer sig, er der ikke tale om noget statisk samfund, ligesom der altså heller ikke er tale om nogen statisk kultur. For samtiden har problemet naturligvis slet ikke eksisteret (Gimpel, 1976), og når traditionsforskerne har gjort traditionskulturen til en statisk kultur, skyldes det først og fremmest en manglende mulighed for at indse de grundlæggende tænkemåder i forskellige samfundsformations kulturformer. Alle traditionsforskerne har været grundigt socialiseret ind i en lineær tænkemåde, og vurderingen af traditionskulturen blev dels foretaget under en ideologisk synsvinkel og havde dels karakter af umiddelbar kulturrefleks. Dette træk er naturligvis ved at ændre sig, men her i Norden eksis-

sterer den stadig fint i de dominerende og noget overfladiske tendenser i den finske folkloristik (se f.eks. Honko, 1981).

Efterhånden *suppleres* den simple reproduktion med den udvidede reproduktion – eller bedre den *kumulative proces*. Herved indarbejdes der gradvis en grundlæggende skelnen mellem det *produktive arbejdes samfundsmæssige karakter* og den *private karakter i ejendomsretten* til produktionsmidlerne. For almuens vedkommende slår denne ændring igennem i sidste halvdel af 1700-tallet og første halvdel af 1800-tallet, således at forudsætningerne for traditionskulturen altså forsvinder i den periode og andre kulturformer optager dens funktion. Der bliver derfor i høj grad tale om, at de udtryk for traditionskultur, som aktualiseres op mod vor egen tid, set fra et kulturvidenskabeligt synspunkt kun har begrænset interesse, fordi de er udtryk for usamtidighed. Det egentlige arbejdsfelt må være hverdagskulturens *historie*, således at den utilstrækkelighed som eksisterer, fordi en produktionsforms kultur gives en dominerende placering, forsvinder.

Naturligvis kan et så kompliceret fænomen som traditionskulturens transformering ikke kun forklares ved hjælp af et enkelt reduktionistisk forhold, men ved at anvende den simple reproduktion og den kumulative proces som hovedkategorier, bliver det muligt at omsætte empiriens mangfoldighed og således komme et skridt på vejen med hensyn til at forstå dels strukturens dynamik, dels også i nogen grad de socialpsykologiske forhold hos enkeltindividet.

Den kumulative proces udvider den simple reproduktion med tre væsentlige træk: *totalitet*, *samfundsmæssiggørelse* og *segregation*. Alle tre nye træk er væsentlige for almuekulturens ændringer gennem perioden. Den kumulative proces griber ind i alle detaljerne, og i denne totalitet bliver alle hverdagslivets elementer gjort til en del af den samfundsmæssige proces. Det forhold kommer måske klarest frem i udkrystalliseringen af bondekulturen og arbejderkulturen. Endelig sker segregationen som en integreret funktion, idet linearitetsdefekte elementer udskilles – dengang som i dag – gennem den samfundsmæssige disciplineringsproces. Denne segregation er vigtig, fordi den er et væsentligt grundlag for den hidtidige folkloristik, idet den netop udskiller kvinder, børn, ”fattige”, indfødte og almue i en marginal placering.

Fra midten af 1700-tallet kan spores tendenser til ændring i almuens dominerende traditionskultur. Det sker altså før strukturomlæggningerne i landbrugsproduktionen og i ejendomsforholdet markerer den kumulative proces' gennemslag ved en ændring af vægtningen fra den fysiske og mekaniske udnyttelse, som den f.eks. finder sted gennem hoveriet, til den økonomiske og individuelle udbytning gennem selvejet.

Nye tendenser

På Fyn og omkring Viborg forekommer over midten af 1700-tallet en del såkaldt bondeuro (Bjørn, 1978), enkelte steder udsættes husbonden direkte for vold. Hos Tang Kristensen kan, i det traditionsmateriale som synes at stamme fra den tid, spores en vis frustration. ”(Efter af den forklædte kronprins havde afsløret herremanden som bondeplager)... sprang kronprinsen op og slog sin kappe til side. Nu så herren hvem han havde for sig. Han måtte følge med til Nyborg, hvor han blev arresteret og så ført til København, hvor han måtte kysse jomfruen. Denne maskine havde form som en jomfru og holdt en stor saks i sine jernkløer. Op til hende førte en trappe på tre trin. Når forbryderen kom til det første trin, slog hun armene ud. På det andet trin klemte hun armene sammen om hans hals, og når han kom på det tredje klippede hun hovedet af ham ...” (Tang Kristensen, 1891).

I bysamfundene forekom især mod århundredets afslutning en del utilfredshed i ikke-borgerlige grupper. Det resulterede bl.a. i at strejker kategoriseredes som oprør i år 1800. I de næste 50 år hændte det derfor næsten ikke at svendene dristede sig til ”at overlige og indgaae en lige lovstridig Aftale imellem dem, ikke at vilde arbeide hos hiin eller denne Mester ... ” (F.15.3.1800).

For de fleste tilfælde af uro både i land og by er der tale om en sammenhæng med social-økonomiske vanskeligheder, for det meste i forbindelse med de såkaldte dyrtider (Dansk Mi-

nerva, 1817). Derimod forekom i disse år en række tumulter f.eks. i forbindelse med jødeforfølgelser eller kongebegravelser. Ifølge Chayanovs analyser af de senfeudale russiske bønder, arbejdede traditionskulturens bonde eller daglejer ikke ud over det punkt, hvor balancen var nået mellem behov og umiddelbar tilfredsstillelse, fordi det var uden mening at gøre det (Chayanov, 1966). I økonomisk vanskelige tider var der derfor en mulighed for simpelthen at arbejde mere og dermed klare problemerne til en vis grænse. Denne kunne sættes af udefra kommende kræfter i form af krig, eller som tilfældet er det her, fordi den kumulative proces er begyndt at markere sig så gennemgribende, at den simple reproduktions løsninger ikke længere eksisterer f.eks. i den samfundsmæssiggjorte landsbys traditionskultur. Derfor tvinges de impliceredes bevidsthed – når de forsøger at løse problemerne – over i en processuel tænkning, således at den abstrakte linearitet bliver mere og mere fremtrædende i en selvforstående proces.

I enkelte dagbogssammenhænge fra tiden, som f.eks. Lars Niensens fra Stavnsholdt nord for København fra 1790'erne (Nielsen, L., 1978) ses den social-psykologiske ændring tydeligt. Her er netop evnen til at overskue tilværelsen fra *tilfældige* og ikke-sammenhængende punkter blevet erstattet af en evne til at anlægge en perspektivisk betragtning. Det er værd at bemærke, at det i første omgang sker i nærheden af markedsmulighederne.

For bøndernes vedkommende – altså for jordejernes – er denne proces nået til sin foreløbige afslutning omkring 100 år senere, når selvejet og vareproduktionen i et ideologisk/religiøst regi skaber veritable centre for bondekulturen. Et af de bedste eksempler herpå findes i den nordvestlige del af Jylland i Øster Jølby på Mors. Her skabte bånderne fra så godt som bar mark en ny landsby og et kulturcentrum i en utrolig bevidst og disciplineret viljesudladning, hvor selvdistanceringen og abstraktionens perspektiv gennemførtes helt ned i detaljerne – alt ved egen kraft (Ludvigsen, 1981).

Bønderne er efterhånden behandlet temmelig omfattende, og derfor er det måske mere spændende at se på, hvad der sker med de grupper i den oprindelige almue, som ikke når ejendomsretten. Omtalen af dem vil dreje sig om tre forskellige karakteristiske forhold. For det første omtales forhold omkring ejendomsforbrydelser, dernæst religiøse bevægelser og endelig arbejderbevægelsens tidlige start.

De ulovlige

I første del af 1800-tallet opstår i Danmark især i de områder, som senest ændrede produktionsstrukturer, et veritabelt banditvæsen.

Banderne, som vi kender gennem de retssager, der foregik omkring dem, var i en meget løs struktur bygget op omkring en eller ganske få dominerende skikkelser. De mindste omfattede 20-30 anklagede i processerne, mens f.eks. de to bander, der blev retsforfulgt i Nordjylland fra 1835 til 1844 havde 250 og 181 anklagede. Aktiviteten, som de lægger for dagen, er meget ens, tyveri af mad, korn, tøj, penge, hæleri, afbrænding af fæstegårde på bestilling, betleri og hor. I de tilfælde hvor banderne kendes gennem retssagerne, har den direkte årsag til processen altid været mord, som enten blev begået i affekt, eller som i to tilfælde var lejemord.

Retsprotokollerne afspejler blandt meget andet en række træk i de anklagedes bevidsthed: Næsten alle handlinger i sammenhængen er ustrukturerede, konkret horisontalt orienteret, kortsigtede og udisciplinerede. Alle træk typiske i en traditionskultur, men samtidig er tendenserne i bandernes udgrænsning af aktivitetsområdet udtryk for en lineær tankegang. Afbrændignerne af fæstegårdene, der skete på bøndernes bestilling – for at de kunne få en bedre og mere praktisk produktionsenhed forudsætter netop perspektiv i tankegangen. Men det er ikke de ulovlige, der tænker sådan. De har endnu ikke gennemgået den socialpsykologiske omstilling, men handler umiddelbart og bliver først voldelige i det øjeblik, de mister det simple overblik og bringes i affekt. Affekttrærsklen er til gengæld meget lav og handlingerne meget voldsomme.

I øvrigt er traditionskulturens voldelige element blevet oversukret af traditionsforskerne. Flere erindringer beretter om en kraftig vold i ungdomslagene (Nielsen, 1888) og i Vendsyssel blev den direkte årsag til bandens retsforfølgelse, at dens 5 hovedmedlemmer, som boede i et fattighus, blev udryddet i et fuldstændig ukontrolleret voldsorgie, da sognefogeden og en række bønder ville give banden en lærestreg (Collegietidende, 1844).

Samtidig er retsoppgørene opgør med uhensigtsmæssige træk i traditionskulturens opfattelse af bl.a. helbredelse og seksualitet.

Bandevæsenet er et fænomen i en overgangsperiode mellem de to processer. De nye rets- lige, juridiske og kontrollerende rammer og funktioner er endnu ikke udviklede, og i det va- cuum udfolder den sociale frustration sig kortvarigt. Det vil føre for vidt her at komme ind på det kumulative systems sanktionsmuligheder, men Foucaults analyser af disciplineringsproces- sen (Foucault, 1977) illustrerer bl.a., at det egalitære systems bagside er en række uigennem- skuelige, integrerede disciplineringsstrukturer (jvf. fx. skoleforordningen fra 1818, hvor det i lærernes instruks bl.a. nævnes, at "Det er ogsaa vigtigt, at Børnene lærer Orden ... at de op- bevarer deres Regnetavler, samt Skrive og Læsebøger paa et bestemt Sted." (An 29.7.1814).

De troende

I vækkelserne fremtræder både bevidstheden, individualiseringen og perspektivet klart som nye kulturtræk. I Aalborg finder en baptistisk vækkelse sted i byalmuen fra omkring 1840. Der dannes hurtigt en menighed i en fast hierarkisk struktur. Et af dens væsentligste træk er den sande tros afskæring af de uomvendte; en social tendens, som tydeligt afspejler sig i en artikel, som et af menighedens medlemmer skrev i Almuevennen i 1843. Her stod bl.a.: "Jeg ønsker kun at vise alle hen til Jesum Christum ... Han er min frihed og min retfærdig- hed. Da gid alle ville betænke og gribe efter den åndelige frihed, da skulle de også nå den timelige frihed, jordelivets højeste gode"!

Gennem troens sociale afstivning af det enkelte medlem ses nu tydeligt, hvordan det socia- le felt udvides ud over synsfeltet, således at den enkeltes tilværelse får perspektiv og individua- litet. Denne socialpsykologiske omstilling kommer bl.a. frem i et lille digt, som et andet af medlemmerne skrev i 1841:

Om ordentlighed

Hvad er vort Liv og Virksomhed
Naar man om Orden intet veed
I alt hvad man skal forestaae
Man Orden agter paa.
Enhver, som ret har Orden kjær
Er Agtelse og Ære værd;
Men den som Orden glemme vil
Hvad duer den vel til? -

Gør Orden i din Stand med Gud
og i at følge ret Hans Bud
Det er det Første, Dag for Dag,
Og Livets Hovedsag -
Begynd saa og i verdslig Stand
Eet efter Ordet som du kan
Det oversee og ordne ret
Og ei forsømme det.

At Orden er en fremmed Sag
Man ser hos mange Dag for Dag
Men for igjen at Orden faae
Dens Værd berømmes maae
Man mærke: To Slags Orden er:
I Tankegang og Sindsbegjær
Dernæst den ydre Orden som
hver Ting giver Plads og Rum

Vil man see hen til Quinders lid
Paa Huslighed og Ordens Flid
Da har man tidt Bevies nok paa
At de det ei forstaae -,
Saa mangt et sølle Quindeskrog
Har Puslerie i hver en Krog
Men midt paa Gulvet der er reent
Og her er Alting peent

Man tænker sig en Haandværksmand
Hvis Værktøi ligger strødt som Sand
Han ofte længe lede maae
Før han sit Tøi kan faae -
En Anden Alt har paa sin Plet
Og hurtigt her han griber det
Hans Arbeid rask fra Haanden gaaer
Og dermed Fremgang faaer.

Man klager altid at man har
saa travlt at det umuligt var
At ordne Alt paa bedste Viis
Undtagen Tids Forliis -
Men det er prøvet vel og vist
At Orden lønner sig til sidst -
Det letter herligt alt Besvær
Saa hav da Orden Kjær!

Jørgen Veed-Fald 1841

De arbejdende

Der udvikles efterhånden markante forskelle i de udprægede klassespecifikke kulturer, som genereres gennem 1800-tallet. Den tendens, som jeg markerede som foreløbig afsluttet med bondekulturen, er handlingscentreret i sin perspektivistiske opbygning. Den bunder i en stærkt gennemført socialisation og klassebevidsthed, og har klar sammenhæng til de muligheder, som åbner sig gennem produktionsmidlernes besiddelse.

Arbejderklassens kultursituation udvikler sig helt modsat. Her er en rimelig disciplinering, som det sker i det institutionelle regi – evt. også i ordensmagtens – en naturlig fortsættelse af de tendenser, som vi f.eks. mødte i vækkelserne, og der er i øvrigt et personelt sammenfald mellem især byvækkelserne og den tidlige arbejderbevægelse. Arbejderklassen kan under den kumulative proces' samfundsmæssiggørelse (og kropsbeherskelse) ikke besidde samme bevidsthed i sin kultur, og det vil derfor være praktisk at sondre mellem klasseerfaring og klassebevidsthed i denne sammenhæng (E.P. Thompson, 1868). Det er et væsentligt kulturtræk, at arbejder – og husmandsklassen – enten ikke besidder ejendom eller også gør det i en delvis uigennemsigtig form, hvor besiddelsen bliver økonomisk tvang, således at integrationen i den kumulative proces er sikker.

Det er i det perspektiv kulturstudierne må vurdere arbejderkulturen som en klassespecifik hverdagskultur. Sammenhængen mellem væsentlige elementer i etableringen af en kulturel bevidsthed eksisterer ikke, fordi liv og arbejde, eksistens og produktion er adskilte størrelser og den dermed sammenhængende hverdagskultur uden eksistens.

I bøndernes og borgernes kulturelle rigdom bliver arbejderens forarmelse således et historisk specifikt kulturtræk, og arbejderklassens egentlige kulturgenererende træk findes derfor ikke – som i de andres tilfælde – i den umiddelbare relation til produktionsprocessen, men i klassekampen. Det forhold afspejler sig klart under den tidlige fagforeningsdannelse i Aalborg i vinteren 1871-72. Med en utrolig opbakning danner Geleff en afdeling af Internationale i byen, og resultatet bliver en række konflikter i løbet af vinteren. Arbejdernes ledere argumenterer med fornuften, disciplinen, omtanken og perspektivets rimelige hensyn både før og under strejkerne, men den kulturelle og politiske undertrykkelse var så voldsom, at deres synspunkter kun kunne formidles, som det var sket under den simple reproduktion. De kunne *fortælle*, hvad der var sket, mens byens borgerskab beherskede den lokale presse fuldstændigt. Derfor måtte den lokale formand for Internationale købe sig annonceplads – og det skete af gode grunde kun en gang – da han ville forklare det rimelige *perspektiv* i arbejderens mange strejker i vinteren 1871-72. (se illustration s. 117).

I Aalborg er arbejderens tal ret stort i disse år. Indvandringen til byen er meget stor, og det er således i høj grad traditionskulturens overskud, som etablerer byens proletariat. Af de mange møder, som fandt sted med Geleff, og som blev yderst grundigt refereret i den lokale

presse, kan man tydeligt se den forvirring som herskede blandt arbejderne. Internationale fik ualmindelig stor tilslutning i byen fra starten (ca. 500 medlemmer nov. 1871). Det elementære forhold at arbejderne i byen befandt sig på sultegrænsen (Indenrigsministeriet 1874) har formodentlig været den direkte årsag, men det er værd at bemærke, at i det øjeblik fagforeningsdannelsen netop skal perspektiveres og således egentligt etableres som et nyt kulturtræk, viser det sig, at klasseerfaringen – nemlig sulten – eksisterer, mens klassebevidstheden stort set kun findes hos de ret få arbejderledere: ”I aftes var Hr. Geleff her og holdt et Møde i ”Elisalyst”, hvor ca. 150 Mennesker var tilstede, paa et Par Undtagelser nær alle Medlemmer af ”Internationale”. Han holdt her ...Foredrag om Afskaffelse af Kongemagten, Hæren og Flaaden, Præsterne osv.... Han blev under dette interPELLeret af Typograf Jensen, som gjorde ham opmærksom paa, at han selv tidligere havde udtalt bestemt, at der ikke kunde være tale om at røre ved Kongen eller Kongedømmet, hvortil Geleff ikke havde andet at svare end en Udflugt om, at det var heller ikke Meningen at gøre det strax; men man kunde jo godt tale derom. ... Et Spørgsmaal blev reist af et Medlem, om Foreningen her stod i Forbindelse med Hovedforeningen i Kjøbenhavn, hvilket benægtedes af flere. Kredsformanden, Tømrer Veed-Fald, bemærkede hertil, at da Medlemmerne her havde modtaget Love og Medlemskort fra Hovedforeningen, kunne de jo selv indsee, at de stod i Forbindelse med denne ...” (Aalborg-posten d. 20.1.1872).

Under det første forsøg på fagforeningsdannelse lykkedes det kun at danne en fagforening i en enkelt købstad i provinsen. Det var i Aalborg, hvor en stærk industriel opbygning gennem 1870-terne og 80-erne skabte et temmeligt stort proletariat. Der eksisterer kun ganske få fotos af arbejdere i funktion fra perioden, men her er det næsten lykkedes for den iøvrigt meget dygtige lokale fotograf Tønnies...

Hos hovedparten af arbejderne har kongen altså stadig samme rolle, som vi så det tidligere i forbindelse med hans ædle indsats for at hjælpe bønderne med bondeplagerne. Adfærd hos hovedparten af arbejderne gør det derfor ganske forståeligt, at de første fagforeningsdan- nelser ikke kunne eksistere ret længe. Den nødvendige bevidsthed eksisterede kun hos ganske få, og der skulle en ny generation til, før den var etableret.

Det er altså væsentligt at holde sig for øje, at i ændringen af traditionskulturen udvikler bondekulturen sig i naturlig samklang med den kumulative proces. Resultaterne bliver, at bon- de- og borgerkulturen omslutter den del af den "oprindelige" traditionskultur, som genereres med arbejderklassens etablering. De to organiske kulturer forarmer den tredje, og gør samtidig forudsætningerne i de fælles kulturelle forformer til en del af deres egen legitimitet.

Litteraturhenvisninger:

- Bjørn 1978. Bjørn, Claus: *Bondeuro på Fyn 1768-70*. in: *Fynske Årbøger 1978*.
- Chayavov 1966 Chayanov, A.V.: *The Theory of Peasant Economy*. Homewood, Ill.
- Collegialtidende 1844. *Ny Collegial-Tidende*, nr. 38, d. 21.9.1844 s. 875-904.
- Dansk Minerva 1815. Om Aarsagerne til ... Tyverie ..., *Dansk Minerva*, aug. 1815.
- Dobrowolski 1977. Dobrowolski, K.: *Peasant traditional culture*, in: Shanin, T. (ed.): *Peasants and peasant societies*, s. 277-98, Penguin.
- Elias 1968. Elias, N.: *Über den Prozess der Zivilisation*, Suhrkamp 1980 (7. opl.).
- Foucault 1977. Foucault, M.: *Overvågning og straf*, Kbh.
- Gimpel 1976. Gimpel, J.: *Den industrielle revolution i middelalderen*, Kbh.
- Honko 1981. Honko, L.: *Forskningsmetoderna inom prosatraditionen och deras framtid*, in: Herranen, G. (ed.): *Folkloristikens aktuella paradig*, NIF Publications No. 10, Åbo.
- Indenrigsmin. 1874. *Oplysning om Arbeidernes økonomiske Vilkaar i Danmark 1872*, Indenrigsministeriet.
- Kværndrup 1981. Kværndrup, S.: *Om Henri Lefebvre: Kritik des Alltagslebens*, Symposium om socialantropologi og nordisk middelalder, AUC 13.-14.5.1981 (Xerox).
- Lefebvre 1977. Lefebvre, H.: *Kritik des Alltagslebens*, Suhrkamp.
- Ludvigsen 1981. Ludvigsen, P.: *Fra Almuckkultur til folkekultur. Aalborg Universitetscenter. Årsberetning 1978-80*, s. 37-50, Aalborg.
- Nielsen 1888. Nielsen, A.: *Gamle Nielsen*, Kbh.
- Olrik 1921. Olrik, A.: *Nogle grundtæmninger for sagnforskning*, Kbh.
- Propp 1975. Propp, V.: *Morphologie des Märchens*, Frankfurt.
- Tang Kristensen 1881. Tang Kristensen, E.: *Gamle folks fortællinger om det jyske almueliv*, 1-4, Kolding.
- Thompson 1968. Thompson, E.P.: *The making of the English Working Class*, London.

Aalborg Stiftstidende lørdag aften den 25. november 1871

alle
sbligere
de Samme
nuelser

fra Kiel
ortøbet
flemte til
er sundet
er og-
to
lede.

paa Val-
er d. A.,
1871.
om.

OFFE-
den 4
relse at
sconto-
optagne
Renter
den til
et Pant
udslede
Rioritets
Hammer
Afgrode
vil blive

isconto-

ind.

sole.
Foredrag,
afholdes

ening
sbagen
til 1, t

Stiftelsesdagen den 25de November, Aften Kl. 8. Billeder a 1 Dd. faaes Mandagen den 2de om Eftermiddagen fra Kl. 4-8 i Vestreleesværelset.

K. E. I. A. Børnebal Søndagen den 3die December, Kl. 5. Spisebillerter faaes hos Værten til Søndag Middag Kl. 12.

Naar Arbeiderne ikke kunne faae saa hul den, at den kan straffe til, men at Klæder, Bølg og Fede stiede Bilde ringere og der neppe gives Naad og Leilighed til aendrig Udvikling og Børnenes tarvelige Skolegang, haab er da naturligere, end at mangen Arbeider skber Skylden herfor over paa de Herter, som give for Inap Len? Biskof forholder det sig saaledes, at Naage, selv med en bedre Vilde, ikke evne at give heiere Len, saa lange de selv Lun have en ringe Fortjeneste af Ar- beidet; men de kunne og burde gjøre Sit for at regu- lere deres Bøiser i Forhold til Livsforholdene, herom man vil fordrage forbaerrelige Begrebene. Man kommer saaledes noilsaant til den Slutning, at de Børefillede, som have Brug for Arbeide, just ere de, der have givet Stødet til den nærende store Arbeiderbevægelse. Man seger nu at sae sig sammen for at lamme eller dæmpe den. Man laeder Arbejerne dvinde af gruelige Mygter og Bestribninger, navnlig imod Arbeiderforeningen „Internationale“. De Stu- derede lae derimod — Arbeideren smiler deraf og rhyer paa Sorebet og de lærde Vaaben; de træffe ham ikke, Svad nutter Bestribningen om Ulydelia af Gienbde, som aldrig laae i Arbeiderens Træget? og nu Bestrib- ningen om Rigtigheds- og Religions-Forlovelse? medens Bevægelsen dreier sig om forholdsbemæssig Conningsfor- hoelise, i hvilken Endeer man have sin Religion man- tallet. Som enkelte af Herterpatties Talsmand kunne være Religionsforagtere, kunne folkelig enkelte af Ar- beiderens Talsmand ligesledes være Religionsforagtere. Og haab har Politisk, Forværens-Kamp eller de mod- satte Begreber om Guds Bud og Fadrelandskærlighed tilføedes med den forenede Bestrebelse for at ophæve Arbeidernes Naar, medvindre man finder sin Næging ved at gjøre en klar Sag til et Bilde. Den, som hender Foreningens Love og Bestemmelser, maa vide, at Sandhed, Retfærdighed og Moral ere den veitagne Grund for alle dens forenede Handlinger. Derved ad- vares altsaa mod volbom eller ulovlig Optreden, da saadant forhindrer ijselbesfor at fremfæde de ønskelige Resultater.

Svovrig er der for mangen lar Arbeider stor Ans- lebnig til at tage de lange Vinteraftener i nyttig Brug, som kan forøge hans Indtaet betydeligt. Det gjæl- der især om at finde paa en passende Bestaaelse, thi Frøkten for, at Andre strax vilde tage lot paa det Samme og derved forringe Fortjenesten, er unattig, thi det kommer meer an paa Arbeide end paa Runt. Man burde være taansom og oymærksom for at udvænde sa- danne Bilde til Blerbero. I visse Gane der i Lan- det, som ogsaa i andre Lande, skal Astenarbeide ud- gjøre en ikke ringe Fortjeneste.

Jorgen Reed-Kald.

Deres aflægge samtlige Arbeidemand i den G. W. Deleste Fabrik deres arsboglige Laal til det aende

Vanans makt

– om inskolingen i klassamhället

av Lynn Åkesson

I denna artikel presenteras en studie av Paul Willis: *Learning to Labour - How working class kids gets working class jobs*. Willis utgår från kulturens och traditionens betydelse för att förklara och förstå klassamhällets reproduktion i en 1900-tals miljö.

Artikeln behandlar främst Willis analys. Särskild tonvikt läggs på centrala begrepp vilka kan anses användbara för etnologer med intresse för socialisationsprocesser och identitetsuppbyggnad.

Är vi på väg mot det klasslösa och likriktade samhället där kultur- och klassgränser håller på att försvinna? Gränserna har blivit alltmer otydliga under 1900-talet, de manifesteras inte på samma sätt som tidigare i materiell standard, utbildning och konsumtionsvanor. På det ideologiska planet mälas bilden av folkhemmet och välfärdssamhället upp där alla får plats och är lika mycket värda. Men under denna yta av skenbar jämlikhet återskapas vissa hierarkiska strukturer och relationer genom kulturell och social prägling. Hur går det till?

Tradition och trädning är klassiska etnologiska teman. Etnologernas intresse för olika typer av socialisations- och präglingsprocesser har sin bakgrund häri. När andra dicipliner intresserar sig för reproduktionen i 1900-talets till synes plastiska och traditionslösa samhälle kan man som etnolog både lämna bidrag till och dra nytta av de teorier och analyser som växer fram inom socialisationsforskningen.

Under senare år har traditionens betydelse och individens förhållande till samhället blivit uppmärksammade inom socialisationsforskningen, ett forskningsområde som snabbt fått ett stort omfång.¹⁾ Med socialisation menas den medvetna och i synnerhet omedvetna inläring, som sker under en människas hela liv från barndom till ålderdom. Det handlar alltså om individs integration i samhället och om uppbyggandet av identitet.

Här ska jag presentera en studie där författaren utgår från kulturens och traditionens betydelse för att förklara och förstå klassamhällets reproduktion i en 1900-tals miljö: Paul Willis "Learning to Labour – How working class kids gets working class jobs" (Saxon House 1977).²⁾ Willis menar att platsen i produktionen inte ensam kan förklara människors identitet och beteende. Kulturen har en central och alltför lite beaktad roll. Detta vill han visa genom att beskriva och analysera socialisationsprocessen hos ett pojkgäng ur arbetarklassen.

Empiri och arbetssätt

Pojkarna lever i en engelsk industristad där metallindustrin dominerar. En mycket stor del av invånarna är arbetare. Undersökningens huvudgrupp består av 12 arbetarklasspojkar vilka Willis följde under en tvåårsperiod: från näst sista skolårets andra termin. Komparativa studier gjordes med pojkar från andra skolor i staden, med samma eller annan klasstillhörighet.

Huvudgruppen studerades intensivt med hjälp av observationer i och utanför skolan samt genom gruppdiskussioner och informella intervjuer. Samtal med föräldrar, lärare och yrkesvägledare kompletterade bilden. När pojkarna börjat arbeta gjorde Willis observationer på jobbet, intervjuade dem på nytt samt talade med förmän och företagsledare.

Ett sådant arbetssätt är enligt Willis nödvändigt för att nå kunskap om kulturen, vilket inte hindrar honom från att rika tänkvärd kritik mot de tekniker han använder. De synliga och konkreta kulturella formerna förmedlar bara halva sanningen. Svaren man får i intervjuer rör en ytlig nivå i kulturen. I metoder som vilar på verbala eller skrivna svar kan man nämligen aldrig undgå att informanten upprepar givna mönster, försöker tillmötesgå frågeställaren eller följa abstrakta normer, t ex artighet. Sådana kategorier blandas in i svar med verklig kulturell resonans. Detta innebär inte att Willis underkänner informanternas medvetande om sin verklighet. Han riktar skarp kritik mot begreppet "falskt medvetande" och menar att medvetandet bara kan vara falskt när det av forskaren avskiljs från sin kulturella kontext. Forskarens roll är i stället att klargöra denna kontext, att försöka förstå logiken i kulturen och på så sätt komma bakom den ytliga nivå som avspglas i intervjuerna.

Motkulturen

I skolan skapar pojkarna en egen kultur, en motkultur som markant skiljer sig från de andra elevernas (som också tillhör arbetarklassen). Gänget, som kallar sig "the Lads", känner sig överlägsna de andra. Plugghästarna gör som läraren säger och har enligt the Lads inte några nyttiga eller användbara kunskaper om det verkliga livet utanför skolan. Själva har de redan börjat jobba på veckoslut och eftermiddagar, de går på pubar och har haft sexuella erfarenheter, de tycker sig redan vara vuxna.

Att tillhöra gänget ger prestige. De andra eleverna och delvis också lärarna betraktar the Lads med en motvillig och ibland skräckblandad beundran. The Lads är den sociala mittpunkten i skolan, de vet allt som händer genom ett väl utbyggt nät av informationskanaler. I gänget finns inga dumskallar, det är smarta killar som beundras för sitt fräcka och uppkäftiga uppförande. Den provocerande markeringen av sexualiteten har bildat en hel mytologi omkring the Lads erfarenheter på detta område. Att pojkarna inte är obegåvade bevisas av att många tillhörde de bättre i sina klasser innan de valde att skapa gänget och därmed satte en ära i att nonchalera skolarbetet. Gänget är inte heller öppet för vem som helst. Det duger inte att vara vek och barnslig, att läsa läxor och passa tider. Man måste visa sig värdig för att få vara med och det kräver ett totalt avståndstagande från det gamla, ordentliga livet.

Kulturen konstitueras av symboler. Några av de viktigaste symbolerna för the Lads gruppstillhörighet är att klä sig på ett särskilt sätt, att röka och supa. I motkulturen ingår slagsmål, våld och småstölder för spänningens skull. Man har en sexistisk kvinnosyn och ger uttryck för rasism genom mobbning av invandrare. En anarkistisk tidsuppfattning hör också till bilden, pojkarna kommer och går som de vill i klasserna. Men deras främsta vapen i det informellas (gängets) kamp mot det formella (skolan) är skrattet. De skrattar ut lärare, skola och plugghästar. "Att få sig ett gott skratt" är ett nyckelord och ett värde i sig själv. Ingen skoldag utan ett rejält gapskratt, i skrattet markerar man distans och oberoende av formella normer. Beskrivningen av ett museibesök, kallat för lärares mardröm, är ett av många exempel på hur gänget systematiskt bryter mot alla regler och nonchalerar auktoriteter. Bokens etnografiska del ger många fina skildringar av hur detta kan gå till i olika situationer.

Insikter och begränsningar – centrala begrepp i Willis analys

Varför uppför sig pojkarna på detta sätt? Från skolhåll karaktäriseras de som bråkstakar. Man ger

individuella, psykologiserande förklaringar till deras beteende och missar helt betydelsen av den informella gruppen och klassstillhörigheten. I skolan kan man inte begripa varför the Lads är så ointresserade av kunskaper. Kunskap är ju nyckeln till framgång: Den leder till kvalifikationer vilka ger bättre jobb som i sin tur medför bättre materiella och sociala förhållanden. Om man är en svag begåvning så är det i alla fall bra att i skolan lära sig de rätta attityderna till auktoriteter. Det har man nytta av när man söker arbete. Möjligheterna att avancera finns alltid för dem som vill. Varför vill då inte the Lads?

Om man funderar över social mobilitet är den kulturella tillhörigheten en bra modell att utgå ifrån menar Willis och jämför the Lads med arbetarbarn som fortsatt att studera. Dessa har aldrig tillhört ett sådant gäng som the Lads. I de högre skolor som de nu går i dominerar medelklassvärderingar. Därför finns inga förutsättningar för att en informell grupp skall bildas som tar hand om arbetarbarnens klasserfarenheter. Och gruppen är nödvändig för att skapa och vidmakthålla en livskraftig, självständig kultur. Det räcker inte med klassstillhörighet, det måste också finnas ett forum där denna kan artikuleras. Ett sådant forum har the Lads i sitt gäng. Från den informella gruppen hämtar man status, identitet, värdighet och självkänsla.

Priset för socialt avancemang – förlusten av kamratskapet i gänget – är alltför högt för the Lads. Skolans premiering av konkurrens och individuella prestationer går tvärt emot kraven på solidaritet inom gruppen. Därför ställer the Lads inte upp på det ”rättvisa bytet” som innebär att lärarna mot den kunskap de ger kräver respekt och lydnad från eleverna.

Men pojkarnas beteende är inte bara ett uttryck för kulturell tillhörighet och gemenskap i gänget. Det är också uttryck för kunskap om faktiska förhållanden. The Lads har *genomskådat* det borgerliga, individualistiska undervisningsparadigmet. Willis kallar detta för *penetrering*. De vet att skolans förespeglingar om jämlikhet, rättvisa och valfrihet inte gäller alla. Alla som vill kan inte få de eftersträvsvärda jobben. Vem skulle då göra grovarbetet? Dessa pojks framtidsutsikter är att bli just grovarbetare och de vet att industriarbeten inte kräver några särskilda kunskaper av det slag som skolan erbjuder. Följaktligen är pojkarna inte intresserade av att skaffa sig sådana kvalifikationer. På fabriken har man nytta av social skicklighet och insikter i hur ett arbetarkollektiv fungerar. Denna typ av kunskap uppnår pojkarna i interaktionen med varandra i gänget och med föräldrar och äldre kamrater. När de söker arbete är det arbetssituationen, inte arbetet i sig, som är det väsentliga. Arbetsgivarna föredrar också, tvärtemot skolans åsikter, att anställa sådana pojkar som the Lads. De andra, skolans plughästar, är besvärligare att hantera därför att de envisas med att försöka finna mening med jobbet. De får också sociala svårigheter på jobbet. Eftersom de saknar den informella gruppens stöd blir de ständigt utsatta för trakasserier, s k ”pisstaking”.

Tanken på social mobilitet är varken intressant eller möjlig för the Lads. I deras öron ekar undervisningsparadigmets löften tomma och ihåliga. Detta är ett exempel på *verklig insikt* menar Willis.

Men när the Lads gått ut i arbetslivet visar det sig att starka *begränsningar* motverkar denna radikala insikt. The Lads längtan till det verkliga, vuxna livet gör att de så snabbt som möjligt vill ut och tjäna pengar. De bryr sig inte om statuskillnaden mellan intellektuellt och manuellt arbete, de accepterar sin position i hierarkin. Kulturen som de möter på verkstadsgolvet bygger på maskulinitet och kroppsarbete och målet är att vinna informell kontroll över arbetsprocessen – precis som i skolan. När the Lads börjar ana att priset för den informella friheten är högt, att arbetslivets villkor är betydligt hårdare än skolans där det gick att ställa sig utanför spelreglerna, då är det försent. Till sin bestörtning upptäcker de att enda vägen ut ur fabriken är utbildning. Då har de familjer att försörja och är beroende av löneinkomsterna. Utbildningsvägen är stängd.

De begränsningar Willis talar om finns i samhällsstrukturen men de är även inbyggda i arbetarkulturen. De viktigaste begränsningarna är *arbetsdelning* och *könsuppdelning*. Dessa båda sammansmälter så att manuellt arbete kommer att stå för manlig överlägsenhet och intellektuellt för kvinnlig underlägsenhet. The Lads glorifierar maskuliniteten och det hårda arbetet. De föraktar det feminina och anser att kvinnligt arbete bara är pyssel – oavsett vad kvinnorna faktiskt gör.³⁾ Eftersom maskulinitet till stor del definieras som hårt kroppsarbete, anses intellektuellt arbete vara omanligt, knappast värt benämningen ”arbete”.

Kroppsligt arbete förknippas också med oberoende och självständighet. Det manuella arbetet kontrolleras och exploateras visserligen av andra men man behåller friheten i den informella gruppen. De andra, de intellektuella, tjänstemännen eller förmännen är ofria därför att av dem krävs lojalitet mot företagsledning, byråkrati etc. Denna uppfattning grundar sig på erfarenheterna i skolan där de Lads känner sig självständiga och fria i förhållande till skolan och dess lärare. Uppfattningen understryks också av den skepsis och misstänksamhet mot byråkrati och formella institutioner som finns inom arbetarkulturen som helhet.

Till splittringen inom arbetarklassen bidrar förutom arbets- och könsuppdelning också rasism. Rasismen delar arbetarklassen både ideologiskt och materiellt. Invandrarna ger (tillsammans med kvinnorna) de engelska arbetarna en möjlighet att slippa identifiera sig med det allra understa skiktet. Att invandrarernas jobb många gånger är mycket hårda ger dem ingen ökad prestige, vilket man skulle kunna vänta sig i en kultur som glorifierar maskulinitet och hårt arbete. Sådana arbeten räknas helt enkelt inte, de är smutsiga, asociala, ovärdiga ...

Varför genomskådar man då inte dessa begränsningar? I stället försvarar ju motkulturen dem. Jo, säger Willis, arbetsdelningen blir möjlig därför att kunskaperna om och kontrollen av produktivkrafterna finns högt uppe i hierarkin. Och när social delning presenteras som produktionsdelning – i handens och tankens, eller i manligt och kvinnligt arbete – blir den omöjlig att genomskåda, den upplevs som något helt naturligt.

Genom att godta arbetsrollerna i samhället blir den insikt som pojarna visade när de förkastade undervisningsparadigmet starkt begränsad. Resultatet av en sådan växelverkan mellan insikter och begränsningar kallar Willis *partiell penetrering*. Det betyder att man är delaktig i den (borgerliga) kultur som man verkar oberoende av och som man (delvis) genomskådar. Kunskaperna är fragmenterade. Insikterna kopplas inte samman till en helhetsbild, de förblir begränsade till vissa situationer.

Ideologi, hegemoni och arbetarkultur

Willis beskriver inte arbetarkulturen som en förtryckt och svag kultur, underordnad en borgerlig hegemoni. Den är tvärtom det kreativa svaret på de kapitalistiska existensvillkoren. Växelverkan med den borgerliga kulturen kan därför inte förbises. Här kommer *ideologins roll* in i bilden. Men ideologin är inte något som kommer uppifrån och sköljer över en försvarslös arbetarkultur. Det måste finnas en resonans, en samstämmighet på något plan inom kulturen för att ideologin ska kunna göra sig gällande. Det krävs att budskapet blir aktivt mottaget, omformat och tolkat i enlighet med den egna kulturen. Willis är mycket mån om att betona det aktiva inslaget i varje delkultur. Detta menar han är centralt för förståelsen av klasssamhällets reproduktion.

Ideologin har två funktioner säger Willis; en *bekräftande* och en *förvrängande*. Den sistnämnda hör ihop med de begränsningar som beskrevs ovan. Det handlar om att människors insikter förvanskas med ideologins hjälp och återkommer i annan form, som begränsningar. Insikten om att hierarkier grundas på makt och inte på skicklighet förvrängs t ex genom uppsplittringen inom arbetarklassen i män/kvinnor, engelsmän/invandrare, etc. Splittringen gör det lättare för den borgerliga individualismens "var och en sin egen lyckas smed" att vinna gehör. Trots en ursprunglig insikt om hur hierarkier är konstruerade godtar man den borgerliga ideologins förklaring att de orättvisor man dagligen upplever på jobbet är resultaten av individuell förmåga. På samma sätt förklaras och legitimeras medelklassens position i samhället av individernas mentala kapacitet, inte av kapitalismen.

Den bekräftande funktionen har ideologin när den suger upp underifrån kommande föreställningar som t ex glorifieringen av maskuliniteten, kvinnoföraktet och rashatet. Ideologin tar hand om dessa föreställningar, som bearbetas och förs tillbaka t ex i skolans yrkesvägledning. I yrkesvalsfilmer ser man män och maskiner samspela i traditionellt manliga yrken medan kvinnorna pysslar inom sjukvården, i lättare industrier etc. Dylika föreställningar om världen bekräftas också i reklam. Man går trygg i sin världsbild.

Denna försåtliga trygghet bevarar basen för reproduktionen av status quo säger Willis. Han kallar den "*det sunda förnuftets hegemoni*". Det är generella antaganden om världen som delas av alla klasser och som inte ifrågasätts. Exempel på sådana antaganden är: "Det vet väl alla hurdana kvinnor är", "alla människor vill härska över andra om de bara får chansen". Det sunda förnuftets hege-

moni innebär att det som egentligen är sociala och kulturella resultat av en viss samhällsordning kommer att framstå som aspekter på mänsklig natur. Den kapitalistiska ideologin omformas till en naturlag.

Resonemangen om ideologins roll, det sunda förnuftets hegemoni, insikter och begränsningar har en gemensam nämnare: *Arbetarklassens splittrade kunskaper*. Föraktet för det intellektuella medför att det viktiga arbetet med att artikulera en sammanhållen syn på världen, att tolka och förklara de övergripande strukturerna lämnas till borgerligheten, till de professionellt intellektuella. Det är nämligen Willis åsikt att förståelsen av samhällsstrukturen inte kommer av sig själv. Till det krävs verkligt arbete av intellektuell karaktär baserat på vardagslivets konkreta erfarenheter. Vad som i stället sker då erfarenheterna inte systematiseras klassmässigt är att det uppstår ett tomrum i arbetarkulturen där helhetsbilden borde finnas. I detta tomrum sipprar den borgerliga ideologin in, ger en helhetsbild, en världsbild som förklarar, legitimerar, sammanfogar och gör naturligt, som bekräftar fördomar och förvränger insikter.

Är då framtidsutsikterna helt hopplösa? Nej, det menar inte Willis. Den kulturella reproduktionen är visserligen förutsättningen för det kapitalistiska systemets överlevnad men den rymmer också möjligheterna till avgörande förändring. Det finns ju radikala insikter i arbetarkulturen och det finns också möjligheter att hjälpa dessa insikter på traven. I linje med denna optimistiska syn på framtiden avslutar Willis boken med några sidors goda råd till lärare, yrkesvägledare m fl. Det gäller att kombinera måndagsmorgonens omedelbara krav med den långsiktiga planeringen av ett nytt samhälle.

Kommentar

Willis sätt att analysera sitt material är mycket nyanserat och spännande. I skildringen av växelverkan mellan en till stora delar självständig motkultur och det omgivande samhället finns inte plats för några enkla samband eller fyrkantiga förklaringar. Begrepp som "insikter" och "begränsningar" samt resonemangen om ideologins roll och arbetarklassens splittrade kunskaper är enligt min mening mycket användbara för etnologer som funderar över socialisationsproblem i en eller annan form. I förhållande till min positiva helhetsupplevelse av boken är invändningarna få. Några vill jag ändå nämna.

Språket i analysen är stundtals onödigt krångligt, inte minst med tanke på att boken riktar sig även till människor utanför universiteten, bl a till yrkesvägledare. Själv har jag haft det nog så jobbigt ibland med att hitta ut ur abstraktionerna. Nu måste man i rättvisans namn tillägga att Learning to Labour sannerligen inte är någon skrivbordsprodukt. Den empiriska tyngden är en verklig styrka som ger analysen liv. Klarast och mest övertygande är Willis också när han kopplar de teoretiska diskussionerna direkt till empirin.

En annan invändning gäller inte bara Willis. Varför handlar det så ofta om männens värld när en klass eller delkultur undersöks? Även om man som Willis utgår från en grupp pojkar tror jag att ny kunskap hade erhållits genom att också intervjua kvinnor. Bidrar inte Willis själv till den könsuppdelning som han menar är en avgörande begränsning i arbetarkulturen när han ger utrymme för kvinnorna endast på ett abstrakt, analytiskt plan? Det verkar orimligt att utelämna kvinnornas erfarenheter i en undersökning som handlar om reproduktion, då det ju är kvinnor som traditionellt burit det verkliga ansvaret för denna. Jag anser att man måste ta hänsyn till både kvinnors och mäns erfarenheter för att få en fullständig bild av den kulturella reproduktionen, oavsett vilken grupp man väljer att fördjupa sig i.

Noter

1) Den som vill veta mer om socialisationsforskningens historiska och teoretiska sammanhang hänvisas till ledaren i "*Socialisationsteori, behov og civilisationskritik*", Nordisk Forum nr 22 (Dansk universitets Presse, København 1979) och Ole Thyssen: "*Drömtydning och klasskamp*" (Lund 1978), på danska "*Psykoanalyse og*

marxisme", 1976.

2) Rita Liljeström använder sig också av Learning to Labour i en intressant diskussion av arbetets två kulturer. "*Kultur och arbete*", s 71-84 (Helsingborg 1979).

3) Dessutom finns här ett komplicerat synsätt vad gäller den kvinnliga sexualiteten. Samtidigt som flickor skall vara sexuellt attraktiva tillerkänns de ingen egen sexualitet.

Centre for contemporary cultural studies - mellem engelsk 'kulturalisme' og fransk 'strukturalisme'

af Svend Aage Andersen

Med udgangspunkt i en anmeldelse af bogen "Working Class Culture. Studies in history and theory" (1979) giver Svend Aage Andersen en kort præsentation af den engelske tradition for arbejderhistorie og af det kendte Centre for Contemporary Cultural Studies ved universitetet i Birmingham. Bogen kan ses som et aktuelt indlæg i den løbende engelske historiker-debat mellem de engelske "althusserianere" og de såkaldte "kulturalister". En af hovedfigurerne i denne debat er historikeren Richard Johnson, der i 1979 efterfulgte Stuart Hall som centrets dynamiske leder. Samme Richard Johnson er hovedkraften bag bogen "Working Class Culture".

I.
Med hensyn til studiet af arbejderkultur har England på flere måder været et foregangsland. Skønt selve begrebet "arbejderkultur" har dybe rødder i arbejderbevægelsens sprogbrug, er begrebet, som det nu anvendes i den videnskabelige diskussion, en oversættelse fra den anglo-amerikanske litteratur. Men hvad er i grunden arbejderkultur? Hvordan lader dette begreb sig nærmere definere? Ifølge Richard Johnson, en af hovedkræfterne bag denne bog, er begrebet siden slutningen af 1950'erne blevet meget vanskeligere at definere – dels på grund af de samfundsmæssige forandringer og dels på grund af den meget intense debat om opfattelsen af "kultur". I denne debat er der bl.a. blevet rejst alvorlige indvendinger imod begge begreber, som tilsammen danner titlen på ovennævnte værk.

Et af de steder hvor denne debat har foregået er hos det også internationalt velrenommerede *Centre for Contemporary Cultural Studies* (forkortet CCCS) ved universitetet i Birmingham. Siden centrets oprettelse i 1964 har lærere og studerende (alle på "post-graduate"-niveau) arbejdet intenst og seriøst med kulturproblematikken og studiet af samfundets "kulturelle" aspekter. I arbejdet på centret indgår såvel teoretiske som empiriske studier i perioden fra 1880 til idag samt udviklingen af anvendelige metodologier. I dette arbejde søger man at relatere kultur – såvel i dens former som i dens processer – til dens sociale og materielle basis indenfor samfundsformationen som helhed. Det daglige arbejde på centret foregår hovedsagelig på tre niveauer: dels fælles aktiviteter, især forskellige kurser, dels arbejde i større eller mindre sub-grupper, og endelig det individuelle arbejde med afhandlinger og projekter. I grupperne udvikles fælles projekter, der ophæver modsætningen mellem det kollektive og det individuelle arbejde. Som eksemp-

ler på emnerne i sub-grupperne, der hele tiden er under udvikling, kan bl.a. nævnes: kulturhistorie, medier, kvindestudier, kunst og politik, arbejde, uddannelse, sprog, staten og kulturel hegemoni, engelskstudier. Resultaterne fra dette arbejde er løbende blevet fremlagt i en række stencilerede arbejdsrapporter, en serie "*Working Papers in Cultural Studies*" – foreløbig i alt 10 – samt en række bogudgivelser.

En af disse bogudgivelser er "*Working Class Culture*". Af denne bogs syv forfattere har således de seks forsket på eller på en eller anden måde været knyttet til CCCS. Bogen er derfor andet og mere end blot en samling essays af individuelle bidragsydere. Man går antagelig ikke helt fejl, når man opfatter bogen som repræsentativ for det arbejde, der foregår på centret. Selv om ikke alle bogens forfattere helt kan siges at dele samme teoretiske position, tegner i det mindste redaktionsgruppens bidrag en temmelig homogen profil. Ser man denne som udtryk for en bestemt forskningsmæssig tilgangsmåde, må Birminghamskolen – som nogen er begyndt at kalde den – vel nærmest bestemmes som kendetegnet ved en overvejende strukturalistisk – primært Althusserinspireret – marxisme. I hvilken udstrækning skolens strukturalisme bliver et frugtbart men nu delvis tilbagelagt stadium i en samlet udviklingsproces, og i hvilken grad den strukturalistiske tilgangsmåde kommer til at fæste rod i form af en særlig engelsk variant, er det vel endnu for tidligt at dømme om.

Lad os imidlertid kort kaste et blik på den udvikling, som førte frem til den "strukturalistiske marxisme" på CCCS.

II.

I England etableredes allerede i mellemkrigsårene en solid tradition for marxistisk historieskrivning, primært grundlagt af Maurice Dobb og Dona Torr, men senere udviklet af mange andre historikere, som lod sig påvirke af dem (og hinanden). Blandt disse kan nævnes Edward Thompson, Ron Hilton, Eric Hobsbawm og Christopher Hill, hvoraf de fleste vel er kendt også uden for Storbritannien. Da den nymarxistiske bølge slog igennem i 60'erne, kunne "det nye venstre" derfor fra starten nyde godt af den etablerede tradition. Det skift over mod det kulturelle og den fornyelse, der kom i 60'erne gjorde sig imidlertid ikke blot gældende hos faghistorikerne, men var i høj grad inspireret af litteraturfolk. Da kulturspørgsmålet og arbejderklassens situation omkring midten af 50'erne kom i centrum for diskussionen på den engelske venstrefløj, var det litterater, der gav kulturbegrebet den afgørende nydefiniering, som bragte det ud af den elitære og æstetiske indsnævring og åbnede op for en ny form for kulturanalyse. I Richard Hoggarts "*The Uses of Literacy*" (1957) omfatter kulturbegrebet også hele netværket af fælles kulturelle betydninger som de viser sig i tale og aforismer, familier og nabolag, klubber og pubs. Banebrydende var endvidere Raymond Williams' "*Culture and Society*" (1958), hvori Williams søgte at udvide kulturteorien til at omfatte "studiet af relationer mellem elementer i en hel livsmåde". Både Hoggart og Williams fik umådelig stor indflydelse på historikerne, hos hvem der dog samtidig også var nybrud på vej. Hos dem førte opdagelsen af "det kulturelle" generelt over i en ny type "kulturalistisk" historieskrivning. Flere af de ovennævnte historikere førte an i denne udvikling, og blandt flere betydningsfulde værker fra denne meget kreative periode fra slutningen af 50'erne må først og fremmest nævnes E.P. Thomsons indflydelsesrige pionerværk "*The Making of the English Working Class*" (1963). Det er hovedsagelig en bog om, hvordan underklassen ser og forstår deres situation. Hovedvægten lægges her hos Thompson – men også generelt hos mange andre – på "erfaring".

Denne drejning over mod en betning af historiens "kulturelle" og "ideologiske" aspekter er således et generelt kendetegn ved "kulturalisterne" (Thompson, Hoggart, Williams m.fl.). Men herved brød man ikke blot med den ortodokse marxisme og den traditionelle "arbejderhistorie" (G.D.H. Cole), men også med de yngre historikers egne mentorer

(Dobb, Torr). Idet "kulturalisterne" brød med al "økonomisme" og mekanisk determinisme og i stedet fremhævede det erfaringsmæssige, som var blevet negligeret hos de ortodokse marxister, fik "kulturalismen" dog også en stærk anti-teoretisk tendens. Man foretrak "erfaring" på bekostning af "teori". Hermed gik, siger Richard Johnson i en kritisk artikel i "History Workshop Journal" nr 6 (1978), imidlertid også en del af Dobbs teoretiske landevindinger tabt for traditionen. Skønt skiftet således var forståeligt i dets historiske kontekst, som en begyndende protest mod en stalinistisk politik og en teoretisk økonomisme, repræsenterede det ifølge Johnson ikke blot nogle erobringer, men i høj grad også nogle tab. Kulturalisternes store fortjeneste var først og fremmest at bringe spørgsmålet om "arbejderkultur" ind i den intellektuelle debat. Samtidig må de imidlertid kritiseres for i vidt omfang at have udvandet de Marxske kategorier, især gennem en utilstrækkelig analyse af de økonomiske klasserelationer.

En af disse humanistiske kulturalister, Richard Hoggart, blev CCCS første leder, og kulturalismen udgjorde således det teoretiske udgangspunkt, hvorfra centret i 60'erne startede ud. Den fagpolitiske holdning i centrets start må nok nærmest karakteriseres som liberal radikalisme. En ny generation af forskere, hvoraf flere er repræsenteret i denne bogs forfatterkollegium, blev imidlertid bl.a. gennem receptionen af den franske semiologi og strukturalisme (især Althusser), men sekundært også gennem tilegnelsen af Antonio Gramscis teoretiske og historiske skrifter, tvunget ud i et oprør mod kulturalismens liberale radikalisme og humanistiske socialisme. Den franske strukturalisme fik en kolossal indflydelse på det nye udogmatiske venstre og blev formelig "importeret" til England. I løbet af 70'erne opstod der således i Storbritanien en situation, hvor to sideløbende forskningsstraditioner, kulturalismen og strukturalismen, havde svært ved at komme på talefod med hinanden. I en vis udstækning var modsætningerne bestemt af faggrænser (historie overfor sociologi eller filosofi) og af modsætninger mellem intellektuelle generationer (før og efter 68). De to traditioner har stadig *sin* måde at gøre rede for problemerne på, men der ser nu ud til at være folk på vej, som er parat til at slå bro over kløften. I ovennævnte artikel i "History Workshop Journal" nr. 6, der udmærket kan læses som et supplement til de historiske gennemgange i "Working Class Culture", hævder Johnson en position, som accepterer uenigheden mellem de to traditioner, men som er parat til at argumentere igennem modsætningerne og i sidste ende ser de to traditioner som komplementære.

III.

Efter dette hastige historiske overblik, skal vi nu se nærmere på bogens enkelte bidrag. Bogen, der er et samleværk med ialt ti bidrag, rummer såvel kritisk-teoretisk essays som historisk-empiriske case-studies skudt ind mellem to afsnit om henholdsvis traditioner og tilgangsmåder og om teorier. Mens første del er en kritisk gennemgang af den eksisterende forskning, rummer anden del en række omskrevne originalstudier i arbejderkultur. Tredje del, der ligger i umiddelbar forlængelse af første, kan så ses som et forsøg på at gøre status over forskningen samt pege på perspektiver og muligheder.

I bogens første del fokuseres der på to hovedtraditioner i historieskrivningen om arbejderklassen: først behandler Chas Critcher den (overvejende empiriske) sociologiske tradition fra efterkrigstiden og dernæst gennemgår Richard Johnson den historiske tradition fra dens start omkring 1880 til idag.

Critcher starter sin gennemgang med at understrege, at der ikke findes nogen sammenhængende og selvbevidst sociologisk tradition for studier i arbejderkultur. Man bliver derfor nødt til at *konstruere* en genre, og Critcher opstiller da også en kronologisk liste med 20-25 værker fra tiden 1956-71, som kunne indgå i en sådan genre. Efter nogle generelle betragtninger går Critcher over til en nærmere undersøgelse af "genren" gennem en række grundige kritiske gennemgange af nogle af dens mest centrale bidrag.

De fem tekster, som Critcher gennemgår, spænder fra Hoggarts "The Uses of Literacy" (1957) frem til New Left Review-publikationen "Towards Socialism" (1965), der repræsenterer en marxistisk tilgang til arbejderklassens kultur.

I Richard Johnsons artikel om den historiografiske tradition følges denne fra socialhistoriens og arbejderhistoriens oprindelse omkring 1880 og frem til 1950'erne og 60'ernes kulturelt betonedede historieskrivning om arbejderklassen. Som Critcher har Johnson en lang kronologisk liste med 25-30 værker fra perioden 1954-74, hvor historieskrivningen især blev præget af den såkaldte "kulturelle marxisme". Afhandlingen slutter med at beskrive, hvordan "kulturalismen" i 1970'erne er blevet angrebet af den Althusser-inspirerede strukturalisme. Johnson, der måske er den mest "strukturelisteriske" af denne bogs forfattere, deler for en del strukturalismens kritik af kulturalismen, men distancerer sig samtidigt også på flere punkter fra strukturalismen. Skønt Johnson repræsenterer en modificeret form for strukturalisme, er han altså ikke uden videre parat til at "overfalde" kulturalisterne ud fra en "strukturelisterisk" position, men er i høj grad åben for en dialog.

IV.

Bogens anden del, der som nævnt består af en serie case-studies — 6 ialt —, kommer vidt omkring. Udvælgelsen af disse bidrag er især baseret på to hovedhensyn: Redaktørerne ønskede dels at spænde over hele den historiske periode, hvori arbejderklassen har eksisteret, dels at dække arbejderlivets mest betydningsfulde sfærer: politik, uddannelse, ungdom, rekreation, lønnet og husligt arbejde. Redaktørerne har således bevidst lagt vægt på en bred spændvidde og vid dækning frem for at koncentrere sig om et bestemt tema eller en bestemt periode. Historisk er vægten i disse bidrag dog lagt på nyere tid, Kun to af studierne handler om perioden før 1. verdenskrig: Richard Johnsons undersøgelse af radikale folkelige uddannelsestraditioner i tiden fra 1790 til 1848 og Michael Blanchs undersøgelse af militaristiske og filantropiske ungdomsorganisationers forsøg på at kanalisere arbejderbørn ind i mere respektable baner i perioden 1890-1914. To studier omhandler mellemkrigstiden: På baggrund af erindringsmateriale og interviews beskriver Pam Taylor tjenestepigernes livssituation som bestemt af mødet mellem arbejderkultur og overklassekultur. I sit bidrag om udviklingen i rekreatiionsformerne i byen Rochdale i ridsrummet fra 1900 til 1940 viser Paul Wild, hvordan kommercielt organiserede rekreatiionsformer (forlystelsesindustrien) gradvist erstatter ældre mere lokalt og klasse-mæssigt forankrede former. Chas Critcher har endvidere en analyse af udviklingen i engelsk professionel fodbold siden 2. verdenskrig, hvor forenklet sagt udviklingen gør en traditionel arbejderaktivitet til en slags masseproduceret og masse-konsumeret kultur. Endeligt har Paul Willis et etnologisk studie over (mandlig) såkaldt "arbejdspladskultur" (shop floor culture), hvori han redegør for en række grundlæggende attituder og værdier (modstand mod autoritet, kontrol gennem gruppen, humor og sprog, mistillid til teori m.m.), som arbejderne udvikler sammen på arbejdspladsen — en kultur, der udvikles på betingelser, som er sat af andre.

V.

I bogens tredje del fortsætter Richard Johnson, hvor han slap i første del. Han diskuterer her tre forskellige tilgangsvinkler i studiet af arbejderkultur, som alle på en eller anden måde er mangelfulde. Indenfor den ortodokse marxisme (Marx, Engels, Lenin, Gramsci, Lukacs) er nøgletermene "klasse" og "klassebevidsthed", hos "kulturalisterne" (Hoggart, Williams, Thompson o.s.v.) har "kultur" erstattet "bevidsthed" som nøgleterm, og i de "strukturelisteriske" tilgangsmåder er nøgletermen "ideologi". Hver af disse synsmåder udgør en særlig "problematik", idet de tekster, som tilhører hver af disse positioner, er organiseret ud fra vidt forskellige forudsætninger og teoretiske begrebsapparater.

Der er derfor også betydelig forskel på de redegørelser, der leveres fra de enkelte positioner. De semantiske skift i nøgletermene repræsenterer således en større teoretisk og politisk bevægelse. Indenfor den kulturalistiske problematik kritiseres Raymond Williams for at afvise analytiske distinktioner – bl.a. distinktionen mellem kultur og ikke-kultur. Også Thompson kritiseres for en lignende tendens til at afvise visse distinktioner. Hos begge konstaterer Johnson en mangelfuld klasseanalyse, idet de begge synes tilbøjelige til at negligere de økonomiske relationers særlige karakter og betydning. I mangel på analytiske kategorier (distinktioner) kommer Williams ifølge Johnson til at simplificere (reducere) det komplekse til dets organiserende *principper*. Et eksempel herpå er Williams' approach til klassekulturene, hvor han modstiller borgerlig kultur og arbejderkultur som henholdsvis individualistisk og kollektiv (solidarisk).

Mens man i DDR og efterhånden også i BRD diskuterer kulturbegrebet ud fra begrebsparret "kultur og levevis", er det tilsvarende britiske begrebspar i øjeblikket åbenbart "kultur og ideologi". Johnson finder således, at Williams' begreb om kultur som "way of life" er alt for omfattende og uklart (termen er for inklusiv), og insisterer selv på den specifikt *mentale* (som modsætning til "materiel") karakter i det ideologisk-kulturelle aspekt: "Det karakteristiske kendetegn ved den ideologisk-kulturelle instans, er da produktionen af bevidsthedsformer – ideer, følelser, ønsker, moraliske præferencer, former for subjektivitet" (s. 232). Et problem ved denne definition er imidlertid, at det kulturelle, som hos Althusser, bliver slået i hartkorn med det ideologiske, hvorved begrebet tilsyneladende taber sin analytiske prægnans. Når man imidlertid medtænker Althüssers insisteren på, at ideologi har materiel eksistens, er der dog nok alligevel ikke så særlig langt til Williams' "way of life". (Jfr. også Johnsons modificerede definition af "kultur som analyskategori" s. 234). Johnson understreger også, at der ikke findes noget separat samfundsområde, hvori bevidsthedsformer opstår; tværtimod formes og udtrykkes mentaliteter og subjektiviteter på alle livsområder (232). Herved afgrænser Johnson sig fra trivielle kulturbegreber, der enten opfatter kultur som et residuum (kultur-som-fritid) eller begrænser kultur til visse specielle (især højnede) aktiviteter – skrivning, læsning, at se film eller spille fodbold. En dobbelthed – måske i sidste instans determineret af basis/overbygningsteoremet – svarende til den østmarxistiske insisteren på ikke-identiteten i parret "kultur og levevis", får man imidlertid, når de engelske strukturalister taler om "den levede kultur" ("lived" culture), som om den menneskelige livsvirksomhed ikke i sig selv skulle være kultur, men kun fremtrædelseform for kultur!

I bogens sidste bidrag behandler John Clarke efterkrigstidens omdannelser i arbejderkulturen. Fremvæksten af "overflodssamfundet" har nok betydet en gennemgribende reorganisering af arbejderlivet, men har trods alt ikke fjernet klassesamfundet. Selv om arbejderne har fået bil, køleskab og fjernsyn, kan man ud fra disse ændringer i livsstilen – der ganske vist betyder en vis udjævning og konvergens i den kulturelle praksis – ikke slutte sig til arbejderkulturens forsvinden. Dersom man reducerer betydningen af disse kulturelle forandringer til en udligning af klasseforskellene i den kulturelle praksis, da overser man bl.a. muligheden for, at den samme vare/praksis kan få en forskellig brugsværdi i forskellig klasse-kulturel kontekst (242). Den samme genstand eller praksis kan nemlig meget vel tænkes udstyret med forskellige sæt kulturel taksation, når den placeres indenfor forskellige relationssæt.

Når Richard Johnson et sted i bogen (s. 67) i et akut anfald af storhedsvanvid – men dog ikke uden selvironi – hoverer over, at briterne på grund af deres strukturalisme-tilegnelse og Gramsci-læsning nu skulle være noget mindre provinsielle end franskmændene og tyskerne, kan man alligevel ikke lade være med at undre sig over, at den nyere tyske kulturforskning for slet ikke at tale om den østmarxistiske tilsyneladende er forblevet et ukendt land for briterne. Kan det skyldes, at englænderne ikke kan læse tysk?

PS: Vil man læse mere om CCCS, kan der henvises til løbende redegørelser for centrets udvikling i de årlige rapporter fra centret, som kan rekvireres fra: Centre for Contemporary Cultural Studies, Faculty of Arts, The University of Birmingham, PO Box 363, Birmingham B 15 2 TT, England. I det tyske tidsskrift *Ästbetik und Kommunikation* hft. 24, juli 1976 er der en kort introduktion af CCCS og artikler om arbejderkultur af Chas Critcher, John Clarke og Tony Jefferson. Også et par danske introduktioner til den engelske tradition kan nævnes: Rigmor Bækholm: Introduktion til en engelsk tradition, i: P. Behrendt m.fl.: *Litteratur og historie*, København 1979 (=Kultur og Klasse 35), s. 54-66, og Kristof K. Kristiansen/Tinne Vammen: "History Workshop". Om et engelsk forsøg på at gøre historie til fællesjeje, i: *Fortid og nutid* Bd. XXVIII 1980 hft. 3, s. 349-352.

Litteratur

John Clarke, Chas Critcher og Richard Johnson (red.): *Working Class Culture. Studies in history and theory*. Hutchinson University Library. London 1979. (303 s.)

John Eaton/New Left Review: *Towards Socialism*, New Left Review 1965.

Richard Hoggart: *The Uses of Literacy*, Penguin 1958.

Richard Johnson: Edward Thompson, Eugene Genovese, and Socialist-Humanist History, i: *History Work-*

shop. A journal of socialist historians. nr. 6. autumn. 1978 s. 79-100. (Findes også i tysk oversættelse i: *Das Argument* 119, s. 39-50: Kulturalistische Geschichtsschreibung bei Thompson u. Genovese).

E.P. Thompson: *The Making of the English Working Class*, Penguin 1968.

Raymond Williams: *Culture and Society, 1780-1950*, Penguin 1961.

Raymond Williams: *The Long Revolution*, Penguin 1965.

Working Papers in Cultural Studies 1-10. Birmingham.

Anmeldelser

Den kultiverade människan

af Jonas Frykman og Orvar Löfgren
Liber förlag. Stockholm 1979.

anm. af Martin Zerlang

Denne bog er en slags detektivfortælling — og den er spændende som en sådan. Allerede på forsidebilledet begynder afsløringerne: Hvad gemmer der sig bag "den kultiverade människan"? Billedet viser en midaldrende "hr. Svensson", nøgen, men med begge hænder skjulende "sin blusel". Hele kroppens holdning røber hans utilpashed, og hans distance til sin krop og pandens stressede rynker viser hans beklemt ved at være borte fra det målrettede arbejde, som giver ham identitet.

Endnu mere kosteligt og karakteristisk er billedet på side 130. Det forestiller en af forfatternes kolleger — "en fältarbetande student i Gudmundtorp, Skåne, 1928". "Feltet" er nærmere bestemt en gammel gårdsplads med henslængte arbejdsredskaber,

ujævn brostensbelægning og en ældgammel, kroget bonde med en spand under armen. Bonden bærer en gammel kasket, en lurvet, møgbeskidt jakke, og et par krøllede bukser. Hans lange hvide skæg når næsten ned i spanden, og hans træsko ser nærmest ud til at falde i et med den ujævne brostensbelægning. Bonden ser på den feltarbejdende student, der ser væk, tilsyneladende opfyldt af undren over dette "folkeliv". Og studenten stikker virkelig også af mod dette: blankpudsede snøresko, sportsstrømper, knickers, vest, jakke med pyntelømmetørklæde, hvid skjorte og slips og som kronen på værket: den flotte studentehue.

De modsætninger, som her står side om side, men samtidig uendelig fjernt fra hinanden, prøver Frykman/Löfgren at beskrive og fortolke gennem en historisk anlagt undersøgelse: "Hur blev den runda, sinnliga allmogemänniskan till den trådsmale, struntförnåme borgaren?" Hvornår og hvorfor begyndte folk at distancere sig fra den fysiske omverden og deres egen krop? Hvad betød det for tidsoplevelsen og naturoplevelsen, at arbejdet i stigende grad blev

formidlet gennem lange kæder af sociale relationer i stedet for at foregå i et mere umiddelbart samspil med naturen?

Problemstillingen rummer en hermeneutisk dimension: Hvordan skaffer nutidens kultiverede menneske sig adgang til en mentalitet og et normsystem, som adskiller sig grundlæggende fra hans eget? Gennem indføling, gennem etablerede socialpsykologiske begreber, gennem møjsommeligt arbejde med at udvikle adækvate, "historisk-psykologiske" begreber eller hvad?

Men problemstillingen rummer også en praksisdimension. Gennem afsløringen af hvordan en række forestillinger og adfærdsmønstre, som nu tages for givet – som "civiliserede", "kultiverede", "rationelle", "hygiejniske" osv. – i virkeligheden er resultater af en forholdsvis kort historisk proces, bliver muligheden af andre forestillinger og adfærdsmønstre synlig. Forståelsen af civilisationsprocessen sætter frigørelsen på dagsordenen.

Frykman/Löfgren gør det klart, at de afgørende skift i "civilisationsprocessen" ikke skal lokaliseres i ideer, der afløser hinanden e.l. Forskerens øje skal rettes mod "kulturelle dybdestrukturer" som tid, rum, hierarki og orden, hvis han vil få greb om disse skift – og hvis han vil få mulighed for også at inddrage den linse, hvorigennem han selv betragter verden. Rammen om disse kulturelle dybdestrukturer er så produktionsforholdene, hverdagens livssammenhænge – og klassekampen. I denne bog ligger hovedvægten på perioden fra 1800-tallets slutning til første verdenskrig; en periode med et ekstremt brat skift fra landligt-traditionelle til moderne urbane livsvilkår.

Afsnittene om tidsoplevelsens, naturfølelsens, familieidealets og kropsholdets forvandlinger demonstrerer alle – med anskuelige og underholdende eksempler – at kapitalismen og den moderne adskillelse af privateintime og socialt-offentlige livssammenhænge så at sige producerer tiden, naturen osv. som generelle kulturelle dybdestrukturer.

For den gamle bonde formedes tidsoplevelsen i den konkrete, varierede arbejde med naturen. Først pengeøkonomien skabte en abstrakt, homogen tid – som "vällingklockar" lod landarbejderne høre og som gulv- og væg-urenes svingende penduler gjorde til den uophørlige baggrund for opvækst og opdragelse i familiens skød.

Tilsvarende var det først med pengeøkonomien og kapitalismen, at de mange konkrete elementer i bondens omgivelser blev samlet og forvandlet til (forestillingen) om Landskabet, Naturen i almindelighed. Landskabet var for den gamle bonde mange forskellige arbejdspladser, hver med sit "kognitive landkort". Han kendte disse "arbejdspladser" gennem sit sociale samspil med jorden, planterne osv.

og derfor følte han sig aldrig alene i dette landskab. (s. 52) Med teknologisk udvikling og markedsrettet produktion forsvandt dette forhold til "naturen". Landskabet blev "afmystificeret" og den brogede mængde af "kognitive landkort" forsvinder. Undersøgelser af "nævnefloraen" viser, at øer, enge, vandløb og alle mulige andre landskabelementer, der tidligere havde et navn og en social funktion, bliver til anonym natur, lige-gyldige dele af Landskabet.

Samtidig bliver naturen kilde til naturmystik. Det moderne borgerskab søger at rekreere sit betrængte sjæleliv ved at drage ud i ødemarken, ved at identificere sig med fiskerne qua individualistiske eventyrere og ved at omskabe interiører til exotiske landskaber med lianer, bordpalmer og oliemaleriers vilde brændinger. Dette er ikke stedet til at nævne de etaper, hvorigennem det "magiske landskab" forvandles til det moderne landskab, men det er værd at nævne, at netop her er der tale om en mere præcis historisk forankring af "civilisationsprocessen". Her holder Frykman/Löfgren sig tættere til den periode, der skulle være undersøgelsens ryggrad, og det giver erkendelsesmæssig bonus.

Afsnittet om forholdet til kroppen – incl. snot, spyt, afføring og seksualdrift – er også bedst, hvor det er historisk, hvor det afprøver hypoteserne om civilisationsprocessen på den afgrænsede historiske periode og dermed også viser, hvordan civilisationsprocessen ikke er en enstrengt udvikling men et resultat af klassekamp og classesamarbejde.

Hovedindvendingen imod Frykmans og Löfgrens bog er nemlig, at den sætter sig mellem to stole. På den ene side er den en syntese og præsentation af civilisations- og mentalitetshistorikere som Norbert Elias, Michel Foucault, Philippe Ariès og Richard Sennett – appliceret på svensk materiale. På den anden side er den en beskrivelse af Sveriges historie omkring århundredskiftet. Men ingen af de to linjer bliver ført igennem. Og derfor bliver både den teoretisk-eksemplificerende præsentation og den konkrete historiebeskrivelse uskarpe. Et eksempel på dette kan være udgangsspørgsmålet: "Hur blev den runda, sinnliga allmogemänniskan till den trådmala, struntförmånc forgaren?" I stedet for den enstrengede civilisationsproces, der implicit antages i dette spørgsmål, så viser de mere historiske beskrivelser i bogen jo, at almuemnesket snarere forvandles til medlem af den moderne, heterogene arbejderklasse, og at den moderne borgers fortid handler om embedsmandskultur mv. Klasse- og kulturgrænserne er kort sagt mere komplicerede end som så.

Man kunne også ærgre sig over, at der på intet tidspunkt foretages en mere principiel og samlet diskussion af hvad erindringsbøger kan bruges til. De er dog undersøgelsens hovedmateriale. Netop erindringsbøger er jo en sproglig og tekstlig organi-

sering af tid, og derfor havde det været nærliggende at pege på dette aspekt i forbindelse med det indledende afsnit om tidsoplevelsens historiske forvandlinger.

Men på den anden side: så bliver der stof tilbage til litteraturanalytikere, og det er alligevel meget tilfredsstillende, da den umiddelbare reaktion ved læsningen af Frykmans og Löfgrens bog er dyb respekt for deres evne til at komme hele kompasset rundt inden for det omhandlede forskningsfelt. De skriver, at det har været "oförskämt roligt" at skriva bogen. Det kan tilföjes, at den är både lærerig og morsom at läsa.

The hidden injuries of class.

av Richard Sennett och Jonathan Cobb

Cambridge university press 1977.

anm. av Berit Wigerfelt

I "The hidden injuries of class" presenterar de två sociologerna Richard Sennett och Jonathan Cobb sina undersökningar kring klasskillnader i det amerikanska samhället. De intresserar sig inte så mycket för ekonomiska och materiella faktorer utan mera för hur amerikanska arbetare subjektivt känslomässigt sett, upplever sin situation.

De arbetar med djuplodande intervjuer och söker efter dolda mönster i dessa.

Utgångspunkten för intervjuerna är: Hur upplever och mäter dagens arbetare sitt eget värde mot de liv och sysselsättningar som samhället värderar högre?

Informanterna visar sig starkt känslomässigt påverkade av att befinna sig långt ned i samhällshierarkin. Som arbetare är man status-prestigemässigt lågt värderad. Flera av informanterna strävar, väl medvetna om dessa förhållanden, efter att förändra sin situation. Man vill upprätta någon form av erkännande och höja sitt sociala anseende.

Man försöker lösa problemen på ett individuellt sätt. Lösningen blir i regel att utbilda sig och ta sig uppåt socialt. Utbildning är ett nyckelord. Man anser att bildade människor är mer utvecklade, värdiga och har kontroll över sin tillvaro.

För den arbetare som försöker leva upp till idealen och bli någon form av manschettarbetare, uppstår andra inre konflikter. I samhällets ögon har han lyckats men inte inför sig själv. Han känner sig inte värdig i sitt nya jobb. Manschettarbetet känns inte som ett riktigt arbete; "it's just pushing paper around". Han är däremot stolt över sitt arbe-

tarursprung. Då hade han verkligen *arbetat* och utträttat något värt att bli respekterad för.

En arbetare som avancerar till ett intellektuellt arbete respekterar alltså inte längre sig själv. Idealbilden stämmer inte med verkligheten. Den klivenhet som då uppstår skyller man på egen oförmåga. Man ser sig själv som ansvarig för sin sociala position och de problem och konflikter man upplever beror på egen inkompetens.

Arbetare som inte själva har möjlighet att ta sig uppåt socialt, inriktar sig istället på barnens framtid. De ska bli vad man själv aldrig blev. När man nu inte själv kan bli respekterad i samhället så ska åtminstone barnen en gång bli det. På barnen ställs höga krav. Föräldrarna uppoffrar sig för barnens skull och förväntar sig tacksamhet. Barnen ser detta istället som en manipulation med deras liv, inte som ett uttryck för omtänksamhet och kärlek.

Den väg som samhället hänvisar till arbetarens frigörelse blir istället vägen till ofrihet och känslan av ovärdighet. Istället för en samhällskonflikt får det amerikanska samhället en konflikt som äger rum inom arbetarens eget medvetande.

Boken är mycket intressant men är i mitt tycke oklart disponerad vilket ger ett rörigt intryck. Mycket av det författarna kommer fram till har intresse även efter europeiska förhållanden mätt.

Arbejderkultur 1924-48. En antologi. Bd. II

red. af Ib Bondebjerg og Olav Harsløf
555 s. København 1980.

anm. af Lykke Pedersen

Denne samling tekster, der er samlet under den benævnte titel "Arbejderkultur 1924-48", er efter planen bind 2 i en 3-bindts antologi, dækkende perioden 1870-1975. Bogen, der har til formål at præsentere arbejderkulturens "guldalder" i form af udvalgte tekster og billedmateriale, er en mursten på godt 555 sider. Værket indgår som en del af et større projekt, der støttet af Statens Humanistiske Forskningsråd, skal opmuntre studiet af arbejderkulturen og dens historie i Danmark.

De to litteraturforskere, Ib Bondebjerg og Olav Harsløf, lægger ud med frisk mod, en teoretisk indledning på over 100 sider, der skal belyse perioden og fungere som baggrundslæsning for antologiens temablokke, "Arbejdsvilkår og arbejdskampe", "Levovilkår, familie og fritid", "Uddannelse og oplys-

ning" samt "Kulturkamp og klassekamp". Til sidst følger et forfatterbiografisk register, der kort omtaler de præsenterede forfatters data.

Introduktionen er opdelt i 3 hovedpunkter: de socio-økonomiske og politiske betingelser for arbejderklassen i perioden, arbejderklassens livsvilkår og endelig klassekamp og kulturkamp. Afsnittet omhandler den samfundsmæssige udvikling og den ændring, som giver sig udtryk i Socialdemokratiets og DKP's skiftende politik i mellem- og efterkrigstiden. Forfatterne stiller sig ret kritisk til partierne, især omkring Socialdemokratiets rolle som regeringsparti, der samtidig afslører et ideologiskift ved en identifikation med det borgerlige demokrati. Samtidig beskrives partiet som et folkeparti, i modsætning til tidligere et klasseparti, og DKP's linje efter 1930'erne reformistisk og udtyndet. En særlig gennemgang får Julius Bomholts "Arbejderkultur" fra 1932, hvor forfatterne i dette forfatterskab ser de klart ændrede signaler fra en klart defineret, klasseforankret arbejderkultur til en udvandet, tandløs folkekultur.

Som sagt er antologiens hovedbestanddele tekster, for hovedpartens vedkommende publiceret i perioden. Redaktørerne har forsøgt at dække alle aspekter, men samtidig give udvalget en kvalitativ fordeling, således at f.eks. den socialdemokratiske holdning til udformningen af arbejderkulturen optager den største plads i antologien, i forhold til DKP og andre venstrefløjaktiviteter. Dette princip forekommer dog ikke særlig velbegrundet, en mere kvalitativ udvælgelse ville måske have medført andre perspektiver. Denne udvælgelsesprocedure må også være skyld i, at der kun optræder tre kvinder blandt de præsenterede forfattere. Hvis man havde i højere grad inddraget nyere forskning på dette område, ville man måske have kunnet se teksterne i et helt andet lys; her tænkes på undersøgelser, der omvurderer kvindens arbejde og opfatter arbejderkvinden som aktivt handlende og ikke passivt modtagende. Problemet ved denne slags angrebsvinkler ligger deri, at der anvendes et helt andet kildemateriale, end det de to litteraturforskere kender til. Derfor burde man have lov til at mene, at projektet skulle have været et samarbejde med andre faggrene.

Antologiens første afsnit er "Arbejdsvilkår og arbejdsampe". Her er artikler om arbejdsløshed, fagbevægelsen i 1931, Nakskovsagen, rationalisering, akkord og folkestrejke 1944, generalstrejke i 1943. Her møder vi navne som Hans Kirk, Anton Hansen, Oskar Hansen, Flemming Madsen, Harald Hermal m. fl.

Anden temablok har titlen "Levevilkår, familie og fritid". Her behandles spørgsmål som arbejderdom og kønsmoral, lejrlevets glæder, kammeratskabsægteskaber, abortspørgsmål, arbejderidræt. Bidrag-

ydere er bl.a. Th. Stauning, Cøja Rude, J.H. Leinbach, Marie Nielsen, Edvard Heiberg, Nils Nilsson.

Det tredje temaafsnit omhandler "Uddannelse og oplysning", hvor Harald Jensen skriver om AOF, Oluf Bertolt om radioen og oplysningsarbejdet, Ernst Christiansen om radio og klassekamp, Elenius Koch om børneopdragelse og klassekamp, Julius Bomholt om børneskolens historiebøger, Arne Munch-Petersen om "Arbejderbladet som organisator af den danske arbejderklasses kamp".

Tema fire er "Kultur og klasse" med M.A. Nexø om "Proletarkultur", Harald Jensen om "Arbejderbevægelsen som Kulturbevægelse", Hartvig Frisch "Dansk Arbejderkultur", Julius Bomholt "Det socialistiske Kulturideal" fra "Arbejderkultur" 1932, Hans Scherfig "Den tyske kulturdestruktion af Danmark", Bomholt igen med Arbejderkultur-Folkekultur", Martin Nielsen med "Arbejderklassen, de intellektuelle og Kulturkampen", R. Broby-Johansen beskriver "Nye tanker om kunst", H.C. Hansen om "Talekoret", Ebbe Neergaard "Hvorfor er filmen sådan", Sven Erichsen "Arbejdeteatret", Poul Henningsen "Kampagne mod smudslitteraturen", Hans Kirk, Harald Hermal, Harald Rue om socialistisk litteratur.

Dette sidste afsnit er inddelt i to dele hvor det første er "Kultur og klasse". Det sidste, "Socialistisk æstetik", omhandler forsøgene på at give den socialistiske kultur et eget udtryk og at udgøre et alternativ til den borgerlige kultur; et af antologiens meget vigtige afsnit.

Selve ideen med de fire temablokke, hvor teksterne belyser overordnede emner, er en fin indgang til hele emnet. Ud fra opdelingen i disse blokke af lige vigtige dele, vises, at arbejderkulturbegrebet er brugt som et meget vidt begreb, hvor der lægges vægt på arbejderklassens samlede livsvilkår, og sammenhængen mellem kampen for bedre materielle vilkår og kulturkampen er understreget. Den helt fundamentale mangel ved bogen er, at de to forfattere ikke i dybden behandler kulturbegrebet. Arbejderkultur bliver her til, hvorledes *eliten* opfatter, hvordan arbejderkultur dannes og bør være. Bidragyderne er næsten uden undtagelse "eksperter" (måske ufrivillig en karakteristik af 30'erne), tidens koryfæer, de, der deltager i den offentlige debat med artikler og indlæg. Det er forfattere, politikere, arbejderklassens "embedsmænd". Hvordan disse forholdt sig til den brede befolkning, arbejderklassen, får man ikke noget at vide om, ej heller, hvordan deres budskaber blev modtaget og hvilken indflydelse, det fik. I en af tidens omdiskuterede kulturfilosofierende bøger udtaler belgieren de Man sig: "Min virksomhed indenfor Arbejdernes Oplysningsbevægelse var behersket af den Ide, at Proletarernes Mangel på Kultur var det bedste Udgangspunkt for en ny,

socialistisk Kultur" (side 432) endvidere "Jeg lægger ikke Skjul på, at Opdagelsen af det umulige i at føre Arbejdermasserne frem til en bedre Tilværelse ad anden Vej end gennem en Borgerliggørelse af dem har været en af mit Livs bitreste Skuffelser". Her møder vi et kultursyn, der opfatter arbejderne som nogle tomme klasker, der bare skal fyldes af teoretikernes ædle vin for at resultatet nås. At de to forfattere er kommet længere, ville man gerne bekræftes i ved læsningen af den teoretiske baggrundsartikel, men her skuffes man dybt. Efter læsningen af dette højere skoleridt rundt i den akademiske manege, savner man en diskussion af hele arbejderkultur-begrebet og den forskning, der trods alt har foregået de sidste år. I en så ambitiøst anlagt sag som denne serie, synes jeg, at den teoretiske afdeling også burde have beskæftiget sig med to meget vigtige spørgsmål, nemlig som før nævnt begrebet "arbejderkultur" og i den forstand, som Raymond Williams har defineret det (f.eks. i "Culture and Society", 1971) og dernæst hele spørgsmålet omkring borgerliggørelse, hvor f.eks. Herman Bausinger (Verbürgerlichung-Folgen eines Interpretaments 1973) lægger op til en helt anden nuanceret analyse.

Hele teoriafsnittet kommer til at fungere upræcist og for udflydende til at kunne bruges. Alle mulige fakta hobes op, uden egentlig sammenhæng med de efterfølgende tekster. Typisk for forfatterne opfatter de slutningen af perioden som en forfaldsperiode, hvor man efter guldalderen atter synker ned i mørket. Det er jo et bemærkelsesværdigt synspunkt, at hvis de undersøgte debattører ikke skriver noget, — eller noget, som redaktørerne ikke er enige i— så er der ingen arbejderkultur! At forandring opfattes som forsvinden, må tilskrives de litteraturbriller, som præger fremstillingen. Kan man ikke bruge sin analysemetode, ja, så er der ingen arbejderkultur, en definition, der er i modstrid med den opfattelse af arbejderkultur, der indirekte ligger i disponeringen af stoffet. Man får indtrykket af, at det eliten eller bevægelserne offentliggør, er udtryk for arbejderkultur, og når de ikke skriver, så er arbejderkulturen forsvundet. Selv om f.eks. Bomholt skriver om folkekultur og ikke arbejderkultur, selv når Dansk Arbejder Idrætsforbund ændrer sine formålsparagraffer fra at gælde arbejderklassen til "den bredest mulig basis i by og på land" osv. — så er det da ikke sikkert at praksis ude omkring har ændret sig i samme retning. Det, der vel er det interessante, er at analysere arbejderkulturen som en aktiv modkultur, hvor modsætningerne både består i forhold til den dominerende kultur, men også mellem organisationernes ledelse og medlemmerne, og mellem organisationerne og dem udenfor.

Det er godt at kunne genlæse teksterne — jovist

kan man lære af de gamle — men det ville have været endnu mere spændende at få vendt tingene endnu en gang, ved hjælp af eftertidens nye problemstillinger. Det er uomtvisteligt, at mange af antologiens bidrag er bemærkelsesværdigt aktuelle, men ved at tilføje dem nye vinkler, kunne bogen have fået endnu større brugsværdi.

Som introduktion til perioden er teksterne egnet, men som egentlig arbejdsredskab fungerer bogen ikke, dertil er den for ugennemarbejdet. Billedmaterialet er for størstedelen enten fotografier og illustrationer fra tidens tidsskrifter. En stor del er Anton Hansens træsnit omhandlende familieliv, boligforhold, arbejdsløshedskøer. Dette vigtige kildemateriale kunne godt have været brugt mere bevidst i introduktionen til hele perioden.

En del billeder er spejlvendte og dårligt teknisk gengivet, hvad der ikke befordrer helhedsindtrykket. Desuden er det irriterende, at der er en del mangler ved forfatterregisteret, som ved en række forfattere mangler oplysninger. Man skulle tro, at det havde været de to universitetsforskere en smal sag at fremdrage de manglende oplysninger, så registreret havde været komplet.

Men læs selv teksterne, trods manglerne er udgivelsen et første skridt i den rigtige retning, nemlig en øget slagkraftig forskning i arbejderklassens historie.

Arbejdslivserfaringer

Unge kvinder fortæller:

"Sådan havde jeg jo ikke troet, det var i virkeligheden"

af Inger Melgaard, Hanne Muchitsch og Inge Nielsen
Serie om kvindeforskning nr. 6, Aalborg Universitetsforlag.

anm. af Anne W. Johannsen

Titlen giver en meget dækkende beskrivelse af denne bog: unge kvinder fortæller om deres erfaringer inden for forskellige arbejdsområder. Flere af kvinderne nævner de positive forventninger de havde til et bestemt arbejde, inden de startede, og beretter om en arbejdsvirkelighed, der ofte ikke indfrie de forventningerne, tværtimod. Bogens hensigt er således at give unge mennesker et indblik i, hvad arbejdslivet kan indebære.

Hvert kapitel – bortset fra det første som generelt handler om at vælge arbejde, og det sidste som beretter om en kvindes mange forskellige arbejds erfaringer – udgør en beskrivelse af et arbejdsområde på basis af interviews med en eller flere unge kvinder: arbejde i butik, i børnehaven, på fabrik, i et mandejob og som damefrisør. (Der mangler måske et kapitel om kontorarbejde, som jo er et udpræget kvindefag). Erfaringerne formidles af ufaglærte, lærlinge, udlærte og en selvstændig. Efter interview-uddragene indeholder hvert kapitel generaliseringer i forbindelse med hvert arbejdsområde.

Bogen kommer således rundt om mange emner – både i de konkrete skildringer af at være i arbejde og i de mere generaliserende afsnit. Der berøres fx forhold som arbejdets historiske udvikling, lønproblemer, hvorfor arbejdsforholdene er (så dårlige) som de er og løsningsmuligheder, børneopdragelsens relation til kvinde- og mandearbejde og arbejdsdeling i hjemmet.

"Arbejdslivserfaringer" er blevet til på basis af en rapport fra AUC og er bl.a. tænkt som undervisningsmateriale – uden at målgruppen er klart defineret, men jeg vil skønne, at den vil kunne have værdi bl.a. i folkeskolens afgangsklasser. Bogen er let læst og i det hele taget et godt stykke formidlingsarbejde. Blot kan man som læser blive irriteret over de mange spørgsmålstejn rundt omkring i bogen – fx "Hvad skal man egentlig stille op med sig selv, når man står over for et valg, der måske kan få afgørende betydning for resten af ens liv?" (s. 4), som der lidt patetisk spørges i slutningen af første kapitel.

Bogen er anbefalselsværdig for unge mennesker, måske især unge kvinder – ikke som decideret erhvervsvejledning, men som en sober og indforstået skildring af mange forskellige forhold og problemer i arbejdslivet. Det ikke mindst spændende ved bogen er måske hvordan de unge reagerer på den – vil de resignere, miste lysten til at arbejde eller vil de insistere på bedre arbejdsbetingelser?

Muntlige kilder

Dugnad, tidsskrift for folkelivsgranskning nr. 3/1980

anm. af Carl Erik Andresen

Et andet udslag for interessen for mundtlig historie er, at det norske etnologiske tidsskrift Dugnad har viet et temanummer til muntlige kilder. Heri bringes et indlæg, som historikeren Dagfinn Slettan holdt ved et seminar på Toten Museum om minder som historiske kilder. Artiklen er en slags status over "oral history" – forskning.

Blandt de øvrige indlæg er en meget klar og sober artikel om mundtlige kilder i etnologien skrevet af Arne Lie Christensen. Endelig bliver der taget hul på en debat om brugen af spørgelisteindsamlinger, hvor etnologen Grete Swensen i en tid, hvor spørgelister er ude for en nedvurdering, vil prøve at argumentere for, at der også er en række fordele ved denne metode. Det er en problemstilling, der nok burde diskuteres noget mere.

Alt i alt er Dugnad-særnummeret et udtryk for, at man i Norge bedre end i de andre skandinaviske lande har forstået at sætte gang i debatten om mundtlig historie.

Arbeitergeschichte und Arbeiterbewegung Industriarbeit und Organisationsverhalten im 19. und fruhen 20. Jahrhundert

af Wilhelm Heinz Schröder

Campus Verlag, Frankfurt/M 1978, 316 s. DM 39,-

anm. af Svend Aage Andersen

Koblingen mellem arbejderhistorie og arbejderbevægelsehistorie, mellem arbejderklassens hverdagskultur og arbejderbevægelsens kultur, er idag blevet en vigtig og påtrængende forskningsopgave. Mens faghistorikerne længe med enkelte undtagelser hang fast i en fixering til ideologi- og organisationshistorien, er der i øjeblikket også blandt historikere en udbredt tendens til at vende sig mod socialhistorien og arbejdernes levvilkår. Et sådant terrænskifte er en logisk konsekvens af 70'ernes faglige udvikling. At der idag er et udtalt behov for en "basisnær" betragtningsmåde som et nødvendigt korrelat til organisationshistorien, kan der næppe herske tvivl om. Herhjemme er det tilsyneladende de marxistiske kvindehistorikere, der er nået længst med hensyn til en kultur- og socialhistorie "nedefra". Kendetegnene for organisationshistorien har det jo nemlig været – og er det vel stadig –, at den så godt som altid har været organisationshistorie "fra oven".

I forhold til den traditionelle organisationshistorie, hvor det var de førende personligheder, programmatiske og teoretiske manifestationer, partiets og fagforbundenes udvikling m.m., som stod i centrum, markerer Schröders undersøgelse et skred i erkendelsesinteressen. Her udgør "masserne" ikke længere blot en resonansbund og malerisk baggrund for skildringen af de førende lags ageren og reageren – sådan som der har været tendens til i en del af arbejderbevægelsens historiskrivning. I mange af disse organisationshistoriske undersøgelser inddrages organisationens basislag, for slet ikke at tale om hele det sociale rekrutteringsfelt, kun sparsomt – for ikke at sige undtagelsesvis – i betragtningen. Når de jævne, almindelige

arbejdere endelig "inddrages", sker det oftest som rent statistiske størrelser (altså i form af "data"), en medlemsbasis, strejkedeltagere o.lgn., men næsten aldrig som *subjektivitet*: enkeltindivider af kød og blod, med en individuel livshistorie og med forhåbninger, drømme og mangede behov.

Når der indledningsvis blev talt om en integration af arbejderhistorie og arbejderbevægelseshistorie, var dette bl.a. med henblik på en forskning, der så det som sin opgave at efterspore de konkrete formidlinger mellem arbejderklassens sociale situation ("basis") og dens politiske og faglige aktivitet ("organisation"). Altså en forskning, der ved at udrede formidlingerne mellem de to niveauer kunne synliggøre den subjektive bearbejdning af den objektive historiske virkelighed. En sådan forskning ville da nemlig også kunne være med til at vise denne subjektive forarbejdning som en vigtig og i høj grad bemærkelsesværdig dimension af samme historiske virkelighed. Det arbejderliv, som i så mange organisationshistorier har været næsten usynligt, er trods alt det, der i sidste instans sætter klassekampen i bevægelse. Hvordan arbejderne subjektivt forvalter deres situation kan meget vel vise sig at have afgørende indflydelse på organiseringsformer.

Allerede titlen på Wilhelm Heinz Schröders bog skaber store forventninger. Det fremgår heraf, at det netop er Schröders projekt at bygge bro mellem arbejder- og arbejderbevægelseshistorien. Målet for Schröders undersøgelse er i høj grad også at efterspore bindeleddene mellem klassens objektive konstituering og dens faglige og politiske udtryk. Når man alligevel til en vis grad skuffes i sine forventninger, hænger dette bl.a. sammen med Schröders måde at afgrænse problemstillingen på og den særlige definition, han giver af "arbejderhistorie".

"Arbejderhistorie" definerer Schröder i tilknytning til den konfliktteoretiske model, som bl.a. er blevet udarbejdet af sociologen Ralf Dahrendorf, nemlig som "tilblivelsen og udviklingen af arbejderne latente interesser" (s. 13). "Arbejderbevægelseshistorie" forstår Schröder i lighed hermed som "tilblivelsen og udviklingen af arbejderne manifesterede interesser" (13). Selv om Schröders forskningsinteresse ligger i at gå til problemstillingen ud fra de latente interesserers perspektiv, siger det sig selv, at arbejderne ikke lader sig reducere til "latente interesser", uden der derved skæres betydelige sider af deres livsvirkelighed bort. Det er arbejderne organisationsadfærd, der i sidste ende er det afgørende for Schröder. Men derfor kommer ytringer fra arbejderhverdagen, som ikke står i umiddelbar relation til parti eller fagbevægelse også let udenfor Schröders synsfelt, dersom de da ikke ligefrem opfattes negativt som organisationshæmmende.

Derimod viser Schröder, hvordan f.eks. kvalifikationsstruktur, regional mobilitet, arbejdstid, lønssystem, alder, håndværk, hjemmeindustri, manufaktur og fa-

brik er bestemmende for arbejderne livssituation og dermed også for organisationsadfærd. Når Schröder koncentrerer sig om netop disse faktorer, hænger det snævert sammen med hans problemstilling: Er det muligt at udsondre og bestemme *determinanter* indenfor arbejderne latente interesser, som efterviseligt har præget de forskellige arbejdergruppers differentierede organisationsadfærd? Schröder har her valgt ikke at undersøge arbejderne situation som "totaliteten af deres livsbetingelser", men i stedet foretaget et udvalg af de vigtigste faktorer. Det første ville ifølge forfatteren have været et alt for omfattende forskningsprojekt. Udvalget af faktorer er i overensstemmelse med forfatterens erkendelsesinteresse foretaget ud fra forskellige – ud fra problemstillingen yderst rimelige, men alligevel på sin vis problematiske – kriterier. Udvælgelseskriterierne medfører nemlig først og fremmest, at alle reproduktionsrådets faktorer udelukkes fra undersøgelsen: familieforhold, boligforhold, ernæringsforhold m.m.

Undersøgelsen koncentrerer sig derfor om følgende tre determinanter for industriarbejderne organiserbarhed: For det første de vigtigste sociale og individuelle forudsætninger for industriarbejde, så som kvalifikationsstruktur, social og regional mobilitet, rekruttering, tilpasning og binding (kapitlet "Industriarbejdets forudsætninger", s. 33-77). For det andet produktivkræfternes og produktionsforholdenes historiske udfoldelse, fortrinsvis ud fra udviklingen indenfor de fire produktionsformer: håndværk, hjemmeindustri, manufaktur, fabrik (kapitlet "Industriarbejdets former", s. 78-192). Endelig for det tredje de vigtigste arbejdsbetingelser, som samtidig udgør formidlingen mellem produktions- og reproduktionsområdet, nemlig arbejdstid, løn og alder (kapitlet "Industriarbejdets betingelser", s. 193-219).

Schröders nærmest enzyklopædisk anlagte fremstilling bevæger sig overvejende på et idealtypisk plan. Men for at afhjælpe de mangler, som er affødt heraf, har forfatteren indarbejdet to eksempelstudier (sko- og cigararbejderne), der skal afprøve forfatterens hypoteser og resultater fra den almene del gennem konkrete historiske enkeltanalyser (men undersøgelsen omfatter dog stadig hele Tyskland, og stadig godt og vel hele det 19. århundrede).

Det siger sig selv, at en opgave af denne karakter ikke kan hvile alene på selvstændig grundforskning, men i høj grad må blive en systematisk sammenfatning af foreliggende forskningsresultater. Dette er imidlertid så modigt og dygtigt gjort, at bogen faktisk fortjener udbredelse også uden for sit hjemland. Herhjemme vil den antagelig først og fremmest kunne inspirere historikere til at bevæge sig ind på nyland, men vil da givetvis kunne læses med udbytte af alle, der beskæftiger sig med arbejderklasse og arbejderbevægelse.

Herregårdsliv

af Ole Højrup
8 bind. 1980-

anm. af Anette Duvald

Igennem en årrække har Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser indsamlet beretninger fra mennesker rundt om i landet. Disse beretninger bliver ikke altid offentliggjort i den udstrækning, de fortjener. Men med disse 8 bind om livet på herregårdene har mange mennesker fået mulighed for at komme til orde – endda med egne ord.

Bøgerne har en usædvanlig flot udformning, der måske ikke stemmer så godt overens med indholdet i de bind, der vedrører det underste lags levevilkår.

De 8 bind er opdelt efter, hvilken status man besad på herregårdene. Her følger titlerne på de enkelte bind: 1. Elever og forvalter. 2. Karle, piger og daglejere. 3. Stald- og havefolk. 4. Skovfolk og skytete. 5. Godsinspektør og forpagter. 6. Tjenerskabet. 7. Herskabet. 8. Herregård og omegn.

Beretningerne er fra tiden ca. 1880-1920, som jo så ofte nævnt er en tid med forandringer. På herregårdene mærkes denne forandring helt tydeligt med den mere og mere omfattende mekanisering. Mange af beretterne kan huske både hvilken lettelse og hvilket besvær de nye redskaber forvoldte. Udover at få fornemmelse for den tekniske udvikling, får man indsigt i, hvilken arbejdskraft, der var tilknyttet en herregård, folkenes indbyrdes forhold, dagens og årets gang, mandens og kvindens arbejde, kosthold, spidsbelastningsperioder såsom høst etc. Også andre emner berøres, f.eks. er det spændende at få kendskab til den store skare af fremmede arbejdere – oftest fra Sverige eller Polen – som arbejdede på herregårdene, og endvidere, hvilket syn beretterne havde på disse fremmede.

En herregård er en institution, et samfund i samfundet, et lukket system eller hvad man nu vælger at kalde den. På en herregård findes, ligesom i det store samfund, både en bund og en top. De 2 første bind af Herregårdsliv behandler det underste lag på en herregård, hvorfor man ser samfundsstrukturen på herregården fra deres synsvinkel. Det, der derfor ofte huskes er dette lags forhold til de, der befinder sig længere oppe ad rangstigen. Hvordan situationen ser ud set fra toppen, må man altså vente med at få besked om, indtil de bind omhandlede dette udkommer.

Absolutte fordele ved beretningernes forståelse for læserne er, at der forrest i hvert bind er placeret et kort, der viser herregårdens beliggenhed, ligesom indledningen giver god baggrund for læsning

af beretningerne. Endvidere er redaktørens kommentarer ved de enkelte beretninger af væsentlig betydning for den sammenhæng beretningerne indgår i. Det som yderligere gør bøgerne læseværdige, er de virkelig mange illustrationer og fotos, som er såvel gode som sjældne. Disse bøger kan læses af alle uden forhåndskundskaber om herregårdslivet, hvilket ubetinget er det største plus, som man kan give et værk som dette.

Kvinnene på Kampen

En undersøgelse av arbeiderkvinners levekår 1890-1930.

af Liv Emma Thorsen

Institutt for folkelivsgranskning, Universitetet i Oslo. Undersøkelser for magistergraden i etnologi nr. 4, Oslo 1979. 234 s., ill.

anm. af Svend Aage Andersen

I. Studier i arbejdsmiljø og arbejderkultur har i Norge en lang og solid tradition bag sig. Tænk blot på historikeren Edvard Bulls disputats "Arbejdsmiljø under det industrielle gjenembrudd" fra 1958, eller man kunne såmænd gå hundrede år tilbage og nævne folkelivsforskeren Eilert Sundts "Pipervigen og Ruseløkkbakken" (1858), der er en undersøgelse af arbejderklassens livsforhold og sæder i to Oslo-bydele.

Liv Emma Thorsens "Kvinnene på Kampen" følger sig som et solidt og grundigt arbejde smukt ind i denne tradition. Som det fremgår er undersøgelsen blevet til som magisterafhandling ved Institut for folkelivsgranskning ved universitetet i Oslo. Her er der i øvrigt gennem 70'erne blevet skrevet adskillige afhandlinger, som vedrører arbejdsmiljø og arbejderkultur. Dette kan man f.eks. forvise sig om ved at gennemkigge den liste over magisterafhandlinger forfærdiget ved instituttet siden 1966, som er aftrykt forrest i bogen. Kun en lille del af disse er hidtil blevet publiceret, men instituttet har nu fået den gode ide at tilgængeliggøre en del af afhandlingerne i en serie, hvori Thorsens bog udgør nr. 4. Serien og dens enkelte bind kan anskaffes ved henvendelse til Universitetsboghandelen, Blindern, Oslo 3.

II. Folkelivsforskere har i de senere år i stadig stigende grad inddraget erkendelser og metoder fra sociologien. Denne udvikling må givetvis ses i sam-

menhæng med de seneste 10-15 års tendenser til et delvist fagligt opbrud fra etnologiens traditionelle fagområde, skik og brugs- og bondeforskningen. Et opbrud fra den indsnævrede traditions- og genstandsforskning til fordel for mere omfattende helhedsstudier af livsmønstre i afgrænsede miljøer er da også med til at øge studierens perspektiv og samfundsmæssige relevans. Men når man har hentet inspiration i sociologien, kan det også skyldes, at man i højere grad har lagt vægt på at beskrive de kulturelle fænomener i deres historiske og samfundsmæssige sammenhænge. Også det er i sig selv en positiv tendens.

"Kvinnene på Kampen" er skrevet af en folkelivsforsker, som samtidig også er i stand til at bruge sociologiens forskningsresultater og metoder. Forfatteren betjener sig således ikke blot i rigt omfang af sociologiske metoder, men overtager på mange måder også sociologiske problemstillinger. Allerede i bogens første del beskrives f.eks. arbejderbydelen Kampens geografi og historie, befolkningens størrelse og sammensætning, erhvervs- og husholdningsstruktur.

Hovedårsagen til denne sociologiske vægt i undersøgelsen ligger dog primært i, at forfatteren bygger på et statistisk materiale som den centrale indfaldsvinkel til emnet. Utrykt kildemateriale fra folketællingerne i 1891 og 1930 danner nemlig hjørnestenene i afhandlingen, mens andre kildetyper – offentlig statistik og interviews – er brugt til at bygge bro mellem folketællingsmaterialet fra undersøgelseperiodens yderår. Hovedvægten er derfor også lagt på at *sammenligne* forholdene på de to ydertidspunkter, fremfor at trække en sammenhængende udviklingslinje mellem yderpunkterne.

Folketællingsmaterialet fra 1891 omfatter data til 3026 personer, hvilket er noget under halvdelen af den befolkning, der da boede i bydelen Kampen. Da alle data er blevet behandlet manuelt, var det for tidskrævende at tage hele befolkningen. Idet befolkningen i de 9 udvalgte gader viste stor homogenitet, blev antallet af gader ved behandlingen af materialet fra 1930 reduceret til tre, omfattende ialt 1548 beboere. Fra folketællingen i 1910 er der endvidere gennemgået materiale fra en enkelt gade omfattende 591 personer, men dette materiale bliver dog kun inddraget i enkelte sammenhænge. De udvalgte gader anser forfatteren for at være repræsentative for bydelen.

Folketællingsmaterialet fremlægges først og fremmest i form af en lang række tabeller (41 ialt), kort og figurer. Undersøgelsen har således i udpræget grad karakter af egentlig grundforskning. Selv om fremlægningen af det omfattende materiale og fortolkningen deraf nok af og til kan blive lidt tør og perspektivløs, er det interessant at se, hvad et

sådant materiale kan bruges til, når det anvendes kyndigt. De mange tabeller og den omhyggelige aflæsning og fortolkning vidner om et stort og omhyggeligt arbejde. Roses skal forfatteren også for sine mange korte, sammenfattende konklusioner efter de enkelte afsnit. Konklusionerne opsamler således ikke blot de indvundne resultater, men er også med til at fastholde læseren.

III. Med valget af dette kvantitative kildemateriale sættes der i højere grad fokus på arbejderkvindernes ydre livsvilkår end på dagliglivet i sig selv. Det statistiske materiale angiver jo i højere grad *rammerne* og betingelserne for kvindernes leve- og tænke måde, end det afgiver oplysninger om, hvordan kvinderne konkret levede og tænkte. Sådanne oplysninger opnås lettere gennem kvalitative kilder som f.eks. erindringer og interviews. Derfor har Thorsen også valgt at supplere folketællingsmaterialet med mundtlige kilder, primært egne interviews med 15 personer fra Kampen: "Statistikk er spaltete aggregater: den gir oss konstruerte gjennomsnittsmennesker og ofte bare en side av disse konstruerte gjennomsnittspersonene. I intervjupersonenes beretninger om sitt eget liv kan vi se hvilke variabler som knyttes sammen, og hvilken betydning netopp en slik sammenknytting fikk for vedkommende person." (s. 10). Ved at lade aktørerne selv komme til orde opnår Thorsen desuden, at ellers skjulte sider af virkeligheden kommer frem i lyset.

Sigtet med undersøgelsen er ifølge forfatteren at belyse kvindernes levevilkår i bydelen Kampen i tiden 1890-1930. Med levevilkår forstår Thorsen imidlertid "den totale livssituasjon: Socialisering og oppvekst, ekteskap, barnefødsler og husholdsarbeid, lønsarbeid og dobbeltarbeid." (s.1). Den erkendelsesledende problemstilling præciseres yderligere som "ønsket å finne fram til det *normalmønster* som arbeiderkvinnenes livssyklus fulgte" (1). Men derudover vil forfatteren gerne si noe om de *normer*, som er med til at opretholde dette mønster, ligesom hun også gerne vil belyse afvigelser fra normalmønsteret: altså vise, hvilke konsekvenser det fik, når præmisserne for at følge mønsteret svigtede. Eksempelvis var opretholdelsen af den normale levestandard afhængig af, at kernefamilie-mønsteret med en udearbejdende far og en hjemmearbejdende mor blev overholdt. Blev dette brudt, f.eks. på grund af sygdom, død eller alkoholisme, var det en trussel mod familiens levestandard (159).

Fremstillingen er i det ydre bygget op over et biografisk skema, som følger arbejderkvindens livsløb. Den følger således arbejderbarnets livscyklus fra barndommen frem til konfirmationen og ungdommen og når over "erhvervsvalg" og arbejdsforhold frem til ægteskabet (del II). I undersøgelsens tredje og sidste del sættes så tre kategorier voksne kvinder

op mod hverandre: de gifte kvinder i kernefamilien, de kvindelige forsørgere og de enlige kvinder uden familie (del III). I den konkrete fremlægning af stoffet er Thorsen dog som oftest tvunget til at følge folketællingernes inddelinger. Bl.a. som følge heraf vinder den strukturelle analyse større vægt i forhold til den livshistoriske tilgang, som herved får vanskeligt ved at udfolde sig. Det er som om fremlægningen af de mange tabeller og udlægningen af disse slår den analyse- og læserytme i stykker, som skulle formidle billedet af den samlede livsproces og det samlede livsmønster.

Et andet forhold medvirker også hertil. For ikke at emnet skulle blive alt for vidtåbende, har forfatteren valgt at sætte kvindernes *arbejdsliv* i fokus. Det er således i realiteten her, forfatteren har lagt hovedvægten i undersøgelsen.

IV. Redegørelsen for udviklingen i arbejderkvindernes erhvervs- og arbejdsforhold udgør også det mest markante brud på ovennævnte biografiske skema. Med udgangspunkt i folketællingsmaterialet giver Thorsen en beskrivelse af, dels hvad slags arbejde kvinderne havde i de tre år 1891, 1910 og 1930, og dels en beskrivelse af nogle generelle træk ved de udearbejdende kvinders arbejdsforhold (arbejdstid, arbejdsløshed og arbejdsløn). I gennemgangen har Thorsen inddelt kvindeerhvervene i tre kategorier: 1. de traditionelle kvindejobs (vaske- og rengøringskoner m.m.), 2. industri- og håndværk, og 3. "de bedre stillede" (handel- og kontor). Medens kategori 1 i 1891 var den største af de tre kategorier, var kategori 3 i 1930 blevet den største kategori, idet denne gruppe var vokset fra at udgøre 4% til at udgøre 34,7% af samtlige erhvervsaktive kvinder på Kampen (98). Derimod udgør industriarbejderskerne omkring en tredjedel af de erhvervsaktive kvinder i alle tre tællingsår (97). I den efterfølgende skildring af arbejderkvindernes voksenliv (del III), begrænses Thorsen sig dog ikke til en beskrivelse af deres arbejdsliv, men inddrager også spørgsmål som levestandard, boligforhold, familieplanlægning, husmoderjobbet og "skjult dobbeltarbejde".

Netop med hensyn til det skjulte dobbeltarbejde afslører det statistiske materiale sig som utilstrækkeligt i forhold til de mundtlige kilder, idet folketællingerne ikke registrerer gifte kvinders tilfældige småjobs. Derimod giver interviewene gode oplysninger om dette skjulte dobbeltarbejde (171). Et andet eksempel på at interviewene kan supplere/korrigere statistikken, er påvisningen af den geografiske proveniens' betydning for erhvervsvalget. Mens hovedparten af arbejderpigerne fra Oslo søgte beskæftigelse i industrien, var der "svært mange jenter fra landet (der) tok arbeid som det fulgte husrom med" (110), først og fremmest som tjenestepige. Endelig udgør interviewene også ofte den eneste kilde til

vigtige sider af barndommen. Statistiske undersøgelser over børnearbejdet vil efter alt at dømme i højere grad registrere drengenes arbejde (som især lå udenfor hjemmet) end pigernes (der overvejende fandt sted i hjemmet).

Er bogen stærk i det empiriske, forekommer den til gengæld noget svagt funderet i det teoretiske. Man savner i nogen grad styrende teoretiske indfaldsvinkler: f.eks. polit-økonomiske analyser, socialisationsteori eller teorier om arbejder- og kvindeskultur. Og man savner egentlig også arbejderbevægelsen i undersøgelsen. Måske udgør dette fravær af arbejderbevægelsen en del af forklaringen på, at forfatteren til slut i undersøgelsen kan nå til den overraskende konklusion, "at arbejderkvinnene på Kampen ikke oplevede noen store *kvalitative* endringer i sine levevilkår og i sin arbeidssituasjon i denne tiden." (210). Selv om de afgørende kvalitative ændringer i arbejderens livsforhold først kom efter 2. verdenskrig, var meget dog blevet ændret allerede i 1930. Også opfattelsen af arbejderklassen som "en homogen gruppe", hvor ingen synes at skille sig ud med en bedre levestandard end gennemsnittet (38), forekommer noget unuanceret og problematisk.

Fabrikken og garden

av Arne Lie Christensen

Bergen, Oslo, Tromsø: Universitetsforlaget 1980.
114 s. Scandinavian University Books. 78 Nkr.

anm. av Per Hetland

Fabrikken og garden tar for seg dagligliv i Bjørsvik, et lite lokalsamfunn utafor Bergen. Sentralt i Bjørsvik er Bjørsvik Mølle som har vært enerådende som industriarbeidsplass i Bjørsvik fra 1861 til mølla blei lagt ned i 1939.

Forfatteren gir en beskrivelse av det oppvoksende industriproletariatet som forsøker å trygge sitt eksistensgrunnlag ved hjelp av en rekke ulike aktiviteter, da industriarbeidet aleine ikke ga grunnlag for reproduksjon av husholdene. Samtidig med denne industrialiseringen sliter også det lokale jordbruket med et stort befolkningsoverskudd. En kan derfor iaktta to parallelle utviklingsforløp: Bønder blir arbeidere og arbeidere blir bønder. Særlig i 1920-30 åra rydder industriarbeidere seg jord for å få flere bein å stå på, målet er å bli en- og tokyrindustriarbeidere.

Boka er først og fremst en populær framstilling, godt strukturert med bilder som viser glimt fra mil-

jøet. Boka er i tillegg omsatt til godt nynorsk. En liten innvending: Sjøl om boka først og fremst henvender seg til ett bredt publikum, og i mindre grad til fagfolk, tror jeg boka ville stått seg på bruk av mer sammenliknende materiale. Dette behøver ikke bety at den blir tyngre å lese eller av mindre interesse for lokalbefolkningen.

Mot slutten stiller også Arne Lie Christensen noen av de problemer mange utkantsamfunn fortsatt står ovenfor, i fokus. Ofte er det slik at industrietablering i utkantsamfunn skjer på grunnlag av billig arbeidskraft, billig kraft eller billige råstoffer. Mens mølla kunne trekke på billig kraft og billig arbeidskraft blant den mannlige del av befolkningen, er det billig arbeidskraft blant den kvinnelige del av befolkningen som danner grunnlag for hermetikkindustrien i de gamle møllelokalene. Bjørsvik har derfor blitt et utpender og fraflyttingssted. Eller som lokalbefolkningen sier: "Av kvinneindustri vert det ikkje så lett bygder".

Jahrbuch für Volkskunde und Kulturgeschichte. Jahrgang 1980

Akademie-Verlag. Berlin 1980. 316 s., DDR 25,-M.

anm. af Svend Aage Andersen

Den seneste årgang af DDR-årbogen "Jahrbuch für Volkskunde und Kulturgeschichte" har *folkedigtning* som tema. Under ledelse af Hermann Strobach og Ulrich Bentzien afholdtes i dagene fra den 3. til den 5. oktober 1978 i Rostock et internationalt kollokvium om "folkedigtningens problemer i historie og nutid". Arrangører for mødet var fagområdet Kulturgeschichte/Volkskunde ved centralinstituttet for historie ved Videnskabernes Akademi og en etnografisk arbejdskreds indenfor det østtyske Historikersamfund. Til mødet var indbudt en række forskere fra ind- og udland (DDR, BRD, Finland, Sverige, Norge, Danmark, Litaun, Estland, Tjekkoslaviet, Jugoslavien, Ungarn, Bulgarien), og på mødet fremførte og diskuterede deltagerne deres forskningsresultater og udvekslede videnskabelige erfaringer. Den faglige diskussion blev bl.a. ført med henblik på at indvirke på den østtyske kulturpolitik indenfor folkeloreplejen.

I årbogen er nu optrykt samtlige 28 oplæg, som blev holdt på kollokviet, samt nogle korte beretninger fra diskussionerne efter oplæggene. Disse mange bidrag er i årbogen opdelt i tre grupper.

Den første gruppe er en afdeling med indlæg om Herder og den fortsatte indflydelse, som hans ideer om folkedigtningen udøvede på sam- og eftertiden. Blandt indlæggene i denne afdeling bemærkes bl.a.

et indlæg af Lauri Honko fra Turku (Åbo) om det store episke samleværk *Kalevala* ("Kalevala som symbol og virkelighed", s. 25-29). Honko redegør heri kort for Kalevalas komplicerede tilblivelseshistorie og forhold til romantikken.

Næste afdeling rummer en række bidrag, som vedrører problemer ved den historiske udforskning af folkedigtningen. Også her er der nordiske bidrag. Den svenske repræsentant er Anna Birgitta Rooth fra Uppsala, der i sit indlæg behandler problemer omkring folkedigtningens genrer og funktioner i lyset af nye erkendelser fra feltforskningen. Den danske deltager Bengt Holbek, København, fremlægger ud fra sine studier af det af Evald Tang Kristensen indsamlede materiale en ny metode til fortolkning af trylleeventyr. Ifølge Holbek er eventyrene den ægte "proletariske litteratur" fra tidligere tider.

I sidste afdeling er der 12 bidrag om folkedigtningens rolle og muligheder i nutiden. Blandt disse er der indlæg om folkedigtningens nutidige eksistensbetingelser og nutidige former, f.eks. forskellige ikke-traditionelle fortælleformer så som vitser og hverdagsfortællinger. Et eksempel på tendensen til at bevæge sig udenfor den folkloristiske kanons klassiske genrer frembyder den norske deltager Reimund Kvideland fra Bergen, der i sit bidrag ("Børnehistorier om døden", s. 132-35) beskæftiger sig med nutidig børne-folklore. Netop hos børn findes der idag en stor og levende fortælletradition.

Til slut skal det nævnes, at man på mødet også diskuterede de kommericaliseringstendenser, som åbenbart begunstiges af den snævre sammenfletning mellem folk-, pop- og rockscenen.

Ud over disse bidrag indeholder årbogen foruden en lang række anmeldelser, beretninger og meddelelser to østtyske afhandlinger om arbejderkultur.

I det første af disse bidrag (s. 150-94) giver Evemarie Badstübner-Peters en foreløbig karakteristik af forandringerne i arbejderklassens kultur og levemåde i årene 1945-1949 i den daværende sovjetiske besættelseszone. Forfatterens hovedproblematik er "spørgsmålet om kontinuitet og diskontinuitet i den proletariske levemåde i den antifascistisk-demokratiske omvæltningsproces og ved udformningen og udviklingen af den socialistiske levemåde, hvilket endnu langt hen er uafklaret." (159f.). Undersøgelsen foretages ud fra et bredt, nærmest altomfattende kulturbegreb, hvor "dialektikken mellem livsbetingelser, levemåde og personlighedsudvikling som samfundsmæssig proces historisk-konkret og med enkelte klasser, klassegrupper eller lag som eksempel bliver rykket i centrum for undersøgelsen" (s. 160). Med den "antifascistisk-demokratiske omvæltningsfase" i tidsrummet 1945-49 ændredes arbejderklassens stilling grundlæggende. Da denne omvæltning imidlertid kun udgjorde en første etap-

pe i den "revolutionære proces", som udgjorde "overgangen fra kapitalisme til socialisme", melder sig spørgsmålet, "om og i hvilken grad der allerede i dens første etappe opstod forudsætninger for udformningen af elementer af den socialistiske levemåde hhv. blev foruddannet adfærdsmåder og tanke-mønstre, som bør betegnes som traditioner i den socialistiske levemåde." (162). Spørgsmålet besvarer forfatteren bekræftende: der opstod faktisk kim til og elementer af socialisme.

Disse kim til socialistiske tænkemåder, behov, værdiorienteringer og former for social adfærd konstaterer forfatteren først og fremmest hos "pionerer" indenfor klassen. Hun er imidlertid udmærket klar over, at det ikke er tilstrækkeligt kun at gå ud fra de mest fremskredne dele af arbejderklassen. Når man ser på den samlede classes kulturudvikling, kan man ikke komme uden om, at denne forløb betydelig mere modsætningsfuldt. Dette er Badstübner-Peters heller ikke blind for. Det bestrides således ingenlunde, at der fortsat eksisterede stærke konservative og retarderende elementer – bl.a. som følge af den fortsatte eksistens af en stærk kapitalistisk sektor i efterkrigsårene. Det samlede billede er derfor mere nuanceret: Proletariske og socialistiske såvel som borgerlige og småborgerlige livs- og tænkevaner eksisterede ifølge forfatteren samtidig ved siden af hinanden. Men "Med den fremadskridende revolutionære forandring af de samfundsmæssige forhold udmøntede de socialistiske tænke- og adfærdsmønstre sig stærkere hos de arbejdende, borgerlige indstillinger blev trængt tilbage." (193). Hvorvidt forfatteren alligevel fortegner billedet ved at fremskrive og udbrede smalle, men fremskredne tendenser i partiets avantgarde og ledelse, har jeg ikke forudsætninger for at afgøre. Spørgsmålet om øststaternes samfundsmæssige natur skal jeg også her lade ligge.

Medens Badstübner-Peters' afhandling retter sig mod en empirisk beskrivelse af arbejderkultur, er Horst Groschopps bidrag (s. 195-213) af mere teoretisk karakter. Groschopps artikel, der er en kritik af opfattelsen af arbejderkulturen som en "subkultur", uddyber den kritik, han allerede i 1977 førte frem i en artikel i *Weimarer Beiträge* (hft. 12). Her forkastede han så at sige alle subkultur-teorier. Og meget bedre går det ikke denne gang. Begrebet "subkultur" bruges til beskrivelse af yderst heterogene samfundsfænomener, og udgangspunktet for afgrænsningen af bestemte grupper overfor den herskende kultur er ikke klasseudsættningerne, men etniske, ideologiske, erhvervs- og aldersmæssige og lignende kriterier. Brugen af begrebet er således ifølge Groschopp kendetegnet ved vilkårlighed. Efter Groschopps opfattelse kan de kulturelle forandringer, som indtræder med arbejderklassen og dens historis-

ke udvikling i kapitalismen ikke forstås i hele deres kompleksitet og historiske kvalitet som "subkultur". Bl.a. har subkultur-teoretikerne ikke tilstrækkeligt øje for arbejderkulturens udvikling som en side af arbejderklassens "historiske mission", altså afskaffelsen af det kapitalistiske system.

Artiklen former sig som en gennemgående kritik af den vesteuropæiske og amerikanske arbejderkulturforskning ud fra dogmatiske marxistisk-leninistiske positioner. Derfor finder hverken Rolf Schwendter, Günter Roth, Peter von Rüden, Vernon K. Lidke, Michael Vester, E.P. Thompson eller Raymond Williams m.fl. nåde for Groschopps strenge blik. F.eks. kritiseres Vester og andre fra "det ny venstre" for deres angivelige ressentiment overfor den organiserede arbejderbevægelse samt for at benægte fremskridt indenfor samfundets almene kultur som kulturfremskridt *også* for arbejderklassen. I visse af sine formuleringer er det ikke langt fra, at Groschopp optræder som socialdemokratisk ideolog – men det skyldes nu nok nærmest hans modvilje mod syndikalistiske organisationsforestillinger og den spontane arbejderbevægelse. I al fald virker Groschopps kritik i højere grad politisk end videnskabelig bestemt. Dens formål er angivelig også at styrke de marxistisk-leninistiske positioner overfor reformismen og det ny venstre i den ideologiske klassekamp. Men fremgangsmåden fremmer næppe nogen frugtbar videnskabelig diskussion.

Lebenserfahrung und kollektives Gedächtnis. Die Praxis der "Oral History"

Herausgegeben von Lutz Niehammer unter
Mitarbeit von Werner Trapp

anm. af Carl Erik Andresen

I de senere år har der i udlandet og også i Danmark været en betydelig interesse for levnedsskildringer baseret på mundtlig historie. Årsagerne hertil er flere. Dels ønsker man at skabe en historie set "fra neden", hvor nye grupper, der kun i beskedent omfang har yttret sig skriftligt, kommer til orde. Det er en af forklaringerne på, at mundtlig historie er blevet særlig meget brugt af historikere, der beskæftiger sig med arbejderhistorie og kvindehistorie. Dels ønsker man en udvidelse af og supplement til det mere traditionelle kildemateriale.

Lebenserfahrung und kollektives Gedächtnis indeholder artikler, der alle omhandler mundtlig historie (oral history) under en eller anden synsvinkel.

Forfatterne er alle blandt veteranerne indenfor brugen af oral history, og mange af dem er gengangere fra den første internationale kongres om em-

net på University of Essex i 1980, hvor de holdt oplæg. Næsten ifølge sagens natur er de 16 artikler meget forskellige i karakter og styrke, men det råder en samlende, klar og overskuelig indføring ved Lutz Niehammer delvis bod på.

Indholdsmæssigt er artiklerne delt i 4 grupper. Den første består af fremstillinger af udviklingen inden for oral history-forskningen. Bidragene er ret forskellige og viser den store spændvidde, der er. Louis Starr, leder af oral history-afdelingen ved University of Columbia i New York, gør i sin artikel hovedsagelig rede for, hvordan hans arkiv, der mest beskæftiger sig med kendte amerikaneres livshistorie, er vokset i omfang og hvorledes anvendelsen af samlingen er steget. Raphael Samuel, der præsenterer den engelske tradition, vil se den nyere oral history som et udslag af en lang tradition i den venstreorienterede folkelige historie, hvor den akademiske historiker må støtte sig til overleveringen om livsbetingelser og erfaringer fra håndværkere, bønder og arbejdere, og han må desuden samarbejde med disse grupper. Hertil kommer så franske og italienske bidrag, der nærmest må siges at ligge i forlængelse af Raphael Samuels opfattelse.

Den anden gruppe består af kritiske overvejelser omkring brugen af mundtlig historie. Særlig interessant er amerikaneren Ron Greles skarpe indholdsanalyse af enkelte interviews. I den tredje gruppe artikler er de muligheder, der findes for anvendelsen af oral history, anskuelliggjort ved tre eksempler, der alle tager udgangspunkt i arbejderhistorie. Endelig tager det sidste hovedafsnit sig af emnets placering i tværfaglig sammenhæng. Det drejer sig her især om problemer ved grænseoverskridelser fra historie til andre discipliner som sociologi, pædagogik og etnologi/folkemindvidenskab.

For den læser, som ikke kender ret meget til problemerne omkring mundtlig historie vil de forskellige artikler om konkrete projekter og mere specielle metodiske problemer nok ikke give så stort udbytte. Men arbejder man med mundtlig historie på en eller anden måde er bogen nærmest uundværlig, skønt ikke alle artikler i den er lige aktuelle.

Kolindsund

— et stykke Djursland fortæller danmarkshistorie.

af Brita Flou, Børge Kjær, Jytte Thorndahl m.fl.

Grenå 1980

amm. af Karsten Sedal

Allerede titlen antyder at denne bog betegner en nykabelse indenfor den lokalhistoriske genre. Forfat-

terne har ville mere end bare at skrive Kolindsunds historie, der i sig selv er spændende nok. Bogen er blevet til på grundlag af et et-årigt forskningsprojekt under Djurslands museum, støttet af Undervisningsministeriet og Århus amt. Opgaven var at indsamle kildemateriale til belysning af Kolindsunds historie fra tiden omkring udtørningsarbejderne i 1870'erne. Det var forfatterens ønske at inddrage lokalbefolkningen i et slags folkeforskningsprojekt. I forordet står der at bogen er blevet til for at formidle noget af det indsamlede materiale til lokalbefolkningen, det på trods af at selve arbejdet med at indsamle og registrere det indsamlede materiale let kunne have fyldt forskningsprojektets rammer, grunden til dette initiativ skyldes lokalbefolkningens store engagement i arbejdet. Der er dog ingen tvivl om at bogen også vil kunne komme til nytte til undervisningsbrug i gymnasiet mm.

Bogen er disponeret på den måde, at der er lagt vægt på at fremdrage de ting ved Kolindsunds historie, som kan belyse den almindelige danmarkshistorie. *"Vi har med andre ord især behandlet forhold, som kan siges at være tidstypiske — f.eks. selve udtørringen i 1870'erne — eller f.eks. arbejdskonflikten i 1920'erne og grundforbedringsarbejderne i 1930'erne. Vi har ment at et lokalhistorisk stof får mening og perspektiv ved at blive sat ind i en større historisk sammenhæng."* Til dette formål er bogen opbygget omkring 20 hovedafsnit, der behandler Kolindsunds historie, i disse er der indvævet korte afsnit om den almindelige historiske udvikling f.eks. om landevinding, om lønarbejdet i by og på landet, samt om husmandslovgivning mm. Denne opbygning giver et overblik og skaber en klarhed som man ellers savner i lokalhistoriske arbejder.

Kolindsund var Danmarks største indsø indtil udtørringen i 1870'erne. Bogen burde behandle livsformerne og eksistensvilkårene omkring sundet i tiden op mod udtørringen mere indgående, men den overordnede målsætning, at skrive Danmarkshistorie set fra det lokale perspektiv legitimerer dog til dels emnevalget.

Landevindingsprojektet blev forestået af et aktieselskab, der drev landbrug på sundet indtil 1921, hvor jorden blev overtaget af lodsejere. Da lodsejerne ikke ville fornøje aktieselskabets overenskomst med landarbejderforbundet, udbrød den berømte Kolindsundkonflikt. En sag, der udover den lokale betydning også havde meget stor politisk interesse. Konflikten, der bl.a. drejede sig om landarbejdernes ret til at organisere sig, og om hvorvidt der var tale om en lock out eller en strejke, ender i højesteret hvor den falder ud til fordel for lodsejerne. Venstrepresen jubler, mens den socialdemokratiske presse kalder afgørelsen en klassedom. Konflikten varer for landarbejderforbundets vedkommende i 10 år, indtil

1933 hvor den socialdemokratiske regering tvinger lodsejerne til at tegne overenskomst med landarbejderforbundet, til gengæld får lodsejerlauget billige statslån til hårdt tiltrængte grundforbedringsarbejder.

Bogen følger udviklingen indtil slutningen af 1930'erne. Desuden er udviklingen fulgt summarisk op til 1970'erne. Forfatterne påpeger dog i

forordet at: *Der er plads til et bind to", hvor den nyeste historie samt den aktuelle situation bliver taget op til behandling."*

Det kunne være spændende at høre hvordan det tidligere omtalte folkeforskningsprojekt egentlig er forløbet, så vi må håbe at projektgruppen vil publicere sine erfaringer.

Nyt og noter

NEFA-Uppsala informerar

Hej på er NEFA-vänner Norden runt.

Vi tänkte här ta tillfället i akt och berätta om Uppsalaavdelningens verksamheter under 1982. Efter en tynande tillvaro i några år med ett medlemsantal på ca 35 personer är tanken nu att sprida kunskap om föreningen och dess målsättning till en större allmänhet. Det vill säga inte bara etnologi-studerande på olika nivåer utan även andra humanister.

För att åstadkomma detta har vi anordnat en föreläsningsserie under våren med några kända och populära profiler. Vid första föreläsningstillfället kommer docent Göran Rosander, Uppsala, att introducera serien och tala om aktuell etnologisk forskning i ett historiskt perspektiv. Sedan följer: a. professor Phebe Fjellström, Umeå, som redogör för forskningen vid etnologiska institutionen, Umeå universitet, främst med avseende på det tvärvetenskapliga Luleälvprojektet. b. professor Nils-Arvid Bringéus, Lund, som med bildmaterial och skarpa observationer ger oss en inblick i ämnet skänkt bonadsmåleri. c. professor Mats Rehnberg, Stockholm, kommer att tala om mat och matseder. d. FL Mats Hellspång, Stockholm, kommer att golva oss med sin avhandling om boxning.

Serien kommer troligen att avslutas med ytterligare två föredrag. Kontakt har tagits med FK Ebbe Schön, Stockholm, och FK Stefan Bohman, Stockholm, som båda har en renodlad folkloristisk inriktning. Samtliga föreläsningar äger rum på etnologiska institutionen, Uppsala. Efter föreläsningarna bjuds tillfälle till diskussion och samvaro. Efter denna intellektuellt krävande vårsession tar vi en paus över sommaren.

Till hösten återkommer vi med en sedan tidigare mycket uppskattad kurs i "Arkivkunskap och handskriftsläsning". Kursledare blir NEFA-Uppsalas nestor tf professor Wolter Ehn, Åbo. Intresset för denna kurs brukar vara stort men vi kan tyvärr endast bereda plats för 20 kursdeltagare.

Föreningens förhoppning är att ett vidgat samarbete med andra lokala föreningar inom NEFA-Norden kan komma till stånd. Varje initiativ i den riktningen kommer att mottagas med stor entusiasm från vår sida och vi ska själva anstränga oss att medverka till detta i allra högsta grad.

Hälsningar från NEFA-Uppsala genom

Jan Karlsson & Robin Walraven

Synopsis

Culture and Class

A discussion about theory and method in the study of class-specific cultural patterns.

by Mats Lindqvist and Magnus Wikdahl

In Nord Nytt no. 4 a series of critical objections were raised against the lack of interest, in the traditions of ethnological research for the Marxist debate, which has influenced the majority of Art and Social Science Faculties since the close of the 1960's. The criticism directed itself in the first place towards the younger Stockholm ethnologists who through a series of interactional studies have had a wide influence on the development of the whole subject of ethnology during the 1960's-70's.

Under the theme of "Culture and Class", the article captures some of the threads in the criticism of interactionism and discusses the clash between Marxism and Ethnology. The critics of Nord Nytt no. 4 asked if not the development of Scandinavian ethnologists through the 70's, which carries only a slight interest for current Marxism, implies a 'neglected decade'? Perhaps one can consider this from another point of view; namely, that the weak penetration of Marxist power in the debate of ethnological research is rather to be thought of as expressing the limitations in that form of Marxism available. To unite Ethnology and Marxism in a practical synthesis implies that simultaneously a series of contradictions in and between both traditions are realised. Up against the traditional priority of a Marxist objective structure; which can be expected to determine the subjective consciousness and action, – a basis which likewise determines the superstructure; the ethnologists traditional interests and standpoint tend to be seen as subjective.

An important contribution in the profile of Ethnology as a subject has been the emphasis on people as creators of culture; something which can be problematic in encountering the Swedish Marxism of the 60's.

In which way can these traditions be united? According to the authors, both Marxism and Ethnology deal, with people as creators of their own reality. Marx spoke of people as the instruments of history, that it is man, who in reality also creates the objective structure in which he is forced to live under. This dialectic between the subjective and the objective can be studied in the problematic relation between culture and class.

The project, "Culture and Class Borders" in Lund, has inspired further work of this problematic, when we, in our own field-research, can recognise it as a concrete everyday life phenomena. Culture and class are in a high degree concerned with the exploitation of people, but, also with – which is maybe the most important thing – how man attempts in different ways to break through this exploitation. History is a fight about initiative and power, where the subjective (human) and the objective (structure) are two momenta in a cultural and dialectic process.

The Status of having shoes

A study of children's experiences in meeting other levels of society.

by Karin Gustavsson, Liselotte Johannesson and Eva Nilsson

Taken from 12 interviews with people who grew up in a workers' environment, the article shows how children learn to perceive class differences at an early age, depicted by symbols and situations, and how these experiences are reflected in their accounts from childhood. The emphasis has been laid on school years. The authors have collected their material from the South Swedish port and industrial town, Landskrona, mainly dating from around 1930.

The Givers and the Takers

— a study in charity

by Ingrid Falck Hydbom, Margareta Hillgrund, Vera Petrovic and Eva Wernersson

With the help of interviews, newspaper articles and excerpts from novels, the clash of class and culture is illustrated, as it occurred in connection with private charity work in bygone years. Both parties, the "Givers", (the town's bourgeoisie), and the "Receivers", (poor workers' children), have the chance to present their opinions from different points of view, of the same cultural situation. Material for the article is also collected from Landskrona.

Servant girls in the Middle-class Family

A Culture and Class clash concerning the experiences of some servant girls from 1920-1950

by Kristina Grabm, Eva-Lotta Josefson and Gunnel Karlsson

The authors have summarised the experiences of 7 previously employed servant girls. Through concrete examples of roles, conflicts and solutions to conflicts is it possible to illustrate the clashes with the middle-class culture. The authors ask the question as to how this clash has effected the girls later on in life. Is there any evidence of assimilation of middle-class values, and if so, how has this process taken form?

Climbing the ladder of Social Status

— an ethnological study of social mobility and cultural assimilation

by Berit Wigerfelt

The citizenship which expands during the 18th. century carries with it the idea of social progress as a personal ambition. With society's growth in capitalism, the term expands: now being defined that anyone who wants to and is clever enough can fulfil a career.

Much points to, that rising in social status generally involves difficult problems of assimilation, regardless of where one chose to begin the climb. For those who started at the 'bottom', the conflicts between the middle-class cultural values and norms, and those left behind in the working-class, are the ones which create the most problems.

Workers, Tradesmen and Farmers in Vedbæk

— 3 lifestyles?

by Jørgen Selmer

Interest in 'Culture' and 'Class' as life styles for different categories of the population, is often focussed on describing the differences rather than the similarities. that occur. In this article the search beam falls on a small town north of Copenhagen, with wide social differences, to see in what degree it disproves the theory of differences in life style.

Workers, Townspeople and Music

by Stefan Bobman

Choral singing, choirs and folksinging became the growing music of the Working-class. The article puts forward the question of how these forms of expression were also the workers' specific class evaluation and own experiences. It is here constituted that the social democratic side of the Workers' Movement preferred the ambition of educating workers in Middle-class music, rather than create a new Workers' music. Only in the spontaneous folksong, disregarded by the organised Workers' Movement, is true workers' music to be found.

Transformation of Folk Culture

by Peter Ludvigsen

Starting out from the 1970's civilisations critical debate within the Humanities and Sociology sciences, the author discusses new aspects of the folklorist's and ethnologist's cherished theme: –'The transformation of the peasant culture during the 17th. century'. Through unrest and troubles in rural Denmark, the growing criminality and declining interest in religion, the author allows us to follow three important tendencies in this social transformation: the tendencies which had an essential meaning in the foundation of, on the one hand a strong and self aware farming culture, and on the other a weak and submissive working-class culture.

Centre for contemporary cultural studies, - between English 'Culturalism' and French 'Structuralism'.

by Svend Åge Andersen

By starting out in a review of the book, 'Working Class Culture, studies in History and Theory' (1979), the author gives a short presentation of the English tradition for the history of labour and of the well known Centre for Contemporary Cultural Studies at the University of Birmingham. The book can be seen as an actual contribution to the current English historians' debate between the English 'Althusserians' and the so called 'Culturalists'. One of the leading figures in this debate is the historian, Richard Johnson, who in 1979 succeeded Stuart Hall as the Centre's dynamic leader. Richard Johnson is the driving power behind the book, 'Working Class Culture.'

The Power of Habit – concerning moulding a class society

by Lynn Åkesson

This article takes up a study done by Paul Willis, which is entitled, 'Learning to Labour – How working class kids get working class jobs.' Willis's starting point is the part that culture and tradition play in explaining and understanding the reproduction of a class society as it occurred during the conditions of the 20th century.

The article deals first and foremost with Willis's analysis. Special emphasis is put on the central terms which are esteemed useful by ethnologists interested in processes of socialisation and the building up of identities.

Abonnementforhøjelse

Med beklagelse vil prisen med dette nummer stige. Det har været nødvendigt med denne forhøjelse - prisstigninger på papir, arbejds lønninger m.v. har for de sidste numres vedkommende betydet at abonnenter med studenterrabat er blevet solgt med underskud, og det kan vi ikke klare i længden. På det seneste vil porto'en stige med ca. 40%, og da vi i forvejen har haft meget rimelige priser, har vi fundet det rimeligt.

Bok nytt

På grund af stor interesse, vil Nord Nytt fremover udgive en liste over den nyeste litteratur inden for folkelivsforskning. Den udsendes som tidsskrift under navnet "Bok nytt" og erstatter den tidligere udsendte bogliste. Den skal fungere som serviceblad for biblioteker og forskere, som kan tegne abonnement. Den koster 30 Dkr. for 6 numre og kan bestilles hos: Nord Nytt, anmelderredaktionen v. Jørgen Burchardt, Nyborgvej 13, Sødinge, DK-5750 Ringe

Bok nytt vil dog blive gratis tilsendt Nord Nytt's anmelderpanel. Hvis du har lyst til at anmelde bøger i Nord Nytt, så skriv til anmelderredaktionen.

Indhold

Kultur og Klass	s. 3	
En diskussion kring teori och metod i studiet av klassspecifika kulturmönster <i>av Mats Lindqvist och Magnus Wikdahl</i>		
Utifrån några av de existensiella problem man möter bland människor i dagens krisdrabbade industrier, vill författarna pröva några av de teoretiska begrepp och föreställningar äldre och nutida kulturteori har att erbjuda. I en generell diskussion kring kultur och klass gör man också ett försök att utvärdera möjligheterna för den etnologiska forskningstraditionen och marxismen att förenas i en handlingsorienterad forskning.		
Hade de skor, var det nobless	s. 33	
En studie kring barns upplevelser av mötet med andra samhällsklasser <i>av Karin Gustavsson, Liselotte Johannesson och Eva Nilsson</i>		
Genom några intervjuer med personer som växt upp i arbetarkvarteren i 30-talets Landskrona, vill författarna visa hur barn tidigt lär sig uppfatta klasskyljande symboler och handlingar.		
Givare och mottagare	s. 47	
En studie av välgörenhet <i>av Ingrid Hydbom-Falck, Margareta Hillgrund, Vera Petrovic och Eva Wernersson</i>		
I det privata välgörenhetsarbetet möts "de rika" och "de fattiga" på olika villkor. Författarna vill med några intervjuer spegla detta möte från båda sidor.		
Hembiträdet i den borgerliga familjen — ett kultur och klassmöte	s. 57	
Om några hembiträdens erfarenheter från 20-50-talen <i>av Kristina Grabm, Eva-Lotta Josefsson och Gunell Karlsson</i>		
Under 1900-talets första hälft var hembiträdesplatsen en av få arbetsmöjligheter för en ung arbetarflicka. Artiklen ger med några konkreta exempel en bild av det unga hembiträdets konfliktfyllda möte med en ny och ofta krävande miljö.		
Klassresan	s. 69	
En etnologisk studie av social mobilitet och kulturell anpassning <i>av Berit Wigerfelt</i>		
Det borgerskap som växer fram under 1700-talet för med sig ideer om socialt avancemang som livsmål och självförverkligande. Under 1900-talet vidgas begreppet: Nu heter det att alla som vill och är dugliga kan föra karriär. Författaren vill visa på några av de problem karriären för med sig för olika slags "klassresenärer".		
Arbедere, næringsdrivende og landliggere i Vedbæk - 3 livsformer?	s. 81	
<i>av Jørgen Selmer</i>		
Forskningen kring kultur och klass fokuseras ofta på beskrivningar och förklaringar av kulturella olikheter. I denna artikel vill författaren rikta ljuset mot ett litet fiskeläge med stora sociala skillnader, för att se i vilken grad dessa motsvaras av skillnader i livsform.		
Arbetarna, borgarna och musiken	s. 97	
<i>av Stefan Bohman</i>		
Körsång, musikkårer och visor blev den framväxande arbetarrörelsens musik. Författaren ställer frågan om i vilken mån dessa uttrycksformer var förankrade i arbetarnas egna erfarenheter och värderingar eller om de skall ses som ett uttryck för en borgerlig kultursyn.		
Traditionskulturens transformeringer, folkekulturens dicensipliner og arbejderkulturens forarmelse	s. 109	
<i>av Peter Ludvigsen</i>		
Med utgångspunkt i 1970-talets civilisationskritiska debatt inom humaniora och samhällsvetenskap, vill författaren diskutera ett av folkloristikens/etnologins käraste teman: Omvandlingen av den gamla allmogekulturen.		
Vanans makt	s. 118	
Om inskolningen i klassamhället <i>av Lynn Åkesson</i>		
Centre for Contemporary Cultural Studies —	s. 123	
Mellem engelsk "kulturalisme" og fransk "strukturalisme" <i>av Svend Aage Andersen</i>		
Anmeldelser		
Den kultiverede människan..... s. 128	Herregårdsliv s. 135	s. 128
<i>anm. av Martin Zerlang</i>	<i>anm. av Anette Duvald</i>	
The hidden injuries of class s. 130	Kvinnene på Kampen s. 135	
<i>anm. av Berit Wigerfelt</i>	<i>anm. av Svend Aage Andersen</i>	
Arbejderkultur 1924-48..... s. 130	Fabrikken og garden s. 137	
<i>anm. av Lykke Pedersen</i>	<i>anm. av Per Hetland</i>	
Arbejdslivserfaringer s. 132	Jahrbuch fur Volkskunde und Kultur s. 138	
<i>anm. av Anne W. Johannsen</i>	<i>anm. av Svend Aage Andersen</i>	
Muntlige kilder s. 133	Lebenserfahrung und kollektives Ged. s. 139	
<i>anm. av Carl Erik Andresen</i>	<i>anm. av Carl Erik Andresen</i>	
Arbeitergeschichte und Arbeiterbewg. s. 133	Kolindsund s. 140	
<i>anm. av Svend Aage Andersen</i>	<i>anm. av Karsten Sedal</i>	
English synopsis	s. 142	